

THEMIS ***THEMIS*** **THEMIS**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori
Iskola elektronikus
folyóirata***

2008. december

**Themis: Az ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata**
**A Szerkesztőség a Doktori Iskola hallgatóinak máshol nem
publikált tanulmányait közli.**

Szerkesztőbizottság:
Gönczöl Katalin, Takács Péter, Nagy Marianna

Szerkesztette: Nagy Marianna
Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

Tartalom

TARTALOM	3
SCHRIFFERT ZSUZSA: A gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása hazánkban az I. világháborútól az 1950-es évekig	4
SCHRIFFERT ZSUZSA: A fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása 1945- 1990 között	22
SCHWEIGHARDT ZSANETT – TÖRZS EDIT: Kritikai kérdések a helyreállító igazságszolgáltatásban	50
SZERLETICS ANTAL: Friedrich Nietzsche államról, jogról, politikáról	87

Schriffert Zsuzsa
Kriminológia Tanszék
Konzulens: Gönczöl Katalin

A GYERMEK - ÉS FIATALKORÚAKKAL KAPCSOLATOS BÜNTETŐPOLITIKA ÉS A GYERMEKVÉDELEM ALAKULÁSA HAZÁNKBAN AZ I. VILÁGHÁBORÚTÓL AZ 1950-ES ÉVEKIG

Az első világháború elvesztése után a magyar történelem gazdasági, politikai válságokkal terhes évtizedei következtek. Tovább növekedett ugyan a városban élők száma, de nagy részük munka nélkül maradt, mivel az ipari munkahelyek száma nem emelkedett. Az újonnan alapított iparvállalatok tömegesen foglalkoztattak tanulatlan vagy betanított munkaerőt. Ebben az időben emelkedett a női munkaerő létszáma, a harmincas évek végére már minden harmadik munkás nő volt. *Ferge Zsuzsa* tanulmányaiból kiderül, hogy a harmincas évek közepéig, de később is a „szociális szegények” nagy része elesettebb volt, mint az első világháború előtt, és számuk elérte akár az 1 millió főt is.

Kriminológiai kutatások az I. világháború után

Ebben az időszakban a kriminológiai kutatások új irányt vettek. A századfordulón uralkodóvá váló szociológiai irányzat, valamint a közvetítő irányzat tanai háttérbe szorultak, és egyre inkább előtérbe kerültek azok az irányzatok, melyek a nagymértékben növekvő bűnözésért nem a társadalmat tették felelőssé, vagyis nem a környezeti hatásokat tekintették a bűnözés kiváltó okának, hanem az örökletes tulajdonságokban keresték azokat. Ez az úgynevezett biopszichológiai irányzat *Goddard* és *Healy* munkásságával nyert teret. Szerintük a fiatalkori bűnözés fő oka a fejletlen értelmi képességekben, illetve a gyengeelméjűségben keresendő. A bűnöző magatartás elsősorban érzelmi zavarokra vezethető vissza, a környezetnek csak annyi szerep jut, hogy befolyásolja az egyén pszichés sajátosságainak alakulását: elősegíti vagy gátolja a bűnös megnyilvánulásokat. Az intelligencia foka határozza meg, hogy az egyén milyen mértékben rendelkezik bűnös hajlammal. *Goddard*

200 amerikai bűnöző fiataloknál végzett kutatásokat, és megállapította, hogy a vizsgált személyek több mint a fele rendelkezik „szellemi defektussal”. Hasonló eredményekről számoltak be a *Glueck* házaspár vizsgálata is, akik a fiatalok bűnözőknek 20, illetve 13%-át találták gyengeelméjűnek.

Ezek a pszichopatológiai vizsgálatok fokozatosan kiterjedtek a bűnözők alkati ismérveire is. Ebbe a körbe tartozik *Lenz* és *Vervaeck* tevékenysége, illetve *Kretschmer* tipológiai vizsgálata is. *Lange* a bűnözés örökletes jellegének kutatásakor - hogy kiszűrje a környezet zavaró hatását -, ikreket választott a vizsgálat alanyául. Abból indult ki, hogy az egypetűjű ikrek biológiai szempontból teljesen azonos öröklött tulajdonságokkal rendelkeznek. Ha egyforma környezetben nevelkednek, akkor - ha a bűnözői hajlam öröklődik -, mindkettőnek bűnözővé kell válnia. Az általa vizsgált esetekben ez a feltételezés igazolódott is. Sok kutató elfogadta bizonyítékként, mások azonban a vizsgált ikerpárok kis száma miatt kételyeiknek adtak hangot.

Lange munkájához hasonló kutatásokat végeztek *Stumpf* és *Kranz* is. A biopszichológiai irányzat általánossá válásával a kriminológiai kutatásokban új módszer alakult ki. A szociológiai irányzatnál statisztikai módszereket alkalmaztak, de egyre elfogadottabbá vált az ún. esetvizsgálat vagy klinikai módszer. Ennek az volt a lényege, hogy viszonylag kisszámú bűnözői csoport élettörténetének és életviszonyainak minél több részletét próbálták megismerni, és azokból következtetéseket levonni. Gyakorivá vált az ún. kontroll-csoportok alkalmazása. A bűnözés vizsgálatának másik alkalmazott eljárása volt az ún. genealógiai módszer, amely a bűnözés örökletes jellegének bizonyítására való törekvéssel kapcsolatban alakult ki. Lényege az, hogy különböző családoknál az egyenes és az oldalági leszármazottak között keresik a bűnöző egyedeket. Ilyen vizsgálatokat végzett *Goddard*, amikor a *Kallikak*-család két ágának hat nemzedékét tette vizsgálat tárgyává.

A biopszichológiai irányzat képviselőit általában korlátozott szemléletmód jellemezte, mivel kutatásaik során az embert társadalmi környezetétől és annak hatásaitól elszakítva vizsgálták. Azzal, hogy a bűnözést örökletes jellegűnek tekintették, teljesen leválasztották annak társadalmi és jogi vonatkozásairól, ami lehetőséget teremthetett a bűnözőkkel szemben jogi kötöttségektől mentes kényszereszközök alkalmazására. Ezek a nézetek szolgáltak alapul a későbbiekben a fasiszta büntetőjogi törvények létrehozására és indoklására. A biopszichológiai irányzatot élesen bírálták a szociológiai irányzat egyes képviselői, ez elsősorban az Egyesült Államokban jelentkezett.

A pszichológiai irányzatok, bár hatással voltak a magyar kriminológiai kutatásokra, mégsem váltak általánossá. Ez azzal magyarázható, hogy a magyar társadalmi élet fejlődése az első világháború után teljesen eltért a nyugati államokétól, valamint a háború előtti reformtörekvések még

erősen éreztették hatásukat. Így a háború utáni kriminológiai kutatások többnyire ezek eredményeit használták fel. Már 1908-ban megindult a züllött gyermekek és fiatalkorúak megfigyelése a *Ranschburg Pál* vezette pedagógiai-pszichológiai laboratóriumában. A vizsgálatok során megállapították, hogy az elzüllött gyermekeknek és fiatalkorúaknak szinte a fele belső jellemzőinél fogva – például gyengeelméjűség, elmebetegség, vagy pszichopata személyisége miatt –, hajlamosabb a kriminalitásra. Azonban Ranschburg hozzátette, hogy ezek a fiatalok nem ilyenek születtek, hanem az életmódjuk által váltak bűnözővé. Hasonló kutatásokat végzett *Szana Sándor*, a budapesti állami gyermekmenhely igazgatója. Ő a züllött gyermekek két nagy csoportját különböztette meg. Az egyik esetében a züllést a környezet okozta, a másikba azok tartoznak szerinte, akik indokolatlanul, vagyis patológiusan züllöttek: ők a javíthatatlanok.

A pszichológiai irányzat a magyar kutatásokban nem nyert teret jelentős mértékben, a társadalmi tényezők vizsgálata mellett másodrendű szerepet játszott. A megfigyelések többsége a züllésnek indult fiatalok társadalmi, anyagi és családi viszonyait helyezte vizsgálódásai középpontjába.

Az 1910-es években Angyalföldön tanító *Nemes Lipót* a nyomorgó családok gyermekeinek életéről készített feljegyzéseket, és ezeket a kutatásokat a harmincas évek elején megismételte kétszáz hasonló sorsú családnál. A második vizsgálatkor már kiemelt figyelmet szentelt a bűnöző életmód kialakulásának. Szerinte a fővárost körülvevő szegények lakta terület termelte ki a bűnözők nagy részét. Meglepő hasonlóságot fedezett fel a bűnöző fiatalok és a nem bűnöző kültelki iskolás gyermekek szociális viszonyai között. Megállapította, hogy a családi kötelek ebben a nyomorúságos környezetben felbomlanak. Az itt élő gyermekek már nagyon korán arra kényszerülnek, hogy megélhetésükről maguk gondoskodjanak, ezt pedig többnyire koldulással próbálják elérni. Nemes arra is rájött, hogy míg korábban a szülők ragaszkodtak gyermekeikhez, és nem akarták őket állami gyermekmenhelyekre adni, a harmincas évekre ez a tendencia megváltozott. A nyomorgó családok már nem tudják eltartani gyermekeiket, akik ugyancsak nem tudtak hozzájárulni a család jövedelméhez, így a szülők könnyebben váltak meg tőlük. Az akkori állapotokat jól szemlélteti Illyefalvy Lajos, Nemes kutatásainak kommentátora: „Szomorú, de ez a város (Budapest) a pórázon vezetett, ápolt kutyák, s az elhagyott, a züllésbe kergetett, az utcára lökött gyermekek városa.”¹

Nemes bírálta azokat az irányzatokat, amelyek nem a társadalmi viszonyokban látták a bűnözés alapvető okait. Elutasította a „született bűnöző” kategóriát, és azt vallotta, hogy a gyermekek nem születnek sem jónak, sem rossznak, hanem a környezet neveli őket olyanná,

¹ Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom KJK 1964. 63.old.

amilyenekké válnak. Azért lesznek bűnözők, mert a saját környezetükben rossz példákat látnak maguk előtt. Elítélte a pszichológiai irányzat képviselőit, akik a fiatalok bűnözés okait az esetvizsgálat tapasztalatai alapján az értelmi és az erkölcsi fejletlenségre vezették vissza. Szerinte az erkölcsi fejlődést nem lehet laboratóriumi körülmények között vizsgálni, mivel azt csak az emberek életútjának tanulmányozásával lehet megismerni. Meg kell figyelni a bűnöző fiatalok viselkedését, és elemezni kell tetteiket az adott esetekben. Nemes a bűnözés elleni harc legmegfelelőbb eszközének ezért a gyermekek lelkére való állandó ráhatást tekintette. Szerinte a nagyfokú szegénység erkölcsi elnyomorodás eredményezett, ennek ellensúlyozására nagyobb szerepet szánt az iskoláknak. Úgy gondolta, hogy azoknak a kötelező tananyag leadása mellett jelentős hangsúlyt kell helyeznie a mostoha körülmények közül származó gyermekek erkölcsi nevelésére is. A legnagyobb veszélyben lévő, lezüllött fiatalok számára külön iskolák létrehozását javasolta, ahol az iskolanővér példájára gyermekvédelmi nővért kellene alkalmazni. Fontosnak tartotta az állami családvédelem kialakítását, illetve olyan tanműhelyek létrehozását, ahol az elhagyott 13-18 évesek szakmát szereznének. Ezek az elképzelések azonban a fennálló gazdasági körülmények között nem valósulhattak meg. Vigh József szerint Nemes - bár helyesen ismerte fel a társadalmi viszonyok és a bűnözés szoros kapcsolatát -, a bűnözés megszüntetésének módját azonban nem gondolta át reálisan. Idealistának tartotta azt a megállapítását, hogy „a bűnöző társadalom nagy számát csak úgy tudjuk alaposan csökkenteni, csak akkor számíthatunk eredményre, ha már hároméves korukban kiragadjuk a gyermekeket a romlott környezetből, s külön neveljük őket...”²

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az első világháború utáni kriminológiai kutatásokban, a legtöbb országban a pszichológiai irányzat vált uralkodóvá, azonban ez a hazai gyakorlatra alig volt hatással. Ennek egyik oka, hogy a háború előtti reformtörekvések még jelentősen befolyásolták a szakemberek gondolkodását, másrészt az ország gazdasági és politikai életének alakulása erősen korlátozta a tudományok fejlődését, a kriminológiát pedig egyenesen elsorvasztotta. A hazai kutatások ezért tekintették példának a századforduló reformtörekvéseinek eredményeit.

² Vigh József: A fiatalok bűnözés és a társadalom KJK 1964. 65.old.

Gyermekvédelem Magyarországon a két világháború között

Már a századforduló időszakában tény volt a nagyarányú gyermekhalandóság, az elhagyott és csavargó gyermekek számának növekedése, illetve nagyon sötét képet mutatott a fiatalkorúak kriminalitása is. Az állami gyermekvédelem alapjait az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek rakták le, melyek valós társadalmi szükségletre reagáltak, amikor a menhelyek felállítását és az elhagyott gyermekekről való gondoskodást tűzték ki célul. (lásd a köv. old. táblázatát)³ Nagy hátránya volt azonban a rendszernek, hogy összerosódtak benne a differenciálást igénylő gyermekvédelmi feladatok. Az állami menhelyek lettek a gyermekvédelem központi intézményei, ahová válogatás nélkül kerültek az elhagyott, elhanyagolt, vagy már valamilyen bűncselekményt elkövetett gyermekek.

A kor gondolkodói is megállapították, hogy a fiatalkorúak züllését több tényező is elősegítette. Balogh Jenő példaként hozta fel a családi kötelékek meglazulását, a család szétzülését, illetve azt a tényt, hogy a gyermekek nagyobb mértékben kényszerültek kereső munkára, mint az előző évtizedekben. A züllésnek és a bűncselekménynek kiváltó okaiként szerepeltek még a kedvezőtlen lakásviszonyok és az alkoholfogyasztás emelkedése a fiatalok körében. „Ebben az időben már nyilvánvalóvá vált az összefüggés a családi körülmények és a gyermek- és fiatalkori, illetve a későbbi felnőttkori deviációk között.”⁴

A fenti okok tették sürgetővé, hogy a gyermekvédelem fejlődésnek induljon. A gyermekek és a fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelemnek két formája bontakozott ki: az erkölcsi züllés veszélyének kitett gyermekekről való gondoskodás és a javítóintézetek átnevelő tevékenysége, amely már a züllött és büntetett fiatalokra irányult. Általában az erkölcsi elhagyatottság miatt állami gondozásba vett gyermekeket 12 éves kor alatt nevelőszülőknél helyezték el, az idősebbekről pedig patronázs-egyesületek gondoskodtak, illetve, ha szükséges volt, intézetben helyezték el őket. A gyermekekkel kapcsolatos problémák megoldására hazánkban a bűnözés megelőzésével és az antiszociális magatartás visszaszorításával törekedtek. A gyakorlat is ehhez próbált igazodni. A századfordulótól kezdődően létrejöttek az állami és társadalmi egyesületek által fenntartott menhelyek, lelencházak, javítóintézetek és fiatalkorúak területi fogházai, ezek feladata a fiatalkorúak kriminalitásának visszaszorítása, munkaerejük megmentése és a közbiztonság megvédése volt.

³ Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tankönyvkiadó 1999. 21.old.

⁴ Kerezsi Klára: A védtelen gyermek 22.old.

Ranschburg Pál még 1899-ben alapította meg az első magyar „Psychophysikai Laboratórium”-ot⁵, melynek fő feladata az volt, hogy feltárja az abnormális értelmi és erkölcsi fejlődés törvényszerűségeit. 1906-ban megalakult a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, ez sokoldalú tevékenysége mellett jelentős gondot fordított az elzúllott gyermekek problémáinak, a fiatalkori bűnözés okainak és a nevelés hiányosságainak tanulmányozására. Az 1909-től 1920-ig *Vértess O. József* vezetésével működő „Ideges gyermekek alsó- és középfokú állami intézete” az elemi és középfokú iskolákban nehezen kezelhető és képezhető gyermekek nevelését vállalta. Hazánk első kriminálpedagógusa, *Kármán Elemér* 1915-ben alapította meg az I. Kriminálpedagógiai Intézetet, amely speciális intézményként működött, és a bűnelkövető fiatalok nevelésére dolgozott ki sajátos koncepciót. A javító nevelés egyes szakaszainak: a letartóztatás, a kihallgatás, a tárgyalás, az ítélet és a javító nevelés egységes kriminálpedagógiai szemléletének kialakítását kívánta elérni.

A Tanácsköztársaság rövid fennállásának idején a gyermekvédelem átfogó rendszerének kialakítását tűzték ki célul, mely kiterjedt az oktatás, a szakképzés, a világnézeti-erkölcsi nevelés, az egészségügyi gondozás, a sport és a népjóléti intézkedések egész területére. A Forradalmi Kormányzótanács LXXI. számú rendelete kimondta, hogy: „A Tanácsköztársaság a gyermekek testi és lelki védelmét tartja legfontosabb feladatának. A bajokat megelőző gyermekvédelem leghivatottabb helye az iskola.”⁶A központi szerepet tehát az iskolának szánták, de egy sor egyéb gyermekvédelmi intézmény is megalakult. A megyei és városi iskolai gyermekvédelmi központokat az Országos Iskolai Gyermekvédelmi Központ irányította. Szakkérdésekben véleményező szervként hívták életre a Gyermekvédelmi Szaktanácsot. Az iskolai gyermekvédelem egész intézményhálózata kiépült: gyermekotthonok, internátusok, pedagógiai laboratóriumok jöttek létre. Az egészségügyi gyermekvédelem intézményeiként szanatóriumok és gyógypedagógiai intézetek létesültek.

A Tanácsköztársaság idején tehát a pedagógiai és az egészségügyi szempontok domináltak. Ezt nevezték az aktív gyermekvédelem rendszerének, amit az igazságügyi gyermekvédelmi rendszerrel egészítettek ki. Ennek kapcsolatát a gyermekvédelem egyéb ágazataival a Forradalmi Kormányzótanács LXXII. számú rendelete szabályozta, amely „A gyermekek kiegészítő szociális neveléséről” címet kapta. Az igazságügyi gyermekvédelem feladatának az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy társadalomellenes magatartást tanúsító gyermekek kiegészítő szociális nevelését határozták meg. Szükségességét *Kármán Elemér* indokolta meg: „A társadalomban való lét szabályait, a megengedett és meg nem engedett társadalmi viselkedés szabályait ez idő szerint az a kormányzati ág határozza meg, melyet igazságügyinek nevezünk. Ebből kétségtelenül

⁵ Az intézet 1902-től „Állami Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium”-ként működött.

⁶ Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog KJK 1961. 78.old.

következik, hogy az igazságügynek a társadalmi élet szabályozásával ki kell terjednie a gyermekekre is.”⁷

A 18. életévét be nem töltött, erkölcsi romlás veszélyének kitett fiatalok nevelését az ún. gyermekügyi biztosságokra bízta. Ezek látták el az igazságügyi gyermekvédelem feladatát. Ilyenek csak a fővárosban létesültek, és működési területük a közigazgatási területbeosztáshoz igazodott. Személyzetét a gyermekbiztosok, a bizalmi személyek és a gyermekőrök alkották. Ez utóbbiakat a régi pártfogó tisztviselők közül nevezték ki. A gyermekbiztosságok kiegészítő intézményei a gyermekmentő otthonok, a megfigyelő átmeneti otthonok és a Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet voltak. Előírták a fiatalok ügyeinek a felnőttekétől való elkülönítését, és az előbbieknél csak a gyermekbiztosság járhatott el.

Az intézeti nevelés végrehajtása igazságügyi nevelőintézetben történt, melynek nevei a következők voltak: „átmeneti nevelőotthonok olyan gyermekek számára, akik környezetükben erkölcsi romlás veszélyének vannak kitéve vagy társadalomellenes magatartást tanúsítanak, de sem testi, sem szellemi fogyatkozásban nem szenvednek; munkára nevelő intézetek ugyanilyen serdültek számára; intézetek erkölcsi fogyatkozásban szenvedő gyengeelméjűek és gyenge tehetségűek számára; intézetek erkölcsi fogyatkozásban szenvedő idegbetegek számára; illetve intézetek közveszélyesek számára.”⁸ A megfelelő intézkedés kiválasztását általában az egyén orvosi, pszichológiai és pedagógiai vizsgálata előzte meg, amit az átmeneti otthon vagy a Kriminálpedagógiai Intézet végzett. A nevelésügyi kísérlet és vizsgálat elvégzése mindig az utóbbi feladata volt. Egyszerűbb kísérletet a gyermekbiztos is végezhetett. A Kriminálpedagógiai Intézet „a bűnöző fiatalok nevelésügyének klinikája és tudományos intézete” volt. Társintézetének pedig a Budapesti Forradalmi Törvényszék mellett működő Kriminológiai Intézetet tekintették.

A Tanácsköztársaság idején létrejött gyermekvédelmi rendszer tehát erősen pedagógiai szemléletű volt. Ezt Kármán Elemér a következőképp foglalta össze: „Az alapelv, melyből az igazságügyi gyermekvédelemnek ki kell indulnia, az, hogy az erkölcsileg romlott és társadalomellenes gyermekek nevelése csak pedagógiai alapelvek szerint és csak pedagógiai módokon lehetséges. A züllött, erkölcstelen, bűnös, tolvaj és csavargó gyermekeket is csak azzal a módszerrel lehet nevelni, amivel általában embert lehet nevelni.” Az intézkedések rendszerében az igazságügyi nevelőintézetek átmeneti jellegűek voltak, és alkalmazásukra csak addig kerülhetett sor, amíg a fiatal más nevelőintézetbe való áthelyezése lehetővé vált. A végleges átnevelés és a jellem végleges átformálása az aktív gyermekvédelem nevelőintézeteiben történt. Az intézetek a bűnöző

⁷ Szabó A.: A fiatalok és a büntetőjog KJK 1961. 80.old.

⁸ Szabó A.: 85.old.

gyermek pedagógiai eszközökkel való átnevelésére jöttek létre. Az igazságügyi intézkedések az aktív gyermekvédelem rendszeréhez képest másodlagos, kiegészítő jellegűek voltak, és fő céljuk a gyermekbűnözés és a fiatalok kriminalitás alapvető okainak megszüntetése volt.

Vértess O. József és Kármán Elemér intézeteit a Tanácsköztársaság bukása után – szocialista jellegűnek tekintett – szemléletük miatt, ideológiai okokból szüntették meg. Az úgynevezett „proletár gyermekvédelem” ellen általában is támadás indult, mivel családdellenesnek, vallásilag közömbösnek, ebből következően pedig erkölcsrombolónak tekintették. Megindult a magyarországi gyermekvédelem újjászervezése, amely a háború által szétzilált család intézményének megerősítését és védelmét tűzte ki célul. Az 1923-ban egymás után megalkotott rendeletek mind ezt szolgálták.⁹ A szakemberek azonban nem fogadták kitörő lelkesedéssel az újításokat. *Schreiner Ferenc* 1929-ben például a következőket írta az ideges gyermekek védelmében: „Nevelésük normálisoktól teljesen elkülönült, önálló bentlakásos intézet keretében történjék, mert csak így kerülhető el megbélyegző minősítésük.”¹⁰

Az első világháborút követő évek gazdasági nehézségei a gyermekvédelem meglévő intézményeiben is komoly gondot okoztak. Az intézetekben mindenütt zsúfoltság, nyomor és elhanyagoltság uralkodott. Javulás a 20-as években sem mutatkozott, a 30-as évektől pedig a fasizmus előszele is rányomta a bélyegét a gyermekvédelmi lehetőségekre. A Ranschburg Pál által vezetett „Psychophysikai Laboratórium” vezetését 1929-től munkatársa, *Schnell János* vette át, aki már korábban megállapította, hogy mennyire megnőtt a „turbulens, figyelmi zavarokkal, félelmekkel küzdő, összeférhetetlen, alkalmazkodni nem tudó, magányos, depressziós vagy a realitástól elzárkózó” gyermekek száma. Az ő kezdeményezésére kezdte meg működését 1929-től a „Gyógypedagógiai Nevelési Tanácsadó Ambulancia”, melynek legfontosabb feladatát Schnell a megelőzésben látta.

1934-ben meghatározó változás következett be a Laboratórium működésében. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium rendelkezése alapján „Állami Gyermeklélektani Intézet”-té szervezték át, és a közoktatásügy szervezetébe akarták beilleszteni. Az intézet szervezésével azonos időben különböző klinikákon hoztak létre nevelési tanácsadókat, valamint a Patronázs Egyesület keretében is, kizárólag a súlyos lelki problémákkal küszködő gyermekek számára. A fenti próbálkozásokkal lehetőség nyílt volna egy minden speciális szükségletre kiterjedő gyermekvédelmi rendszer kialakítására, és ha ez a fejlődés töretlen lett volna, hazánkban az 1940-es évekre komplex gyermekvédelmi hálózat jöhetett volna létre, de a háború eseményei közbeszóltak.

⁹ MRT 1925.; MRT 1928.; 121/442/1929.NMM sz. Kormányjelentés

¹⁰ Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tankönyvkiadó 1999. 19.old.

A fiatalokorra vonatkozó kriminológiai nézetek és irányzatok a II. világháború után

A fiatalokorra erkölcsi züllésének növekedése és bűnelkövetővé válásuk tömeges méretűvé válása a századforduló időszakától kezdődően jellemző tendencia volt. Ez a folyamat a II. világháború alatt és után érte el csúcspontját. A fokozatos és állandó növekedés valamennyi hadviselő országban megfigyelhető. Például Ausztriában egy 1953-as jelentés szerint „a fiatalkori bűnözés az 1902-1913-as időszakban 30%-kal, az 1924-1937-es időszakban pedig 20%-kal lett magasabb.¹¹ A fiatalokorra kriminalitása meghaladta a felnőttek bűnözését, és folyamatosan növekvő tendenciát mutatott. Szabó András szerint nem egyszerűen arról volt szó, hogy a bűnözés méreteinek változatlan mutatószámain belül a fiatalokorra részvételi aránya megnőtt, hanem, hogy a fiatalokorra bűnözése a bűnözés általános méretű növekedésén belül tömegjelenséggé vált.¹²

A II. világháború után a fiatalkori bűnözés tömegessé válása mellett más, eddig nem tapasztalt sajátosságok is jelentkeztek, ilyen volt például a fiatalok vandalizmusa. Ezt hosszú ideig a tulajdon elleni bűntettek egy hagyományos formájának, a tulajdonrongálás fokozottabb mértékű elkövetésének tekintették, később azonban tömeges és speciális, önálló büntetési formaként kezelték. Egyesek a bűnözővé válás kezdeti stádiumának és az antiszociális hajlamok megnyilvánulásának tulajdonították ezt a fajta magatartást. A vandalizmussal szoros kapcsolatban állt a fiatalkori bűnözés agresszivitásának fokozódása. Ez nemcsak az erőszakos bűntettek arányának növekedésében mutatkozott meg, hanem a kriminalitás támadó jellegében és a nyilvánosság keresésében is. Továbbá új jelenséggé határozták meg a bűnözés szervezettségét, amely messze meghaladta a háború előtti arányokat. „A fiatalkori bandák működése kilépett <sporadikus társadalmi helyzetéből> és a gyerekkori játékközösségek jellegét levetette.”¹³

A kriminális szubkultúrák kialakulásáról és a bűnözés kollektív formáiról készítettek statisztikát *Shaw* és *McKay*, akik szerint a Chicagóban elítélt fiatalokorra 88,2%-a többedmagával együtt követte el a bűncselekményt. Lopás és más tulajdon elleni bűntettek esetében ez az arány még magasabb volt, 93,1 %-ra emelkedett. A fiatalokorra csoportos bűnelkövetését vizsgálta *Cohen* is, aki az 1950-es évek közepén fejtette ki álláspontját a „Bűnöző fiúk: a gengokultura” című munkájában. Azt tapasztalta, hogy a szubkultúrák igazi képviselői a gengokba tömörült bűnöző fiatalok, akik a környezet hatására elsajátítják az itt uralkodó

¹¹ Szabó András: A fiatalokorra és a büntetőjog KJK 1961. 113.old.

¹² Szabó A.: 114.old.

¹³ Szabó A.: 116.old

normákat, erkölcsöt és cselekvési módokat, és mindez a hagyományos polgári szemlélet számára normasértő. „A hagyományos kultúra a viselkedés terén olyan értékeket követ, mint ambíció, tekintélytisztelet, felelősség, uralkodás az agresszív ösztönök felett. Ezzel szemben a nyomornegyedek ifjúsága előnyben részesíti a munkakerülést, a csavargást, a tekintélyek semmibe vételét, a fizikai erőszakot, a vagyontárgyak vandál rombolását, akár csak a <balhé> kedvéért is.”¹⁴

Cloward és *Ohlin* a „Bűnözés és alkalom. A bűnöző gengék elmélete” című munkájukban megerősítették Cohen szubkultúra-elméletét. Szerintük a nyomornegyedek ifjúságának nincs meg az esélye arra, hogy a társadalmi életben sikeres, eredményes legyen. Az ebből adódó feszültség váltja ki belőlük a normaellenes magatartást. A szegénység meghatározza a fiatalok sorsát, és törvényszerűvé teszi bűnözővé válásukat. Az ilyen fiatalok szorosan kötődnek sorstársaikhoz, egymástól tanulják, hogyan lopjanak, raboljanak. A szubkultúrákat feltáró kriminológiai kutatások eredményeinek hatására az USA-ban a kormányzat igyekezett, elsősorban ifjúsági programokkal az „egyenlő esélyek” elvét minél nagyobb mértékben megvalósítani.

A II. világháborút követő években Magyarországon is jelentős változások következtek be a gazdasági és társadalmi élet minden területén. A kriminálpolitikában és az igazságszolgáltatásban is új nézetek születtek. Az új kriminálpolitikai nézetek a kelet-európai országokban nagy hasonlóságot mutattak. A dogmatikus marxizmusra és a sztálini személyi kultuszra épülő büntetőjogi felfogás szerint a kriminológia burzsoá áltudomány, a bűnözés pedig az állammal együtt el fog halni. E felfogás szerint „a meglevő bűnözés okai nem az adott társadalmi viszonyokban, hanem a kapitalista környezetben és az egyes emberek kapitalista tudati maradványaiban keresendők.”¹⁵Éppen ezért ebben az időszakban a kriminálstatisztikai adatokat titkosították, még a kutatás számára sem voltak hozzáférhetőek. Ezért a bűnözés empirikus vizsgálata, a kriminológiai kutatások csak Sztálin halála után, a személyi kultusz felszámolását követően kezdődhettek újra.

Az áltudományok mellőzésével létrejött új szocialista ideológia tükröződik a törvényhozásban is, és a maga módján befolyásolja a fiatalkori bűnelkövetők törvényi megítélését.

A II. világháború után került sor a Büntető Törvénykönyv Általános Részéről szóló 1950. évi II. törvény megalkotására, ez Btá rövidítéssel vált ismertté. A törvény alig rendelkezett a fiatalokról, ugyanis csak annyit mondott ki, hogy nem büntethető, aki a bűncselekmény elkövetésekor még nem töltötte be a 12. életévét. A részletes szabályokat az 1951. évi 34. törvényerejű rendelet tartalmazta, mely a fiatalokra

¹⁴ Vigh József: Kriminológiai alapismeretek Nemzeti Tankönyvkiadó 1998. 52.old.

¹⁵ Vigh.: 88.old.

vonatkozó törvényhozás következő nagy állomását jelentette.¹⁶ Fő sajátossága, hogy mind az anyagi, mind az eljárási szabályokat tartalmazta, de természetesen csak azokat, melyek az általánosan alkalmazandó rendelkezésekhez képest eltérésként jelentkeztek. Célját a ma is hatályos szabályozással azonos módon jelölte meg: szükségessé vált olyan intézkedések megtétele, amely a fiatalkorúakat a társadalom hasznos tagjává nevelje. A törvény szerint fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor 12. életévét meghaladta, de 18. életévét még nem töltötte be.

A büntetési és intézkedési rendszer ellentmondásokat is tartalmazott. A deklarált céloknak semmiképpen nem felelt meg az a szabály, amely megengedte, hogy a fiatalkorúakra halálbüntetést vagy életfogytig tartó szabadságvesztést szabjanak ki. A főszabály szerint ugyan ez nem volt lehetséges, csak hogy gyengítette erejét a kivétel, miszerint mégis kiszabható volt akár a halálbüntetés is, „ha azt a törvény külön rendeli”. Egyébként az említett büntetéssel fenyegetett bűncselekmény esetében a kiszabható börtönbüntetés maximális tartama 15 év, legrövidebb tartama pedig bármely bűncselekmény esetén 30 nap volt. Pénzbüntetéssel fiatalkorút csak akkor lehetett sújtani, ha önálló keresete, jövedelme vagy vagyona volt. Az „önálló” jelzőt szigorúan értelmezték, nem vonatkozott tehát a szülőktől kapott pénzre. A cselekmény elkövetésekor 14. évét be nem töltött fiatalkorúval szemben a bíróság intézkedésként megrovást, próbára bocsátást, illetve javító- vagy gyógypedagógiai nevelést rendelhetett el.

A megrovás a dorgálást váltotta fel, és akkor lehetett alkalmazni, ha elegendőnek mutatkozott a fiatalkorú nevelése érdekében. A próbára bocsátás a Büntetőnovella szabályaival egyezően itt is egy évre szólt. Nem lehetett alkalmazni azzal szemben, akit korábban egy évet meghaladó börtönbüntetésre ítétek, vagy aki az ítélet meghozatalakor 17. életévét betöltötte. Ha a fiatalkorút nem lehetett addigi környezetében meghagyni, mert fejlődése ott nem látszott megfelelően biztosíthatónak, akkor a bíróság kétféle intézkedést hozhatott: vagy javítóintézkedést rendelt el, mely határozatlan időre szólt, de legalább egy évesnek kellett lennie, és nem volt alkalmazható a 17. évét betöltött fiatalkorúval szemben. Ha viszont a fiatalkorú terhelten szemben értelmi fogyatékosága miatt a javítóintézeti nevelés nem mutatkozott célravezetőnek, helyette a bíróság gyógypedagógiai nevelést rendelt el. Ennek tartamára ugyanaz a szabály érvényesült, mint a javítóintézeti nevelésre.

1947-ben törvény született a fiatalkorúak budapesti törvényszékéről.¹⁷ Létrehozását a miniszteri indoklás a következőkben határozta meg: „kívánatosnak látszik a fiatalkorúak ügyeiben való bíraskodást szervezetileg is önálló bíróságokra bízni.” A budapesti törvényszék járt el

¹⁶ Ezt később módosította az 1954. évi 23. sz. tvr.

¹⁷ 1947. évi XXIX tc.

minden olyan ügyben, amely korábban a fiatalkorúak bírójának, illetve a fiatalkorúak törvényszéki tanácsának hatáskörébe tartozott.¹⁸A vádat a kijelölt államügyészégi tag képviselte.

A szocialista Büntető Perrendtartás megalkotására 1951-ben került sor.¹⁹A rendelet az eljárási szabályok között első helyen a fiatalkorúak ügyében eljáró bíróságokról rendelkezett. Első fokon az igazságügyi miniszter által kijelölt járásbíróságok, mint a fiatalkorúak bíróságai jártak el, de csak azokban az ügyekben, amelyek nem tartoztak a megyei bíróság hatáskörébe. Garanciális rendelkezésként megjelent, hogy a fiatalkorú terhelttel szemben akkor is a fiatalkorúak bírósága jár el elkülönítetten, ha a fiatalkorú ügye felnőtt korú terhelt ügyével van összefüggésben. A szabály garanciális jelentősége azonban akadályba ütközött a bekezdés következő kitétele miatt, amely a járásbíróságnak megengedte, hogy általa fontosnak tartott okból a fiatalkorú ügyét is a maga elbírálási körébe vonja. Sőt, az ezt kimondó határozat ellen még fellebbezésnek sem volt helye.

Szintén garanciális jellegűnek szánt szabály volt a fiatalkorúak tekintetében a bíróság összetételét szabályozó szakasz. Eszerint a tanácsban ülnökként a pedagógus szakszervezetek és a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége egy-egy tagjának is részt kellett vennie. Ezt azzal indokolták, hogy a pedagógus tapasztalata, képzettsége, illetve a fiatalkorúakkal való napi kapcsolata segít annak megállapításában, hogy milyen intézkedés vagy büntetés a legmegfelelőbb a fiatalkorú megjavítása és további helyes fejlődése érdekében. A női ülnökök részvételének kötelező voltát pedig azzal magyarázták, hogy egy nő sokkal fogékonyabb a gyermekek problémái iránt, gyermeknevelési tapasztalataiból, anyai ösztöneiből eredően könnyebben átérzi és megérti a terhelt helyzetét, ami szintén a nevelési célok helyes kitűzése és a választott módszerek és eszközök megfelelő alkalmazása miatt szükséges.

Megmaradt a fiatalkorúak ügyészének intézménye, emellett külön rögzítette a rendelet, hogy „fiatalkorúval szemben büntetőeljárásnak magánvádra nincs helye”. A kötelező védelem megfogalmazásához még 1951-ben sem jutott el a jogalkotó. A törvény szövege kimondta, hogy a terhelt fiatal korára tekintettel védő részvétele a tárgyaláson nem kötelező. Szigorú szabály volt a fiatalkorúak előzetes letartóztatásával kapcsolatban, hogy e kényszerintézkedésnek az egyéb feltételek megléte esetén is csak akkor volt helye, ha az mindenképpen szükségesnek látszott. Az elkerülhetetlen szükséglet indokoltá tehetett egyfelől az elkövetett bűncselekmény különösen súlyos volta, másfelől pedig az a körülmény, ha a fiatalkorú nem volt meghagyható addigi környezetében. Amennyiben az előzetest a felnőttek letartóztatására rendelt intézményben fogatosították, a fiatalkorút el kellett különíteni.

¹⁸ Az 1913. évi VII. tc. alapján.

¹⁹ 1951.évi III.tv.;ezt az 1954.évi V.tv. és az 1957.évi 8.tvr.módosította

A tárgyalás nyilvánosságának korlátozását rögzítő rendelkezés a nyilvánosság kizárását az általános eseteken túl olyankor is kötelezővé tette, ha ez a fiatalkorú érdekében indokoltnak tűnt. Ezen kívül a tárgyalásnak a fiatalkorú erkölcsi fejlődésére esetleg káros hatással lévő része megtartható volt a fiatalkorú terhelt távollétében is. Csakúgy, mint a Büntetőnovella, a rendelet is megtiltotta a bűnösség kimondását nemcsak a próbára bocsátást, hanem a bírói megrovást, javító- vagy gyógypedagógiai nevelést elrendelő határozatban is.

A fiatalkorúak megkülönböztetett büntetés-végrehajtása a II. világháború után erősödő szemléleti akadályokba ütközött. Az 1951. évi 34. számú törvényerejű rendelet a Btá-val összhangban a korábbi fiatalkorúak fogháza helyett börtönbüntetés kiszabását tette lehetővé. A szigorítás nem csupán az elnevezésre vonatkozott, hanem a külvilágtól való elszigetelés növelésére, a feszesebb intézeti életrend előírásaira is. Az 1954-ben megszületett 1105-ös minisztertanácsi határozat, mely az új büntetés-végrehajtási rendszer kereteit dolgozta ki, a szabadságvesztés két végrehajtási fokozatát különböztette meg: a börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet. Az 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat - továbbra is fenntartva a felnőtt korúakéhoz hasonló represszív elemeket -, bevezette az általános iskolai tankötelezettséget, a kötelező világnézeti és politikai nevelést, valamint a szakmai oktatást a fiatalkorúak részére. Ezt a Szabályzat a következőképp fogalmazta meg: „A börtönparancsnok állandóan ügyeljen arra, hogy az őrség tagjai a fiatalkorúakat bánásmód tekintetében a felnőtt korú letartóztatottaktól feltétlenül megkülönböztessék, és velük a nevelés céljainak fokozottabb szem előtt tartásával bánjanak.”²⁰ A 8/1959. számú BM utasítás a nevelési törekvések előtérbe helyezésével némiképp enyhítette a fiatalkorú elítéltekre vonatkozó szankciókat. A közösségi nevelés bevezetésében érzékelhető volt a makarenkói pedagógia hatása, de szélesítették a külvilággal való kapcsolatot is, és lehetővé tették a középiskolai tanulmányok folytatását.

A jogszabályi rendelkezések végrehajtását azonban akadályozták az embertelen elhelyezési körülmények és a felkészült szakszemélyzet hiánya. A háború után a fiatalkorú fiúkat Cegléden egy egykori huszárlaktanya lóistállójából átalakított épületben helyezték el, a lányokat pedig Kecskemétre vitték. A belügyminiszter utasítására 1954 végén a fiatalkorúakat a Sátoraljaújhelyi Országos Börtönbe szállították át, ahol a felnőttekkel közös intézetben nyertek elhelyezést. Innen 1958-ban telepítették át a közel 150 fiatalkorút a Budapesti Országos Börtönben kialakított intézeti részlegbe.

Az 1951-es Büntető Perrendtartás érdekessége volt, hogy „Nevelők és gondozók felelőssége” címen tartalmazott egy különös részi tényállást, amely ma hatályos törvényünkben található „kiskorú veszélyeztetése”

²⁰ Bv. Szabályzat 444 §

elnevezésű bűncselekménnyel állítható párhuzamba. E szabály előrelépési szándékot jelzett a gyermekvédelem területén, hiszen a nevelés során nem megfelelően eljáró személy bűncselekményi felelősségét alapozta meg.

Az 1950-es évek végére a gyermek- és ifjúságvédelem a kriminálpolitika és a társadalompolitika legalaposabban vizsgált területévé vált. Az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács egy sor tényvizsgálatot végzett az ezen a területen felmerülő problémák feltárása és megoldása céljából. Az ezt követő időszakban egymás után jelentek meg a fiatalkori bűnözés témakörében írt monográfiák és tanulmányok.

A gyermekvédelem helyzetének alakulása hazánkban a II. világháború után

Hazánk politikai-közigazgatási szervezete a háború végső szakaszában teljesen felbomlott. A háború pusztításai nagymértékben sújtották mind a mezőgazdaságot, mind az ipart. Az ország lakásállományának több mint 10 %-a lakhatatlanná vált. Az élelmiszer tartalékok kimerültek, megsemmisültek vagy nyugatra hurcolták őket. A közellátás a különböző mértékű korlátozások után teljesen megszűnt. Az évek óta tartó nélkülözés következtében a lakosság széles rétegei teljesen elszegényedtek. „Mégis a legszegényebbek és legkiszolgáltatottabbak azok a gyermekek voltak, akik árván maradtak, az országban kóboroltak, koldultak, könyörödományokon tengődtek” – állapítja meg Ferge Zsuzsa.²¹ A háború befejezését követően több ezer gyermek maradt fedél és családi háttér nélkül. Ők kéregettek, loptak és kisebb-nagyobb csoportokban kóboroltak.

A háború utáni időszakot - az elhagyott és árva gyermekek nagy száma miatt -, a gyermekek megmentésének sürgető szükségessége jellemezte. A felügyelet és gondozás nélkül maradt kiskorúak helyzetét azonnali kormányzati intézkedésekkel kellett rendezni. Elhelyezésük a korábban is létező nevelőszülői hálózat felélesztésével, illetve gyermekotthonok kiépítésével történt. A háborús károk helyreállítása és a rendelkezésre álló források szűkössége miatt azonban új gyermekotthonok nem épültek, helyette régi kastélyokat és kúriákat vettek igénybe gyermekvédelmi célokra.

Az első olyan intézkedés, amely valamilyen mértékben a segítségre szorulókat szolgálta, a 6300/1945. számú M.E. rendelet volt, amely előírta a községi szociálpolitikai bizottságok létrehozását, a megyeszékhelyeken pedig törvényhatósági bizottságok szervezését. Az 1946. évi XXIX. törvény kimondta a házasságon kívül született gyermekek teljes

²¹ Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tankönyvkiadó 1999. 22.old.

jogegyenlőségét. A 12050/1948. számú Korányrendelet eltörölte a „menhely” elnevezést, és helyette az „állami gyermekvédő intézet” fogalmat vezette be. Ezzel egyidejűleg kiterjesztette az állami gondozás időtartamát a 18 éves életkor betöltéséig. Megszüntették az Országos Szociálpolitikai Intézetet, az egységes gyermekvédelem irányítását végző szerv neve ezentúl: Országos Gyermekek – és Ifjúságvédelmi Tanács lett. A hatályos Alkotmány 52.§-a szerint: „A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére, következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit.”

A fenti állapotok okozták, hogy a gyermekvédelem 1945 után még évekig elsősorban szociális irányultságú volt, vagyis fő célja az anyagilag, erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek megmentése, szociális megsegítése volt. Ennek a gyermektömegnek a gondozását megvalósító intézményrendszer az 1948-tól fokozatosan kiépített nevelőotthonok hálózata lett, ezzel egyidejűleg pedig csökkent a nevelőszülői rendszer szerepe. Az intézményes megoldások alkalmazásának, a nevelőotthonok építésének fő oka a nevelőszülői hálózat működésének sok rossz tapasztalata. „A gyermekotthonok melletti döntés született, mert végképp el akarták törölni a lelenc-sorsot, ami mindannyiszor fenyegeti a rászorulókat, amikor a nevelőszülői hálózatot kényszerűségből bővítik, s nem végzik el a szükséges szelekciót.”²² Az 1950-es évekig szokás volt az árvák parasztcsaládoknál való elhelyezése. A menhelyes gyermekek voltak a munkaerőhiánnyal küzdő paraszti lakosság leggyakoribb erőtartalékai. 1948-tól kezdődően azonban soha nem látott módon szaporodtak a gyermekotthonok: 1948-ban 8, 1949-ben 4, 1950-ben további 9 otthon létesült.²³

Ebben az időben a problémakezelő gyermekvédelemnek különböző ágai bontakoztak ki. Újjászerveződött az „Állami Gyermeklélektani Intézet”, melynek fejlesztését annak érdekében kezdték meg, hogy a mentálhigiéniai gondozás intézményhálózatát az ország egész területén kiépítsék. 1945 és 1948 között sorra alakultak meg a gyermeklélektani állomások vidéken is. Ezzel egy időben több budapesti kerületben hoztak létre nevelési tanácsadókat. Ide olyan gyermekek kerültek, akiknek a személyiségfejlődésében valamilyen zavar mutatkozott. Ezek az esetek nagy részében külső okokból, környezeti ártalom hatására keletkeztek. Az erkölcsi fejlődésükben megzavart gyermekek egy része az úgynevezett nevelőotthoni hálózatba került, a súlyosabb zavarokkal küzdők és a bűnelkövetők pedig a javítóintézetekbe.

1946-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Népjóléti Minisztériummal együtt vállalta a kóbor gyermekek gondozásának megszervezését. Ennek eredményeként jött létre az első, tervek szerint

²² Volentics Anna: 23.old.

²³ Gergely Ferenc: A magyar gyermekvédelem története Püski, Bp. 1997. 72.old.

makarenkói elvek alapján működő gyermekváros Hajdúhadházon, ahol a szellemi képzés mellett a fiatalok munkára nevelése is folyt.

Az otthonokban és a szegény családokban egyaránt hatalmas gondot okozott a nélkülözés, a télen tovább nehezedő életkörülmények. Kiépült az (ekkor még) demokratikus rendőrség, és visszaállították a Fiatalkorúak Bíróságát. A rendőrség gyermekvédelmi tevékenysége keretében már női munkatársakat is foglalkoztatott. Károlyi Mihályné közbenjárására sikerült 40 gyermeket kihozni a börtönből, és számukra Rákospalotán – nem a mai és 100 éve működő Leánynevelőben –, gyermekotthont létesíteni.

Az újjászervezett problémakezelő gyermekvédelem fő sajátosságai a következők voltak: tevékenysége elsősorban a problémák súlyosbodásának és halmozódásának megakadályozására irányult; többnyire az erkölcsileg veszélyeztetett, antiszociális fejlődésirányú fiatalokat célozta meg; preferált gondozási formája pedig a bentlakásos intézeti nevelés volt. Ennek a rendszernek legnagyobb hátránya az volt, hogy a nehezen nevelhető gyermekekkel való foglalkozás csak kis mértékben valósult meg. Ugyanakkor ebben a szakaszban fedezhetők fel leginkább azok a törekvések, melyek egy komplex problémakezelő rendszer kialakítására irányultak.

Az ötvenes években a „proletárdiktatúrában” a gyermekvédelemmel kapcsolatban kialakuló legjellemzőbb ideológiai tételek a következők voltak:

- az épülő újfajta társadalmi rend jóságába vetett hit a kapitalista társadalmakkal szemben;
- annak a feltételezése, hogy abban az emberek morálisan-intellektuálisan jobbak válnak;
- melynek következtében a gyermeknevelés feltételei és lehetőségei optimálisak lesznek;
- és ennek eredményként megszűnnek a gyermekvédelmi problémák, nem lesznek neurotikus, antiszociális és talán beteg, fogyatékos gyermekek sem.
- Mindezt a gyermekvédelemre és annak intézményeire csak átmenetileg lesz szükség.²⁴

A „fordulat éve”, 1948 után a dogmává merevedett elképzelések következtében a gyermekvédelem szempontjából jelentős társadalomtudományok egy részének, a pszichológiának és a szociológiának a teljes elutasítás lett a sorsa, a gyógypedagógia hatáskörét pedig nagymértékben korlátozták. „Száműzték a <burzsoá> áltudományok hazai képviselőit, feloszlatták intézményeiket, társadalmi-

²⁴ Volentics A.: 26.old.

szakmai szervezeteiket. A pedagógia, pszichológia és a szociológia képviselői csak kis hatékonysággal, a szovjet tudomány külsőségei mögé húzódva tudtak működni, elzárva a tudomány eredményeitől. A gyermekvédelmet a szocialista pedagógia elvei hatották át, gyakorlati eszményévé pedig a makarencói modellt tette. Az 1952. évi családjogi törvény megerősítette az intézeti gondozás szerepét, valamint ekkor változtatták meg az „elhagyott gyermek” elnevezést „állami gondozott”-ra. Ez a kifejezés sokkal inkább igazodott a kor szelleméhez, mivel a szocializmus eszméi által irányított társadalomban senki nem lehetett elhagyott, „csak” állami gondozott.

Az 1930-as évektől a gyermekvédelemben a pedagógia térnyerése figyelhető meg. Ez a folyamat a fejlettebb európai országokban - eltérő időpontokban ugyan, de az 1940-es évek közepére-végére -, megtörtént. Hazánkban ez nem volt ilyen egyszerű. Tény, hogy a szegénygondozás gyakorlatán sikerült túllépni, mivel a tanulás lehetősége minden gyermek számára adott volt, de a professzionalizálódás az uralkodó ideológiai háttér miatt nem valósulhatott meg, és a mai napig nem jött létre. Az ötvenes évek viszonyai sajátos visszarendeződést eredményeztek a problémamegoldó gyermekvédelem területén, így a gyermeklélektani intézetek bezárása vagy az erkölcsileg veszélyeztetett, antiszociális fejlődésirányú gyermekekről való gondoskodás lecsökkentése a századfordulós szintre negatív hatásként jelentkeztek.

Az 1945 utáni rövid fellendülésben ideológiai okok miatt törés keletkezett, ez visszaszorította a területi gondozás intézményeit, a hangsúlyt az állami bentlakásos intézeti hálózat kialakítására helyezte. Ideológiai okokból elzárkóztak bármilyen szociális szakképzés alkalmazásától, így a gyermekvédelem a szocialista pedagógia hatókörébe került, és egy olyan sajátos, zárt rendszer alakult ki problémakezelő gyermekvédelmi hálózat néven, melyben a problémák súlyosbodását nem lehetett megakadályozni, és ez a merev rendszer a 60-as évek végéig ellenállt mindenféle változtatási igénynek.

Irodalomjegyzék

- GEGESI KISS-P.LIEBERMANN: Személyiségzavarok gyermekkorban Akadémiai Kiadó Bp, 1975.
- GERGELY Ferenc: A magyar gyermekvédelem története Püski Bp. 1997.
- GÖNCZÖL Katalin: Bűnös szegények KJK 1991.
- GÖNCZÖL-KORINEK-LÉVAY: Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll Corvina Kiadó 1999.
- GÖNCZÖL-KEREZSI-KORINEK-LÉVAY: Kriminológia-szakkriminológia Complex, 2006.
- GYÖRGY Júlia: Antiszociális személyiség Medicina Kiadó Bp. 1967.
- KEREZSI Klára: A védtelen gyermek KJK 1995.
- SZABÓ András: A fiatalkorúak és a büntetőjog KJK 1961.
- VECZKÓ József: Gyermekvédelem Nemzeti Tankönyvkiadó 2007.
- VIGH József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom KJK 1964.
- VIGH József: Kriminológiai alapismeretek Nemzeti Tankönyvkiadó 1998.
- VOLENTICS Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tankönyvkiadó 1999.

Schriffert Zsuzsa
Kriminológia Tanszék
Konzulens: Gönczöl Katalin

A fiatalokkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása 1945-1990 között

A II. világháború utáni állapotokat *Ferge Zsuzsa* a következőképp jellemezte: „...a vesztes háború, a lakosság több mint huszadának, a nemzeti vagyon felének pusztulása, a gazdasági-politikai összeomlás, a csillagászati méreteket öltő infláció mellett, a félig romba dőlt országban, az általános hiány közepette mindenki szegény volt...” A legszegényebbek és a legkiszolgáltatottabbak mégis azok a gyermekek voltak, akik árván maradtak, az országban kóboroltak és koldultak. Ha az I. világháborút követő években, majd a gazdasági világválság alatt szembetűnően érvényesültek azok a gazdasági-politikai hatások, melyek felerősítették a bűnözés alapjául szolgáló, jórészt öröklött hajlamokat, akkor a II. világháború utolsó szakasza, az általános bomlás és nehéz újrendeződés évei ugyancsak hozzájárultak a fiatalok elzűlléséhez.

Az igazságügyi gyermekvédelem hálózata a háború után súlyosan megsérült. 1944-ben az igazságügy-minisztérium „tömeges szabadságolást” engedélyezett, később pedig a német, majd a szovjet helyi katonai vezetés adott távozási lehetőséget az intézetekből a növendékeknek és a felnőtteknek egyaránt. A súlyosan megrongálódott épületek állapota tovább romlott, az intézetek működése akadozott, valamint a büntetés-végrehajtás jogszerűsége szempontjából létfontosságú iratok megsemmisültek.²⁵

Háború előtti gyermekvédelmi rendszerünk tehát, ha szétzilált állapotban is, de létezett. Az 1944-ben hivatalosan feloszlott vagy már előbb megbénított progresszív szervezetek (pl. Gyermekbarát Egyesület) azonnal munkához láttak. A hivatalos társadalmi szervezetek közül elsősorban az Országos Gyermekvédelmi Liga tett erőfeszítéseket elfogadtatása érdekében. *Nemes Lipót* is igyekezett összefogni a mentésre hajlandó erőket, de segítséget nyújtottak az egyházak is. Országszerte terjesztették a kálvinisták jelszavát: „Ne legyen egyetlen elhagyott gyermek sem” ott, ahol keresztény társadalom van. Pedig a veszélyeztetett gyermekek száma nőtt, 1946-ban a fiatalok rendőri

²⁵ Gergely Ferenc: A magyar gyermekvédelem története, Püski Bp. 1997. 71.old.

büntetőbírája 16%-os emelkedést mutatott ki.²⁶ Rengeteg gyermek és fiatalok csavargott, feketézésből élt, de az emelkedéshez hozzájárult a felderített esetek számának növekedése a demokratikus rendőrség kiépítésével és a Fiatalok Bíróságának visszaállításával. A rendőri gyermekvédelem női munkatársak alkalmazásával, szeretetteljes bánásmóddal próbált javítani a helyzeten. Ezt az irányzatot képviselték azok a szakemberek, akik megkísérelték a korábbi kutatási eredmények újjáélesztését, demokratikus szemlélettel való megtöltését. Kriminálpedagógusok képzését, központi vizsgálóállomás felállítását, demokratikus ifjúsági szervezetek alakítását szorgalmazták. Ebben próbált segítséget nyújtani az Orvosok és Pedagógusok Szabad Szakszervezete, valamint a rövidéletű Lelki Egészségvédelmi Szövetség, *dr. György Júlia* közreműködésével. Az intézmények helyreállítása azonban nagyon lassan haladt, a fiatalok ellátása pedig alig javult. Egy fővárosi felmérés világított rá arra, hogy a bajok forrása a munkanélküliségben keresendő.²⁷

1948-ban felszámolták a szociáldemokraták által 1917-ben alapított Gyermekbarát Egyesületet. A fordulat évében, majd azt követően a szociálpolitika és a gyermekvédelem irányítóinak gondolkodásában a szocialista állam mindenhatósága, a termelés-jólét-egészség-szilárd család-több termelés leegyszerűsített kapcsolatrendszer és az ebből kialakuló intézményhálózat (óvodák, napköziotthonok, gyermekvárosok) foglalta el az uralkodó helyet.

A hazai büntetőpolitikában az első pedagógiai elemet és a megjavítás gondolatát a Csemegi-kódex, illetve az annak módosítását szabályozó 1908-as Büntetőnovella hozta létre. Ez azonban 1954-ig csak a „jellembeli fogyatékosok” munkáltatását, illetve valamilyen mértékű és minőségű valláserkölcsei és iskolai oktatását jelentette. A megjavítást elsősorban a börtönkörnyezet hatásától remélték, valamint az orvosok, papok, börtöntanítók feladataként határozták meg.

Az ötvenes évektől a tetтарыos büntetés irányába való visszarendeződés figyelhető meg. Ennek hatására megszűnt a fiatalok elkülönítése. A büntetőintézetekben egy sajátos „apedagógikus” helyzet alakult ki.²⁸ A nyugat-európai országokban a harmincas években kialakuló terápiás elméletek, illetve a treatment-ideológia a hazai büntetőrendszer szinte teljesen elkerülték. Emiatt nálunk nem történt meg az individualizációt és a pszichológiai, szociális segítségnyújtást preferáló szakasz kialakulása. Ehelyett az 1954. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat az „átnevelés” fogalmát és gyakorlatát vezette be. Ezzel az intézkedéssel a szocialista pedagógia - akár csak a gyermekvédelemben -, a büntetés-végrehajtás intézményrendszerében is gyökeret vert. A szabályozást áthatotta egy markáns politikai-ideológiai elem, melynek

²⁶ Gergely Ferenc: A magyar gyermekvédelem története, Püski Bp.1997. 71.old.

²⁷ A Fiatalok Bírósága elé az esetek 70%-ban fiatalok kerültek és a fiatalok 50%-a munkanélküli volt.

²⁸ Huszár T.: A fiatalok bűnözők Tankönyvkiadó Bp. 1964.

jellemzője volt az elítéltek emberi jogainak semmibe vétele, illetve az erkölcsi elítélés hangsúlyozásával a pedagógia kiterjesztése a börtönlakók teljes életére. *Volentics Anna* ezt a helyzetet a következőképp határozza meg: „A korszellem s a terápiás hatások elmaradása egyfajta büntetőpedagógiai diktatúra körvonalainak kialakítását tették lehetővé, s ezzel a halmozottan büntető intézeti környezetrendszer létrejöttét segítették, mely a későbbiekben maga vált a pszichológiai lehetőségek komoly gátjává.”

Magyarországon elutasított, gyermek- és fiatalkorúakkal kapcsolatos nyugati ideológiák

Vígh József a fiatalkori bűnözéssel kapcsolatos elméletek közül két alapvető irányzatot emelt ki az ötvenes években: a biopszichológiai és a szociológiai irányzatot. Az előbbi inkább az I. világháború után töltött be uralkodó szerepet, a II. világháború után már veszített jelentőségéből, de képviselői továbbra is be akarták bizonyítani, hogy a bűnözés örökletes tulajdonság, ami a testi vagy a pszichikai sajátosságokban jut kifejezésre. Az irányzat egyik kiemelkedő képviselője *Hooton* volt, aki *Lombroso* elméletét elevenítette fel és fejlesztette tovább. Hozzá hasonló nézeteket vallott *William Sheldon* és a *Glueck* házaspár. A biopszichológiai irányzat azon tanait - melyek a testi adottságokat állították be a bűnözővé válás fő okának -, sokan támadták, tudománytalannak tartották.

Voltak azonban olyan nézetek, melyek az emberi magatartás mozgatóit a pszichikai sajátosságokban vélték felfedezni. Ezek a tanok az akkoriban feltörekvő neofreudizmusban jelentek meg hangsúlyosabban. *Aichorn* a bűnözést a gyermekkorban gátlástalanul megnyilvánuló ösztönökre vezette vissza. *Podolsky* is hasonló véleményen volt, szerinte a bűnözők társadalmi gátlásai fejletlenek, nem elég erősek, a felnőttkori bűnözés a fiatalkorinak egyenes következménye. Ezt a véleményt osztotta *J. Bordau* is, aki a neofreudista koncepció lényegét a következőképpen foglalta össze: „...a korai családi környezet nélkülözésteli és frusztráló (az alapvető emberi szükségleteket megghiúsító), a gyermek-szülő viszonyából hiányzik a melegség és a szeretet. Az ebből adódó ellenségesség, kötekedési hajlam és a szerencsétlenség érzése készíti a gyermekeket arra, hogy bűnözővé váljanak.”²⁹ *Vígh* a mélylélektani irányzatok alapvető hibájaként azt emeli ki, hogy az ösztönöknek és a tudatalattinak túlzott szerepet tulajdonítottak, ezek hatását a tudat fölé helyezték, ezzel pedig azt a látszatot keltették, mintha a bűnözés nem a társadalmi rendszerhez, hanem csak az elkövető személyéhez kapcsolódnék.³⁰ Szerinte ezek a

²⁹ *Vígh J.*: A fiatalkori bűnözés és a társadalom KJK 83.old.

³⁰ *Vígh J.* 83.old.

nézetek nyújtottak elméleti alapot a fasiszta fajüldözéseknek a háború előtt és alatt.

Nyugaton, különösen az Egyesült Államokban a szociológiai elméletek váltak uralkodóvá. Az irányzat képviselői a fizikai környezet elemeit – mint pl. éghajlat, évszakok –, kihagyták a környezet fogalmából. Helyette azokkal a társadalmi viszonyokkal (család, iskola, szociális kapcsolatok) azonosították, melyek hatással vannak a bűnöző magatartás kialakulására. A kriminálszociológiai irányzat képviselői a fiatalkorú bűnözőt körülvevő társadalmi csoportok közül kiemelkedő szerepet tulajdonítottak a családnak. Szerintük a rossz családi körülmények károsan befolyásolják a gyermekek fejlődését, melynek következtében már fiatal korban bűnözővé válhatnak. *Graupner* például közvetlen összefüggést látott a szétesett családok és a fiatalkori bűnözés között.³¹ Más elméletalkotók azon a véleményen voltak, hogy az iskola és az egyház nevelő tevékenységének hiánya az oka a fiatalkori bűnözés emelkedésének.

A szociológiai beállítottságú kriminológiai irányzatok másik nagy csoportja a szellemi élet, a kultúra területén fennálló ellentmondásokban, az ún. „kulturális konfliktusok”-ban látta a bűnözés fő okait. Képviselői szerint a gyermekek nevelésére hivatott szülők és pedagógusok különbözően ítélik meg a társadalmi normákat, a törvényeket, a morális értékeket. A kulturális élet sajátos megnyilvánulásai konfliktushoz vezetnek, szembeállítják a fiatalokat a társadalom által elfogadott normákkal, továbbá elősegítik bandákba való tömörülésüket, mivel az ellentmondások számukra ezekben a bűnöző közösségekben oldódnak fel.

Több kriminológiai elmélet tekintette a fiatalkori bűnözés alapjának a kulturális élet különböző káros megnyilvánulásait. Ilyen volt például az „eltérő képzetek” elmélete, mely *Sutherland* nevéhez fűződik. Eszerint a bűnöző viselkedés ugyanolyan folyamatok során jön létre, mint az egyéb, nem bűnöző viselkedés. Tehát nem örökölt, hanem tanult viselkedés, amit az egyének társadalmi kapcsolataik révén különböző személyektől, csoportoktól sajátítanak el. A bűnözés emelkedésének tendenciája azért sem csökken, mert a börtönök a reszocializáció helyett tovább taszítják a bűnözőt a társadalomellenes úton.

Egy másik jelentős szociológiai elmélet az ún. szubkultúra elmélet, melynek legkiemelkedőbb képviselője *Cohen* volt, aki szerint a fiatalkori bűnözés elsősorban a kriminális szubkultúrákban való részvételből áll. Rámutatott arra, hogy nem elég csak a bűnözést közvetlenül kiváltó tényezőket (pl. család) számba venni, hanem a bűnözés csökkentéséhez meg kell változtatni azokat a társadalmi viszonyokat, melyek kitermelik ezeket a szubkultúrákat. A bűnözés okait a kulturális viszonyokra visszavezető elméletekhez közel állt az ún. „társadalmi dezorganizáció”

³¹ Vigh J.: 85.old.

elmélete, amely a nagyvárosi életforma bűnözésre gyakorolt hatását tartotta alapvető kriminogén tényezőnek. Abból indult ki, hogy a társadalmi dezorganizáció leginkább a nagyvárosokban mutatkozik meg. Mivel a nagyvárosi élet nem képes a társadalmi ellenőrzés legkisebb mértékét sem biztosítani, ennek hiánya és az ezernyi bűnre csábító alkalom kitermeli a bűnözés változatos formáit és a bűnözők különböző típusait. A szociológiai irányzatú elméletek közül fontos megemlíteni a „jóléti bűnözés” teóriáját, amely az életszínvonal emelkedése és a bűnözés erőteljes növekedése között vont párhuzamot.

A harmincas években, a freudi hatás erősödésének eredményeként virágzó kriminálpszichológiai iskola a háború utáni évtizedekben is nagy szerepet játszott a tudomány alakításában. Már a kezdetektől két irányzat versengett egymással. Az egyik szerint a bűnelkövetők jelentős részét kitevő ún. habituális bűnözők tulajdonképpen pszichopaták, akiknek a személyisége torzult, és ebben főként a környezeti hatásoknak van meghatározó szerepük. Szerintük ezeknek az egyéneknek közösségellenes személyisége gondos pszichológiai kezeléssel pozitív irányba befolyásolható ugyan, de alapvetően nem változtatható meg. A másik irányzat szerint, melynek egyik fő képviselője *Abrahamsen* volt, a bűnös cselekedetekben nagy szerepük van az ösztönös motívumoknak és a korai gyermekkorban eltorzult értékrend szerint működő primitív személyiségnek, de lényegében a bűnöző nem torzult, hanem sérült személyiségnek tekinthető, aki pszichológiai segítségre szorul.³²

A főként fiatalokkal foglalkozó, a büntetőpolitikára óriási hatást gyakorló klinikai-pszichológiai iskola egyre kevésbé figyelt a tágabb környezet hatásaira, sőt tagadta is annak jelentőségét. A *Glueck* házaspár abból indult ki, hogy a fiatalokat ért káros hatások nem a nagyvárosi környezetből, a hátrányos helyzetű szubkultúrákból származnak, ezek csak teret biztosítanak a bűnös viselkedés megnyilvánulására. A fiatalok személyisége szerintük már nagyon fiatal korban, még otthon alakul ki, és nagy szerepet tulajdonítottak az öröklött tulajdonságoknak is. Vizsgálatukat 1939-ben kezdték, és eredményeiket öt monográfiában tették közzé, az utolsót 1970-ben. Kutatásaik eredményei azt mutatták, hogy a fiatalokként elítélt személyek több mint a fele már 8 éves kora előtt komoly antiszociális tulajdonságokkal rendelkezett. A kriminális magatartás a házaspár véleménye szerint a személyiség fizikai és pszichikai sajátosságai, családi, neveltetési körülményei és a nevelést biztosító környezet objektív adottságai alapján, illetve e három tényező együtthatásának eredményeként alakul ki.³³

A fiatalkori bűnözés folyamatos emelkedése nemcsak a bűnözés okainak a kutatására, hanem az ellene folytatott harcra is ráirányította a szakemberek figyelmét. Ennek keretében került sor 1960-ban az ENSZ II.

³² Gönczöl Katalin: Bűnös szegények KJK. 1991. 78.old.

³³ Gönczöl K.: 80.old.

kriminológiai kongresszusára, melynek napirendjén a bűnözés megelőzése és a büntetésekkel való bánásmód (treatment) szerepelt. A bűnözés elleni harc középpontjába a nevelés eszközeinek alkalmazása került. A megelőzésre javasolt nézeteket Víg József két nagy csoportra osztja: az egyik csoportba tartoznak azok a nézetek és intézkedések, melyek büntetőjogi eszközökkel, a hivatalos bűnüldöző szervek megreformálásával akarnak eredményt elérni, a másik csoport célja az egyes társadalmi tényezők káros hatásainak csökkentése és megszüntetése.

A bűnözés elleni harc szempontjából több reformgondolat is született, melynek alapját a „társadalomvédelem” (defense sociale) elmélete képezte. A mozgalom *Philippo Grammatica* kezdeményezésére, az 50-es években újult meg, és a pozitív, az elkövető integrálásával járó reszocializációt tűzte ki célul. Lényege abban foglalható össze, hogy a bűnözés elleni küzdelemben a büntető-megtorló szempontok helyett a nevelést helyezi a középpontba. A pozitivista büntetési elméletek nagy visszhangra találtak Észak-Amerikában a XX. század második felében. Az irányzat hívei hangsúlyozták, hogy a bűnelkövetők jelentős része munka- és pszichoterápiás kezeléssel gyógyítható. A pszichológiai tanok hatására a büntetendő tett társadalmi értékeléséről a bűnöző személyiség értékelésére került át a hangsúly. Képviselői szerint a büntetés kiszabásakor figyelembe kell venni - minden más szempont háttérbe szorításával -, a személyiség átformálhatóságát. Úgy gondolták, hogy a büntetés csakis határozatlan időtartamban szabható ki, és legáltalánosabb formájának a szabadságvesztést tartották, amely akkor szolgálja megfelelően a bűnisméltés megelőzését, ha megfelelő idő áll rendelkezésre az elkövetők megjavítására. Legfontosabb részének a csoportos és az egyéni terápiát tekintették. „Az Egyesült Államokban a második világháború után uralkodóvá váló jóléti államkonceptió, a jótékony állami beavatkozás rendszerének kiépítése, a szociális intézmények és az ezeknek megfelelő politikai elvek meghonosítása kedvező feltételeket teremtett a treatment elvein felépülő <gondoskodó büntetőpolitika> befogadására.”³⁴

A pszichológiai, pszichiátriai tanok térhódítása a pönológiában treatment-ideológia néven indult és terjedt el a II. világháború után Európában is. Újra az átnevelés került középpontba, de ezúttal pszicho- és szocioterápiás eszközökkel. A treatment hatására elsősorban a nyugat-európai börtönrendszerekben és a büntetőpolitikában háttérbe szorult az erkölcsi rosszallás, a fizikai bántalmazás, előtérbe került a jobb ellátás kérdése, és fő célá a személyiség átformálása, a reintegrációra való felkészítése vált. Ennek keretében vonult be az intézetekbe a pszichoterápia, a szocioterápia, a családterápia, és megindult a humanizálódás a börtönök mindennapjaiban. Noha az elmélet és a ráépülő gyakorlat kudarca a hetvenes és a nyolcvanas évekre egyértelművé válik

³⁴Gönczöl K.: 83.old.

majd, akkor jótékony hatása is megmutatkozott: a fiatalok magatartászavarainak kialakulásában figyelembe vették a személyiségvonások mellett a környezet szerepét is, s ennek következtében megfogalmazódott, hogy a büntetésben sem a megtorló intézkedéseknek kell elsődlegesnek lenniük.

Volentics Anna az európai büntetőpolitikában és a büntetés-végrehajtás zárt intézeteiben zajló bánásmód változásai és az eurokultúra háromszakaszos modellje között von párhuzamot, és felvázolja a humanizálódási folyamat három szakaszát. Szerinte a büntetőrendszer humanizálódása leginkább a büntetés céljának és tartalmának bővülésében, differenciálódásában és „finomodásában” nyilvánul meg, s ezzel szoros összefüggésben változik a zárt intézetek, börtönök belső világa is.³⁵ A fejlődés első állomása az ontológiai szakasz, amely a megtorló büntetőrendszer után minden téren a pedagógizálódási folyamatot erősítette, elősegítette a törvény előtti egyenlőség eszméjének fokozatos térhódítását, illetve a tettarányos ítélkezési gyakorlat kialakítását. Ennek túllépéseként jelent meg a treatment-ideológia, melynek hatására az ítélkezési gyakorlat a személyiségállapot középpontba helyezésével a tettesarányos büntetőpolitika irányába hajlott el.

A treatment-ideológia és gyakorlat kudarcra már az első kísérletek után közel egy évtizeddel megmutatkozott, a hetvenes és a nyolcvanas évekre pedig egyértelművé vált. A válság jelei leginkább a börtönökben egyre inkább terjedő erőszakban és az eddig még nem látott méretű börtönlázadásokban nyilvánultak meg. A börtönnépeség nagyarányú emelkedése mellett pedig még az összбүнözés adatai is riasztó képet mutattak. A treatment okozta problémák felszámolásához olyan megoldásokra volt szükség, amelyet a harmadik szakaszként meghatározott funkcionális gondolkodás hozott el. A hetvenes évek közepétől büntetőpolitikai reformokat hajtottak végre, az ítélkezési gyakorlat pedig a tettarányos büntetési rendszer felé fordult vissza. „Svédországban például 1974-ben magas szintű jogszabály módosította a büntetés alapvető elveit, mely többek között szabályozta, hogy:

- a büntetés-végrehajtás során továbbra is törekedni kell az elítéltek reszocializálására, de ennek a reális életkörülmények rendezését és nem a >pszichés torzulások< kezelését kell jelentenie, a legegyszerűbb értelemben vett társadalmi együttélés szubjektív feltételeit, így például a munkához való viszony javítását, az iskolázottsági szint emelését, a családi, érzelmi kapcsolatok rendezését. Pszichológiai értelemben vett treatmentre csak az elítélt önkéntes vállalkozása esetén kerülhet sor:

- a szabadságvesztésre, mint létező legsúlyosabb szankció alkalmazására csak igen kivételes esetekben kerülhet sor;

³⁵Volentics Anna: 46.old.

- a közeljövőben el kell törölni a határozatlan tartamú büntetés minden formáját.”³⁶

A megjavítás tehát változatlanul célként szerepelt, de már nem treatmenttel, hanem a társadalmi környezet felé való nyitással. Ez a változás hozzájárult az alternatív büntetési formák kialakulásához. Ez a szemléletváltozás a fiatalkorúakkal való bánásmódban olyan formában mutatkozott meg, hogy magatartászavaraik kialakulásának magyarázataként elfogadást nyert a környezet szerepe, vagyis már nem mindenáron a személyiségben rejlő hibaként magyarázták a rossz irányba haladó erkölcsi fejlődést.

A nyugat-európai országok többsége a fiatalkorúak intézeti keretek között történő reszocializációjában az *aichorni* iskolát követte és fejlesztette tovább.

Aichorn szerint a személyiségfejlődést meghatározó tényezők a következők:

- a veleszületett adottságok,
- a családi nevelés,
- a tágabb értelemben vett személyes környezet hatása,
- az általános társadalmi környezet hatása.³⁷

Ezek közül a családi élet személyiségformáló hatását tartotta a legfontosabbnak. Elméletében a reszocializáció alapvető feltételei: pozitív referenciaszemély, a szükségletek pontos diagnózisa, megfelelő szintű nevelői aktivitás, valamint az optimális környezet kialakítása. *Aichorn* tanait 1954-ben először *Cressey* támadta, aki ezt a fajta nevelést a klinikai gyakorlathoz hasonlította, és helyette a referenciacsoportokra épülő reszocializációt javasolta. 1967-ben *Peters* már az egész zárt intézeti rendszer abszurditásáról beszélt, majd 1978-ban *Miriburg* már arról értekezett, hogy a zárt intézetek olyan speciális élethelyzetet teremtenek, melyekben a nevelőotthoni és a prizonizációs ártalmak megtalálhatóak és együtt hatnak. Így ő *Aichorn* és *Cressey* tanaira támaszkodva próbálta meg a reszocializációs folyamat korszerűsítését, de már a megelőzés irányába haladva.

A magyarországi elméletben és gyakorlatban azonban „természetesen” ez a hatás sem érvényesülhetett, ezért tovább fokozódott a gyermek- és ifjúságvédelmi rendszer elmaradása Európához képest.

³⁶Gönczöl K.: 116-117.old.

³⁷Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása 58.old.

A politikai-ideológiai elzárkózás elméleti és gyakorlati következményei hazánkban

A szocialista pedagógia elveinek érvényesítése következtében:

- a terápiás elméletek katalizátorszerepe sokáig érintetlenül hagyta a gyermekvédelmet, és mikor megtörtént a pszichológia részleges rehabilitálása a 60-as évek közepén, akkor is a pszichoanalitikus iskola játszotta a főszerepet;

- a szociális szakmák kialakulását lehetővé tevő pedagógiai térhódítás helyett

csaknem két évtizedre a szocialista pedagógia nyert teret, továbbra is akadályozva ezzel a professzionalizálódás folyamatát, így nem alakulhatott ki hazánkban sem a szociálpedagógia, sem a kriminálpedagógia.³⁸

Az 1945 utáni, rövid ideig tartó fellendülést követően ideológiai okok miatt törés

keletkezett a gyermekvédelem rendszerében, s ez visszaszorította a területi gondozás kezdeményeit, és megkezdte a sokfunkciós állami bentlakásos intézeti hálózat kialakítását. Szintén ideológiai okokból elzárkózás volt tapasztalható a szociális szakma és szakképzés kialakításától, így a gyermekvédelem a hatvanas évek végéig a szocialista pedagógia hatókörébe került. Problémakezelő gyermekvédelmi hálózat néven egy olyan sajátos, zárt rendszer alakult ki, amelynek merev struktúrája ellenállt mindenféle változtatási igénynek.

Magyarországon 1945 után a zárt jellegű intézetek büntető jellege átmeneti időre még fokozódott is. Reszocializációs tevékenységükben érdemi változások csak az ötvenes évek végétől, de inkább a hatvanas évek elejétől történtek.

Míg nyugaton a hetvenes években a treatment és a tettesarányos büntetés túllépéséhez jutnak el, addig nálunk ekkoriban bontakozik ki az a szemlélet. Ez azonban valódi pedagógiai-pszichológiai professzionalizáció nélkül történik, és mindvégig erőteljes politikai-ideológiai nézetek hatják át. A főként gazdasági és politikai hatások miatt speciálisan alakuló magyarországi humanizálási folyamatot, tehát az ontológiai gondolkodás rögzülése, a professzionalizáció megrekedése, a tényleges treatment fejlődési szakasz elmaradása, a tettesarányos büntetés megkésett

³⁸Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tk. Bp. 1999. 50.old.

alakulása, és a bánásmód szocialista pedagógiai alapokra helyezése jellemezte.

A II. világháborút követő években Magyarországon a kriminálpolitikában és az igazságszolgáltatásban is új nézetek születtek. A dogmatikus marxizmusra és a sztálini személyi kultuszra épülő büntetőjogi felfogás szerint a kriminológia burzsoá áltudomány, a bűnözés pedig az állammal együtt fog elhalni. E felfogás szerint a „meglevő bűnözés okai nem az adott társadalmi viszonyokban, hanem a kapitalista környezetben és az egyes emberek kapitalista tudati maradványaiban keresendők.”³⁹Éppen ezért ebben az időszakban a kriminálstatisztikai adatokat titkosították, még a kutatás számára sem voltak hozzáférhetőek. A „fordulat” évében a hatalom száműzte a burzsoá áltudományok hazai képviselőit, feloszlatta intézményeit, társadalmi-szakmai szervezeteit.

A témával részletesen foglalkozik Knausz Imre: A magyar „pedológia” pere – 1948-1950 c. cikke.⁴⁰ Abból a megállapításból indul ki, hogy a magyar „pedológia”, a reformpedagógiai örökség ügyében 1950-ben ítélet született. Írását perújrafelvételi kérelemnek szánja, noha szándéka szerint nem akar bíró lenni, sem újra lezárni a pert. Az 1986-ban megjelent tanulmány tényeit azonban még 2006-ban is érvényesnek tekinti, s azok ma is.

1947-ben az MKP elméleti folyóiratában Alexits György államtitkár írása⁴¹ - némi módosítással -, még szinte teljes bizalmat szavazott a reformpedagógia klasszikusainak. Az iskolák államosításakor - a programadás kényszeréből következően -, magyar követők is ismét kiálltak a csoportmunka mellett. A pedagógus szakszervezet főtitkárhelyetteséhez csatlakozott a kommunista *Mérei Ferenc* is, a „Gyermektanulmány” című népszerű tankönyv szerzője. A folyamatosság azonban csak látszólagos volt: egyre inkább előtérbe került a szocialista kollektivitás eszménye.

Az MKP hároméves tervjavaslatában szerepelt egy állami pedagógiai kutatóintézet létrehozása. Ez először a budapesti pedagógiai főiskola keretei között, annak Neveléstudományi Intézeteként valósult meg, majd 1948-ban felállították az Országos Neveléstudományi Intézetet. Célja a neveléstudomány megújítása a progresszív hagyományok segítségével. Ezek közt még szerepelt a gyermektanulmányi mozgalom is. Az „új pedagógiai realizmus” megvalósításának igénye emellett összekapcsolódott a népi kollégiumok gyakorlatával. Célként tűzték ki, hogy leginkább a Szovjetuniótól kell tanulnunk, ezért követelménnyé vált, hogy az intézet munkatársainak tudniuk kell politizálni is. Mérei Ferenc, az

³⁹ Vigh J.: 88.old.

⁴⁰ Pedagógiai Szemle, 1986/11. 1087-1102.

Újra közölték: Mérei élet-mű, Tanulmányok Szerk.: Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György U-M-K, Bp. 2006. (Mérei Emlékkönyv 161-178.old.)

⁴¹ Alexits György: Köznevelésünk demokratizálásának alapproblémái. Társadalmi Szemle 1947/1. 44-46 old.

intézet főigazgatója a Köznevelésben adott programot: el kell indítani a pedagógiai tudományok fordulatát, egyesíteni kell a tudományt a közoktatási gyakorlattal.⁴²

1949-ben, a megváltozott körülmények által kialakított új légkörben már tisztán ideológiai alapon támadtak meg akár tankönyveket is, és kényszerítették írójukat nyilvános önbírálatra. Mérei Ferencnek is önkritikát kellett gyakorolnia. Kiindulási pontként elkülöníti egymástól a burzsoá és a szocialista gyermeklélektant: előbbi „az osztálytagozódás rögzítésének és így az osztályelnyomás hitelesítésének eszköze”, utóbbi „az új ember kialakításáért folyó megfeszített harc egyik eszköze”. És mert más a polgári- és más a szocialista társadalomban élő gyermek, bírálja könyve „objektivizmusát”, megfogalmazza a közösség és saját igényét egy új gyermeklélektanra.⁴³ Ebből következően a szakemberek elvetették a gyermeki személyiség nevelő hatásoktól eltekintő vizsgálatát, azaz eleve elvetendőnek minősítették a gyermek mindenféle tanulmányozását. Tehát áltudománynak minősült a pszichológiai teszt, a kísérlet és a megfigyelés mindenféle formája, s a belőlük levonható következtetések is. Visszajutottak oda, hogy a gyermek abban különbözik a felnőttől, hogy ismeretei csekélyebbek. Nem létezik sajátos gyermeki világkép, a pedológia ellenfelei csak a gyermek osztálymeghatározottságának tulajdonítottak komolyabb jelentőséget.

Bár Mérei 1949-ben pedagógiai munkásságáért megkapta a Kossuth-díj ezüst fokozatát, 1950-ben intézetét felszámolták, őt magát pedig elbocsátották állásából.⁴⁴ Lázár György támadó cikke⁴⁵ az ONI megszüntetésével párhuzamosan jelent meg, figyelmeztetésül az oktatásügy szakembereinek, miszerint a politikai céloknak elsőbbséget kell biztosítani a konkrét iskolai viszonyokkal szemben. A szerző szerint: „A pedológia – magyar szóval: gyermektanulmány – a burzsoá-imperialista nevelés-<tudomány> segéd-<tudománya>, s a magyar neveléstudomány legelterjedtebb ágazata, legjellegzetesebb megnyilvánulása, legfontosabb harci területe.” Innen kiindulva jutott el a következtetéshez, hogy a pedológia „...nem <csak> a szocialista neveléstudománynak, nem <csak> szocialista nevelési gyakorlatunk kiépítésének, hanem magának a munkásosztálynak és a vele szövetséges dolgozó parasztságnak is esküdt ellensége”. Ilyen hangvételűek voltak ebben a korban a feljelentések is. Egy-egy ilyen írásnak lehettek akár személyes következményei is. Egyértelmű volt viszont, hogy a neveléstudomány megmerevedése a magyar közoktatás korszerűsödésének akadályává vált.

A társadalomtudományok nemzetközi és hazai eredményei, jeles képviselői csak illegálisan, vagy félhivatalosan, a szovjet tudomány

⁴² Mérei Ferenc: A falakon belül. A neveléstudomány feladata. Köznevelés 1948.nov.15. 550.old.

⁴³ Mérei Ferenc: A burzsoá objektivizmus a gyermeklélektanban. Magyar Pedagógia, 1949.69.

⁴⁴ 1956-os rehabilitálásáig fordításból tartotta el családját, ekkor kiemelt tudósként az MTA Pszichológiai Intézetébe, majd 1958-ban a Biokémiai Intézetbe került.

⁴⁵ Lázár György: A magyar neveléstudomány feladatai a szocialista építésben. Budapest: 1950. 6-7.

külsőségei mögé húzódva élhettek tovább, elzárva a széleskörű megismerés és alkalmazás lehetőségeitől. A bűnözés empirikus vizsgálata, a kriminológiai kutatások csak Sztálin halála után, a személyi kultusz felszámolását követően kezdődhettek újra.

Az „áltudományok” mellőzésével létrejött új szocialista ideológia tükröződött a törvényhozásban is, és a maga módján befolyásolta a fiatalok bűnelkövetők törvényi megítélését. A II. világháborút követően a Bn. és a kapcsolódó rendeletek rendezése érdekében megalkották a Budapesti Fiatalok Bíróságának megalkotásáról szóló 1947. évi XXXIX. törvényt. Valójában ez az új jogszabály nem hozott lényeges változást, annak ellenére, hogy olyan szervezeti önállósággal rendelkező bíróság létrehozása volt a célja, amely kizárólag fiatalok ügyeivel és azok megsegítésével foglalkozott volna. Létrehozását a miniszeri indoklás a következőkben határozta meg: „kívánatosnak látszik a fiatalok ügyeiben való bíráskodást szervezetileg is önálló bíróságokra bízni.” A budapesti törvényszék járt el minden olyan ügyben, amely korábban a fiatalok bírójának, illetve a fiatalok törvényszéki tanácsának hatáskörébe tartozott.⁴⁶ Szintén 1947-től az igazságügyi kormányzat azt az álláspontot képviselte, hogy a büntetés-végrehajtás nem lehet az állam számára veszteséges. A rabmunkáltatást beillesztették a tervgazdaság keretei közé. 1948-ban létrehozták az Igazságügyi Minisztérium Gazdasági Igazgatóságát, amely a rabmunkáltatás gazdasági részletterveit dolgozta ki és hajtotta végre. Ugyanebben az évben államosították az elítélteket foglalkoztató vállalatokat, megszervezték a büntetőintézetektől való különválásukat, de előírták, hogy az intézetek kötelesek megfelelő számban munkaerőt biztosítani ezeknek a vállalatoknak. Ez az intézkedés kiterjedt a fiatalok fogházaira is.

A negyvenes évek végének politikai fordulata után a büntető anyagi- és eljárásjog jelentős átalakítására került sor. 1950-ben megjelent a Csemegi-kódex általános részét felváltó 1950. évi II. törvény, ami Btá néven vált ismertté. A törvény alig rendelkezett fiatalokról, csak annyit mondott ki, hogy nem büntethető az, aki a bűncselekmény elkövetésekor még nem töltötte be a 12. életévét. A részletes szabályokat az 1951. évi 34. számú törvényerejű rendelet (Ftvr.) tartalmazta, amely a fiatalokra vonatkozó törvényhozás következő nagy állomását jelentette.⁴⁷ A törvény kimondta, hogy: „A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére, s ezt a gondoskodást érvényesíti a fiatalokra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási szabályok megállapításánál is. Evégből a fiatalokkal szemben nem alkalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek azok fejlődését gátolhatnák, és a szabályozásnál olyan intézkedésekre törekszik, amelyek alkalmasak arra, hogy a fiatalok helyes irányba való fejlődését előmozdítsák, és őket a társadalom hasznos tagjaivá neveljék.” A törvény

⁴⁶ Az 1913. évi VII. tc. alapján.

⁴⁷ Ezt később módosította az 1954. évi 23. sz. tvr.

szerint fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor 12. életévét meghaladta, de 18. életévét még nem töltötte be.

A büntetési és intézkedési rendszer ellentmondásokat is tartalmazott. A deklarált céloknak semmiképpen nem felelt meg az a szabály, amely megengedte, hogy a fiatalkorúakra életfogytig tartó szabadságvesztést vagy halálbüntetést szabjanak ki. A főszabály szerint ugyan ez nem volt lehetséges, csakhogy gyengítette erejét a kivétel, miszerint mégis alkalmazható volt akár a halálbüntetés is, „ha azt a törvény külön rendeli”. Egyébként az említett büntetéssel fenyegetett bűncselekmény esetében a kiszabható börtönbüntetés maximális tartama 15 év, legrövidebb tartama pedig bármely bűncselekmény esetén 30 nap volt. Pénzbüntetéssel fiatalkorút csak akkor lehetett sújtani, ha önálló keresete, jövedelme vagy vagyona volt. Az „önálló” jelzőt szigorúan értelmezték, nem vonatkozott tehát a szülőktől kapott pénzre. A cselekmény elkövetésekor 14. évét be nem töltött fiatalkorúval szemben a bíróság intézkedésként megrovást, próbára bocsátást, illetve javító- vagy gyógypedagógiai nevelést rendelhetett el.

A dorgálást a megrovás váltotta fel, és akkor lehetett alkalmazni, ha elegendőnek mutatkozott a fiatalkorú nevelése érdekében. A próbára bocsátás a Büntetőnovella szabályaival egyezően most is egy évre szólt. Nem lehetett alkalmazni azzal szemben, akit korábban egy évet meghaladó börtönbüntetésre ítélték, vagy aki az ítélet meghozatalakor 17. életévét betöltötte. Ha a fiatalkorút nem lehetett addigi környezetében meghagyni, mert fejlődése ott nem látszott megfelelően biztosíthatónak, akkor a bíróság kétféle intézkedést hozhatott: vagy javítóintézkedést rendelt el, mely határozatlan időre szólt, de legalább egy évesnek kellett lennie, és nem volt alkalmazható a 17. évét betöltött fiatalkorúval szemben. Ha viszont a fiatalkorú terhelten szemben értelmi fogyatékosága miatt a javítóintézetes nevelés nem mutatkozott célravezetőnek, helyette a bíróság gyógypedagógiai nevelést rendelt el. Ennek tartamára ugyanaz a szabály érvényesült, mint a javítóintézetes nevelésre.

A nevelő intézkedések súlyának emelése érdekében 1954-ben megalkották az 1954. évi 23. törvényerejű rendeletet, amely két korcsoportra osztotta a fiatalokat 12-14 illetve 14-18, az előbbiek esetében pedig kizárta a büntetések kiszabásának lehetőségét.

A szocialista Büntető Perrendtartás megalkotására 1951-ben került sor.⁴⁸A rendelet az eljárási szabályok között első helyen a fiatalkorúak ügyében eljáró bíróságokról rendelkezett. Első fokon az igazságügyi miniszter által kijelölt járásbíróságok, mint a fiatalkorúak bíróságai jártak el, de csak azokban az ügyekben, amelyek nem tartoztak a megyei bíróság hatáskörébe. Garanciális rendelkezésként megjelent, hogy a

⁴⁸ 1951.évi III.tv.;ezt az 1954.évi V.tv. és az 1957.évi 8.tvr.módosította

fiatalkorú terhelttel szemben akkor is a fiatalkorúak bírósága jár el elkülönítetten, ha a fiatalkorú ügye felnőtt korú terhelt ügyével van összefüggésben. A szabály garanciális jelentősége azonban akadályba ütközött a bekezdés következő kitétele miatt, amely a járásbíróságnak megengedte, hogy általa fontosnak tartott okból a fiatalkorú ügyét is a maga elbírálási körébe vonja. Sőt, az ezt kimondó határozat ellen még fellebbezésnek sem volt helye.

Szintén garanciális jellegűnek szánt szabály volt a fiatalkorúak tekintetében a bíróság összetételét szabályozó szakasz. Eszerint a tanácsban ülnökként a pedagógus szakszervezetek és a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége egy-egy tagjának is részt kellett vennie. Ezt azzal indokolták, hogy a pedagógus tapasztalata, képzettsége, illetve a fiatalkorúakkal való napi kapcsolata segít annak megállapításában, hogy milyen intézkedés vagy büntetés a legmegfelelőbb a fiatalkorú megjavítása és további helyes fejlődése érdekében. A női ülnökök részvételének kötelező voltát pedig azzal magyarázták, hogy egy nő sokkal fogékonyabb a gyermekek problémái iránt, gyermeknevelési tapasztalataiból, anyai ösztöneiből eredően könnyebben átérzi és megérti a terhelt helyzetét, ami szintén a nevelési célok helyes kitűzése és a választott módszerek és eszközök megfelelő alkalmazása miatt szükséges.

Megmaradt a fiatalkorúak ügyészének intézménye, emellett külön rögzítette a rendelet, hogy „fiatalkorúval szemben büntetőeljárásnak magánvádra nincs helye”. A kötelező védelem megfogalmazásához még 1951-ben sem jutott el a jogalkotó. A törvény szövege kimondta, hogy a terhelt fiatal korára tekintettel védő részvétele a tárgyaláson nem kötelező. Szigorú szabály volt a fiatalkorúak előzetes letartóztatásával kapcsolatban, hogy e kényszerintézkedésnek az egyéb feltételek megléte esetén is csak akkor volt helye, ha az mindenképpen szükségesnek látszott. Az elkerülhetetlen szűkséget indokoltá tehette egyfelől az elkövetett bűncselekmény különösen súlyos volta, másfelől pedig az a körülmény, ha a fiatalkorú nem volt meghagyható addigi környezetében. Ha az előzetest a felnőttek letartóztatására rendelt intézményben fogatosították, a fiatalkorút el kellett különíteni.

A tárgyalás nyilvánosságának korlátozását rögzítő rendelkezés a nyilvánosság kizárását az általános eseteken túl olyankor is kötelezővé tette, ha ez a fiatalkorú érdekében indokoltnak tűnt. Ezen kívül a tárgyalásnak a fiatalkorú erkölcsi fejlődésére esetleg káros hatással lévő része megtartható volt a fiatalkorú terhelt távollétében is. Csakúgy, mint a Büntetőnovella, a rendelet is megtiltotta a bűnösség kimondását nemcsak a próbára bocsátást, hanem a bírói megrovást, javító- vagy gyógypedagógiai nevelést elrendelő határozatban is.

A fiatalkorúak megkülönböztetett büntetés-végrehajtása a II. világháború után erősödő szemléleti akadályokba ütközött. Az 1951. évi 34. számú törvényerejű rendelet a Btá-val összhangban a korábbi

fiatalkorúak fogháza helyett börtönbüntetés kiszabását tette lehetővé. A szigorítás nem csupán az elnevezésre vonatkozott, hanem a külvilágtól való elszigetelés növelésére, a feszebb intézeti életrend előírásaira is. Az 1954-ben megszületett 1105-ös minisztertanácsi határozat, mely az új büntetés-végrehajtási rendszer kereteit dolgozta ki, a szabadságvesztés két végrehajtási fokozatát különböztette meg: a börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet. Az 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat - továbbra is fenntartva a felnőtt korúakéhoz hasonló represszív elemeket -, bevezette az általános iskolai tankötelezettséget, a kötelező világnézeti és politikai nevelést, valamint a szakmai oktatást a fiatalkorúak részére. Ezt a Szabályzat a következőképp fogalmazta meg: „A börtönparancsnok állandóan ügyeljen arra, hogy az őrség tagjai a fiatalkorúakat bánásmód tekintetében a felnőtt korú letartóztatottaktól feltétlenül megkülönböztessék, és velük a nevelés céljainak fokozottabb szem előtt tartásával bánjanak.”⁴⁹ A 8/1959. számú BM utasítás a nevelési törekvések előtérbe helyezésével némiképp enyhítette a fiatalkorú elítéltekre vonatkozó szankciókat. A közösségi nevelés bevezetésében érzékelhető volt a makarenkói pedagógia hatása, de szélesítették a külvilággal való kapcsolatot is, és lehetővé tették a középiskolai tanulmányok folytatását.

A jogszabályi rendelkezések végrehajtását azonban akadályozták az embertelen elhelyezési körülmények és a felkészült szakszemélyzet hiánya. A háború után a fiatalkorú fiúkat Cegléden egy egykori huszárlaktanya lóistállójából átalakított épületben helyezték el, a lányokat pedig Kecskemétre vitték. A belügyminiszter utasítására 1954 végén a fiatalkorúakat a Sátoraljaújhelyi Országos Börtönbe szállították át, ahol a felnőttekkel közös intézetben nyertek elhelyezést. Innen 1958-ban telepítették át a közel 150 fiatalkorút a Budapesti Országos Börtönben kialakított intézeti részlegbe. A javító-nevelést szolgáló különféle főhatóságok irányítása alatt álló, eltérő jellegű és minőségű feladatok ellátására alkalmasnak vélt intézetekben lévő fiatalok anyagi-egészségügyi ellátására, a Gyermekotthonokéhoz és általában a „normál” gyermekvédelmi célokat szolgáló intézményekhez hasonló állapotok voltak jellemzők. A fő különbség az, hogy itt az ellátásba is beépítették a büntetés és az elrettentés elemeit.

Az intézetek belső szervezetét a nevelési-képzési feladatok, a fiatalok személyiségállapota, az épületek szabta lehetőségek, a „felülről” szorgalmazott megoldások, és a felnőtt közösség, elsősorban a vezető (igazgató, parancsnok) képessége és ambíciója alakította ki. A működés rendjét pedig döntően a makarenkóinak nevezett elvek formálták. Az intézetek általában három nagy egységre tagolódtak: az otthonra, az iskolai és a szakképzési részlegre. A vezető és közvetlen munkatársai mellett házitanácsok működtek. Megalakult a szakszervezet helyi csoportja és a pártszervezet is. A fiatalokat mindenütt családokra vagy

⁴⁹ Bv. Szabályzat 444 §

szakaszokra osztották, de voltak brigád és tanulókör csoportok is.⁵⁰ Ez a belső szervezeti rend szemlélteti azt a munkát, melyet György Júliáék végeztek 1950-ig. Mindezek alapján Gergely Ferenc a következőket állapítja meg: „Nem szabad kizárnunk annak a lehetőségét, sőt feltételeznünk kell, hogy a kiseprűzött <burzsoá áltudományok> különféle rejtett csatornákon, áttételeken keresztül, ezekben a kemény esztendőkből is jelen voltak, többek között az igazságügyi gyermekvédelem területén, ha érdemi, széleskörű hatást nem is tudtak gyakorolni.”⁵¹

Az 1951-es Büntető Perrendtartás érdekessége volt, hogy „Nevelők és gondozók felelőssége” címen tartalmazott egy különös részi tényállást, amely a ma hatályos törvényünkben található „kiskorú veszélyeztetése” elnevezésű bűncselekménnyel állítható párhuzamba. E szabály előrelépési szándékot jelzett a gyermekvédelem területén, hiszen a nevelés során nem megfelelően eljáró személy bűncselekményi felelősségét alapozta meg.

Az 1950-es évek végére a gyermek- és ifjúságvédelem a kriminálpolitika és a társadalompolitika legalaposabban vizsgált területévé vált. Az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács egy sor tényvizsgálatot végzett az ezen a területen felmerülő problémák feltárása és megoldása céljából. Az ezt követő időszakban egymás után jelentek meg a fiatalkori bűnözés témakörében írt monográfiák és tanulmányok.

Az 1956-os forradalom eseményei, a gyermek- és fiatalkorúak tömeges részvétele a korosztály megítélésében is változásokat hoztak. A konszolidálódó hatalom képviselői a pártállami rendszer megdöntésében résztvevőket, a szovjet megszálló katonai erők ellen fegyvert fogókat 1957. február-márciusától kezdve egységesen ellenforradalmároknak, a fiatalok többségét pedig osztályidegeneknek, bűnözőknek, lumpen elemeknek nevezte, és igyekeztek tetteiket köztörvényes bűncselekménynek minősíteni. Az állami vezetést az is érdekelte, hogy milyen okok húzódtak meg a fiatalok cselekedetei, magatartása mögött, ezért vizsgálatokat folytattak, melyek során kimutatták, hogy 1938-hoz képest jelentősen megnőtt a fiatalkori bűnözés. Az egyik előterjesztés készítői az akkori állapotokat így jellemezték: „Az ellenforradalmi cselekményekben, tapasztalataink szerint igen nagy számmal vettek részt bűnöző és erkölcsi züllött fiatalkorúak, továbbá olyan felnőtt korban lévő fiatalok, akik korábban is ilyen életmódot folytattak. Hivatalos adatok tanúsítják, hogy megnőtt a fiatalok számaránya a Magyar Népköztársaság

⁵⁰ A rákospalotai intézet belső, nevelési feladatokat is szem előtt tartó csoportbeosztása 1949-ben a következő volt: 1.) megfigyelő család 2.) gyógypedagógiai csoport 3.) normál intellektusú csoport, akiknél a kriminalitás háttérben súlyosabb lelki elváltozások álltak (csavargók, szexuális aberráltak 4.) főleg tanácsra szoruló 5.) a harmadik és a negyedik csoportból az „erősebb közösségi életre is képesek 6.) felszabadságosok csoportja

⁵¹ Gergely F.: 113.old.

elleni bűntettek elkövetői között és ezen belül is különösen nagy a fegyverrejtegetés miatt vád alá helyezettéknél.⁵²

A KISZ Országos Szervező Bizottsága felkérésére erről a problémáról a BRFK Fiatalok- és Gyermekvédelmi Osztálya és a Legfőbb Ügyészség készített összefoglalást. Jelentésükből kiderül, hogy ebben az időben a fiatalokat milyen bűncselekményekért ítélték el. Ilyen volt például: a tiltott határátlépés kísérletének bűntette, a fegyver- és lőszerrejtegetés bűntette, a röpcédulázás-izgatás bűntette vagy a prostitúció bűntette. Megállapították azt is, hogy a bűncselekményeket főként az állami gondozott és a nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermekek követték el. Emellett a Legfőbb Ügyészség jelentése azt is kiemelte, hogy: „ a fiatalok bűnösök nagy százaléka munkás és paraszt származású és csak elenyésző százaléka osztályidegen.”⁵³ Az elkövetők zöme fiú és kb. 40-45 %-a 16 éven aluli volt.

A fiatalok bűnözésének egyik fő okaként minden jelentés kiemelte a szülői nevelés hiányát, az iskola nem mindenben kielégítő voltát, de szóba kerültek a szülői házon kívüli kártékony hatások, az italboltok, a mozik stb. A Legfőbb Ügyészség hangsúlyozta: „Jelentős szerepet játszik a fiatalok bűnözésében a burzsoá ideológia maradványainak káros hatása.”. Beszéltek a munkásszállások züllesztő hatásáról, a munkába állítás változatlanul nehéz voltáról, a büntetett előéletűek társadalmi visszafogadásának nehézségeiről. Sürgették az ún. Makarenkó-telepek létrehozását, illetve a gyermekvárosok mielőbbi felépítését.

Az 1956. október 23-át követő események nyomán fiatalok és felnőttek eltérő módon adtak választ az eseményekre: sokan rokonszenveztek a forradalommal, és többen a fegyveres harcokból is részt vállaltak. Az 1956-ot követő három évben mintegy négyszáz embert végeztek ki a forradalomban való részvételért, többieket bebörtönöztek és sokakat internáltak. Mindezt az amnesztia ígérete után, és úgy, hogy a résztvevők jelentős része elmenekült az országból. A börtönökben sokakat brutálisan vallattak, megkínóztak, köztük számos nőt és kiskorút is. Az 1957. évi IV. törvénnyel lehetővé tették a 16 év feletti fiatalok esetében is a halálbüntetés kiszabását (lásd: Mansfeld Péter kivégzése). Az 1963-as amnesztia révén csak a politikai okokból elítéltek szabadultak, a köztörvényes bűncselekményekért elítélt forradalmárok büntetésük letöltéséig börtönben maradtak.

⁵² Gergely F.: 202.old.

⁵³ Gergely F.: 203.old.

Az enyhülés időszaka az 1960-as évek közepétől

A hatvanas évek közepétől a társadalmi-politikai változások következtében a hangsúly az ideológiai-politikai kérdésekről a gazdasági kérdésekre helyeződött át. Az ország nyitottabbá vált, az életszínvonal emelkedett, a társadalombiztosítási juttatások bővültek. A munka jogának s egyben kötelességének megfogalmazása a teljes foglalkoztatottság megvalósulásában realizálódott. A nők tömeges munkába állását támogatták, azonban a szükséges kedvezményeket nem biztosították, így a születési arányszámok jelentősen csökkentek, részben az abortusz legalizálása, részben az anyagi értékek felé orientálódás következményeként.⁵⁴

A hatalom a fiatalkorúak erkölcsi züllését igyekezett az 56-os események hatásaként elfogadtatni. A gyermekvédelemben szükséges koordináció biztosítására 1957-61 között működő OGYIT (Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács) 1957-ben jelentést készített a „fiatalkori bűnözés és erkölcsi züllés néhány égető kérdéséről” címmel. Ebben hangsúlyozták: „az a határozott véleményünk, hogy hatékony intézkedésekre van szükség, mindenekelőtt a fiatalkori bűnözés és erkölcsi züllés útjára sodródott fiatalok ügyével foglalkozó hatóságok munkájának megjavítására.”⁵⁵A Tanács törekvéseinek egyik alapelvehez, a megelőzés elsődlegességéhez ragaszkodva, országos mértékben próbálta feltárni a veszélyeztetettség mértékét és okait, a fiatalkori bűnözés és erkölcsi züllés helyzetét, valamint az e téren folyó munkát.

1960-tól kezdődően építették ki a nevelőotthonok hálózatát. Ezek sokfunkciós bentlakásos intézetek voltak, és félzárt intézeti körülmények között próbálkoztak a gyermekek átnevelésével. Mivel a javítóintézetek a börtön enyhébb formájának számítottak, ezek a gyermekotthonok nagyon emlékeztettek a javítóintézetekre. A szakmák közötti koordináció nehézkes volt, ezért lehetetlennek bizonyult a fogyatékos, nehezen nevelhető, inadaptált, beteg, halmozottan hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyermekek problémáinak egy rendszeren belüli megoldása. A nevelőotthonokat később gyermekotthonnak nevezték.

Hazánkban 1961-ben hatályba lépett az új Btk., amely hatályon kívül helyezte az Ftvr.-t és a fiatalkorúakra vonatkozó szabályokat beépítette a kódexbe. Nem csak a fiatalkorúak büntetőjogának, hanem a fiatalkorúak büntetőeljárásának az önállósága is megszűnt. Az 1962. évi 8. tvr. az egységes eljárás elvét követte, ez összhangban volt az 1961. évi V. tv-el. Megszűnt a fiatalkorúak bírósága és ügyészsége is. A szocialista Btk. arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a büntetőjogi felelősség minimális

⁵⁴ Kerecsi Klára: A védtelen gyermek KJK Bp. 1995. 24.old.

⁵⁵ Gergely F.: 230.old.

életkori kritériuma a 14. életév, és a 12-14 éves büntetett fiatalokkal való foglalkozást áthelyezte az iskolai, az iskolán kívüli és a családi nevelés területére. Az 1961. évi V. tv. is a nevelő jellegű „befolyásolást” tartotta elsődleges szempontnak, annak ellenére, hogy a Btk. miniszteri indoklása kimondta: „fiatalkorú büntetettek ügyeinek elbírálásánál az általános büntetőjogi elvek érvényesülnek”. A fiatalkor tehát büntetés-kiszabási tényezővé degradálódott, mivel elutasították az értelmi fejlettség vizsgálatát. A javítóintézeti nevelés volt az 1961-es Btk. súlyosabb, határozatlan időtartamú, fiatalkorúakkal szemben kiszabható nevelő intézkedése. A főbüntetések közül a szabadságvesztés büntetés időtartamára vonatkozó változásokon kívül a 97.§ (1) bek. meghatározta azt is, hogy „különös gondot kell fordítani a fiatalkorú erkölcsi nevelésére, valamint oktatására.” A Btk. 1966.évi Novellája a „fiatalkorúak átnevelhetősége szempontjának” figyelembe vételével két végrehajtási fokozatot állapít meg: a börtönt és a munkahely fokozatot. Az utóbbit az 1971. évi 28.tvr. – a ma is használatos - börtön és fogház fokozatokra változtatta. Ez azonban már nem a nevelés elsődlegességét, hanem a társadalom védelmének fontosságát hangsúlyozta, és bevezette a szabadságvesztés büntetés fiatalkorúakra alkalmazandó formáinak szigorítását.

Az 1966-ban hatályba lépő első magyar Bv. tvr. a fiatalkorúak szabadságvesztés büntetésének végrehajtásáról speciális, kiegészítő jellegű szabályokat tartalmazott. Ezek alapján az oktatásban vagy szakképzésben való részvétel kötelező volt, továbbá jogosulttá tette a fiatalot a kapcsolattartásra, művelődésre, öntevékeny vagy szervezeti munkába való bekapcsolódásra. Az iskolai oktatás a fiatalkorúak büntetőrendszerének egyik leginkább fejlődő területe lett. Hasonló jelentőséggel bírt a munkáltatás is, amely a Bv. tvr. szerint „az elítélt nevelését, testi, szellemi erejének fenntartását, szakmai gyakorlottság megszerzésével a társadalomba való beilleszkedés”⁵⁶-ét szolgálta. A fiatalkorúak nevelése a szocialista pedagógiának abból az elvi tételéből indult ki, hogy a nevelési eljárások alanya és közege nem közvetlenül az egyén, hanem a közösség. A makarenkói iskola tanítása szerint a nevelő a követelményeket az egész közösséggel szemben támasztja, egyben gondoskodik arról, hogy a közösség legérettebb tagjai e követelményeket elsajátítsák és közvetítsék a többiek felé.

A hivatalos ideológia mellett azonban újra teret nyert az a szemlélet, amely szerint létezik a társadalmi viszonyoktól független gyermeki világkép. 1970-ben megjelent *Mérei Ferenc V. Binét Ágnessel* közösen jegyzett *Gyermeklélektana*,⁵⁷ melynek témája az „egészséges” gyermek fejlődése, azonban szinte minden fejezet végén foglalkozik a nem

⁵⁶ 22.§

⁵⁷ Méreit 1956-os tevékenységéért, államellenes szervezkedésért 10 év börtönre ítélték 1958-ban. 1963-ban kapott amnesztiát, 1964-ben az általa alapított Klinikai Pszichológiai Laboratórium vezetője lett, új teremtő korszak kezdődött életében.

megfelelő körülmények között felnövő, szocializálódó gyermekekkel,⁵⁸ az agresszió kialakulásával, a bűnözővé válás lehetőségeinek forrásával. Idő

⁵⁸ A bevezetés helyzetfelmérése reális: „...a gyermeklélektannak vannak...nagy találati, de roppant megismerési hézagai is.” Keveset tudunk „az erkölcsi belátás kibontakozásáról” – vallják be a szerzők. Azonban ez a „kevés” is segítséget jelenthet a problémás gyermekek és a bűnözés közelébe sodródó fiatalok jobb megismerésében.

„A kezdet” a megszületés, az első néhány hónap. Nem mindegy, hogy a baba hol idomul új környezetéhez, a világhoz: családban vagy csecsemőotthonban. „Az anya-gyerek kapcsolat” c. fejezet alcíme A megkapaszkodás. Az anyában – vagy a gondozóban. A „Gyerek anya nélkül” állatlélektani kísérletek tanulságait is felhasználja. Mindjárt a fejezet első bekezdése leszögezi, az elmúlt évtizedek társadalomlélektani kutatásai új következtetésekre jutottak: „...az antiszociális serdülők s a bűnöző felnőttek között feltűnően sok az olyan ember, aki gyermekkorában anya nélkül vagy anyai szeretet nélkül nevelkedett.”

A szeretetkapcsolat hiánya súlyos következményekkel jár. A második vh. után a világ különböző országaiban kellett nevelőotthonokat létesíteni anyjuktól elszakadt gyermekek gondozására, külön csecsemők számára is. Megfigyelték azonban, hogy a kiváló egészségügyi ellátás ellenére a kisgyermek fejlődése nem volt kielégítő. Elmaradtak a családban nevelkedő, sok esetben rosszabb körülmények közt élő társaik mögött értelmi teljesítményben, beszédkészségben, főleg pedig az érzelmi élet területén. (R. Spitz nevezetes vizsgálatában négy csoportot figyelt meg: lelencházi csecsemőket, börtönbüntetésüket töltő leányanyák gyermekeit és két csoport családban felnövő apróságot, nagyvárosi értelmiségi szülők, illetve egy halászfalu lakosainak gyermekeit. Az utolsó három csoport megfigyeltjei egyenletesen fejlődtek, az anya nélkül nevelkedettek az első hónapok egyenletes fejlődése után az első év végére 40%-os visszaesést mutattak. Ezt a jelenséget nevezte el Spitz hospitalizmusnak.) Ennek a korai szakasznak a következményei – más vizsgálatok tanulságai alapján -, a kamaszkorban, sőt még később is megmutatkoznak. Ugyanilyen következményekkel járhat a rejtett érzelmi elhanyagoltság, amely látszólag rendezett életű családokban is előfordulhat. Egy „emocionális félreértés” következtében az anya hálátlanak minősítheti a gyereket, aki erre – mert szerinte őt nem szeretik -, lázadással reagál. A „rosszul szeretett” gyermek érzelmi bizonytalanságban nő fel, s ez is súlyos következményekkel járhat. A következő életkori szakaszban, kétéves kor után, a 3-5. életév között a fejlődésnek új, jellegzetes konfliktusai alakulnak ki. Ezek kezelési módja szintén szerepet játszhat a gyermek jövőjének alakulásában. A fejlődő gyermek cslekvései szükségszerűen korlátokba ütköznek, ez feszültséghez, ill. frusztráció kialakulásához vezet. Ennek következményeként regresszió, színvonalsökkenés alakulhat ki, s ennek gyakran agresszív színezete van. Az én-élmény megjelenésének és első érvényesítésének az időszaka az ún. dackorszak. Mindez cáfolja a veleszületett agresszió elméletét, s igazolja azt, hogy az agresszió helyi eredetű, a mindennapos akadályoztatások feszültségei váltják ki. Ezt – a gyermek érdekében történő – engedelmességre nevelés még jobban kiélezi, főleg ha a szülők, nevelők nem értik meg a gyerek önállóságra törekvésének indítékait. A konfliktusokat csak az erős érzelmi kötődés enyhítheti. Ennek hiánya negatív következményekkel járhat a család nélkül vagy a helytelen nevelési elveket valló családban felnövő gyermekek fejlődésében, akár hosszú távú következményei is lehetnek. „Az azonosítással összefüggő zavarok mindezekben az esetekben antiszociális, a következményekkel, a konvenciókkal és a normákkal szembeszegülő magatartáshoz vezetnek.”(72.old.)

A negyedik életévben, a közösségbe kerüléskor az indulati konfliktusok jellege megváltozik. A „felcserélhetetlen ragaszkodás, az agresszív visszautasítás, a szeretet elvesztésétől való félelem” mellett felfedezik a nemek közti különbséget. Nagyon sok múlik azon hogy a családban az érdekelt felek, a fiúgyerek, az apa és az anya tudják-e helyesen kezelni pl. a különböző mértékben jelentkező Ödipusz-konfliktust, s a gyermekben ennek az élménynek a megélése kapcsán megjelenő büntudatot, szégyent. Hermann Alice szerint, ha a nevelésben a megalázást és a kiközösítést alkalmazható pedagógiai fogásnak tekintik, akkor „ez a szerencsétlen idomítási módszer súlyos önértékelési zavarokat is okoz”. A félelem elől a gyermeknek van hová menekülnie. A megszegés, a kiközösítés okozta tártalanság sokféle torzulást okozhat a személyiségben, forrása lehet a cinikus hozzáállásnak. Szerencsés esetben az iskoláskor kezdetére ezek az indulati konfliktusok elcsitulnak, legfeljebb a serdülő- és felnőttkori fantáziálásokban térnek vissza, de okozhatnak károsodást is.

„A szabály tudata és az erkölcsi ítéletek” c. fejezetben a szerzők a külső szabály belsővé válását kísérik figyelemmel. Külföldi és hazai kísérletek eredményeiből levont következtetésekkel támasztják alá, hogy a heteronómia autonóm erkölcsi felfogássá alakul át. A heteronómia a felnőtt tekintélyén alapul: hazudni, lopni stb. nem önmagában erkölcsstelen, hanem azért, mert ha elköveti, a gyermek mások által felállított tilalmat szeg meg. 9-10 éves korától kezdve azonban már a szabály szellemét követi, s ez lehetővé teszi számára az enyhítő körülmények mérlegelését. Ez a szemlélet már a gyermekcsoportban alakul ki és erősödik meg.

Hasonló a helyzet a társas viszonylatok, az emberek társadalmi helyzetének megértése területén. Hunyady György kísérletei is alátámasztják, hogy a társadalmi képzetek és történelmi alapfogalmak elsajátításához gazdag ismeretanyagra van szükségük a gyermekeknek, s a fogalmak kimunkálására csak a 12-13. életévtől kezdve kerülhet sor.

kellett azonban ahhoz, hogy a könyv tanulságai eljuthassanak az érintett szakemberekhez, s a „Nehéz gyermekkor, sőt: csecsemőkora volt” - megállapítás ne hangozzék többé közhelynek.

Hazánkban a hatvanas években meginduló kriminológiai, szociológiai és pszichológiai kutatások egyik kiemelt területe volt a fiatalkori bűnözés okainak és az ellene alkalmazandó eszközöknek a vizsgálata. Ezek a kutatások megkísérelték a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási rendszerében uralkodó valóságos viszonyok feltárását, és ennek alapján próbálták a reszocializáció, illetve a rehabilitáció fontosabb kritériumait kriminálpedagógiai programba foglalni. Ennek az volt a lényege, hogy a büntetőintézetek alkalmassá tehetők az egészséges nevelési helyzet megteremtésére, végső soron pedig a fiatalkorúak átnevelésére. Volentics Anna ennek megvalósulását és hibáit a következőképpen jellemzi: „Az intézetek atmoszféráját sem a terápiás légkör nem jellemzi, sem az egységes nevelői hatásrendszerre való törekvés. Helyette inkább megvalósul a kétarcúságot őrző, a jutalmazás-büntetés rendszerére építő, elsősorban az intézmény rendjéhez, elvárásaihoz való alkalmazkodást igénylő >büntető pedagógia<.”⁵⁹

1961-ben az OGYIT felmérést készített a nem megfelelő körülmények között élő gyermekekről. Ez alapján 29000 veszélyeztetett gyermek került az országos nyilvántartásba.⁶⁰ A Tanács megszüntetéséig szorgalmazta: az érintett tényezők – rendőrség, bíróság, ügyészség, Országos Átmeneti Központ, Nevelőintézetek, Fiatalkorúak Börtöne stb. – szoros együttműködését, a javítónevelés gyökeres reformját, differenciált intézményhálózat kiépítését, a fiatalkor felső határának 18-ról 21 évre emelését, a nevelőképzés kiszélesítését, szakmai színvonalának emelését, a kriminálpedagógiai, gyógypedagógiai ismeretek alapjainak lerakását, a jogszabályok korszerűsítését, valamint tartalmuk humanizálását. Az új Btk.is részben már ezt a szellemiséget képviselte.⁶¹ Az OGYIT folyamatos ellenőrzése sem tudta azonban igazán biztosítani a fiatalkorúak intézeti ellátásának a korban elvárható minimumát. Az 1966-os szabályozás nem volt alkalmas a fiatalkorúak felkarolására és különválasztására a felnőttektől. Ebben az időszakban a fiatalkorúak tipizálásában, a

A következő fejezet alcíme: „A nevelői légkör”. Még többet mond maga a cím: „Az engedelmisség fonákja.” Mert nem mindegy, hogy a gyermek a családban, az óvodai vagy iskolai közösségben mivel találkozik: engedelmisségen alapuló vagy esetleg szabadjára engedő légkörben nő-e fel. Másként hat a személyisége alakulására a vasfegyelem, az önkéntes fegyelem vagy a teljes magára hagyatottság. Mindezt az elvégzett kísérletek tanulságai is alátámasztják: a legjobb teljesítményt a belátáson alapuló légkörben dolgozó csoport tagjai nyújtották, s itt volt a legkevesebb a csoporton belüli konfliktus is, míg az akadályoztatás feszültsége a vasfegyelmet tartó csoportban agressziót, dacot váltott ki. Ha ezek az indulatok feldolgozatlanok maradnak, az csökkenti teljesítményének színvonalát az élet minden területén, s ez hatással lehet kamaszkori, fiatalkori életének, egész jövőjének alakulására.

⁵⁹ Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tk. Bp. 1999. 70.old.

⁶⁰ A nyilvántartásba vételhez használt meghatározás szerint: veszélyeztetett kiskorú az, akinek gondozását, oktatását, nevelését, tartását, testi, értelmi és erkölcsi fejlődését bármilyen ok károsan befolyásolja vagy akadályozza.

⁶¹ A 12-15 évesek kategóriáját, mint elsősorban nevelésre, illetve átnevelésre szorulóként tanácsai hatáskörbe utalta.

csoportképzésekben a nevelési szempontok helyett inkább a termelési és biztonsági szempontok léptek előtérbe. Míg az iskolai oktatás a legeredményesebb területnek minősült, addig a szakmai képzés feltételeinek kialakítása már jelentős nehézségekbe ütközött.

A hatvanas években a társadalmi szervezetek közül néhányan próbáltak érdemi segítséget nyújtani a fiatalkorúak ügyében. A Nőtanács elég hamar rájött arra, hogy a felvilágosító szó „ereje” nem elegendő, mert ezzel nem lehet megoldani „mindkét dolgozó szülő utcán csatangoló gyermekének problémáját”. Ezért sürgették olyan intézmények felállítását, melyekben az utcára kikerült gyermekeket és a javítóintézetből szabadult fiatalokat lehetne elhelyezni. A Kommunista Ifjúsági Szövetség is bekapcsolódott az utógondozásba, mert úgy látták, hogy a szabadult fiatalokkal a társadalom egyáltalán nem törődött. Az OGYIT létrehozása egy, az eddiginél szakmailag megalapozottabb, viszonylag önállóbb reformtevékenység megvalósulását tette lehetővé. Az általuk kidolgozott tervek azonban jelentős ráfordítást kívántak, ez pedig csökkentette megvalósításuk esélyeit. A társadalmi összefogás és támogatás nélkülözhetetlen volt. A fiatalkorúak erkölcsi züllése és bűnözése a szakmai munka fokozását is megkövetelte, mivel az is kiderült, hogy nem az osztályidegenek, hanem a munkás és paraszt fiatalok alkotják ennek a rétegnek a zömét. A szakemberek többsége elkerülhetetlennek tartotta a javítónevelés gyökeres reformját.

A 70-es években meginduló kodifikációs folyamat eredményeként született meg három nagy jelentőségű, ma is hatályban lévő jogszabály: a Btk., a Be. illetve a Bv. Kódex.

Az 1978. évi IV. tv-ben, a ma hatályos Btk-ban, a büntetések és intézkedések rendszere a felnőttekéhez képest enyhébb szankciókat és a kiszabhatóság tekintetében néhány speciális szabályt tartalmaz. Az intézkedések ebben a törvényben is elsőbbséget élveznek a büntetésekhez képest. Mindhárom főbüntetési nem megtalálható a fiatalkorúakra kiszabható büntetések között, ám közérdekű munkára csak akkor kötelezhető a fiatalkorú, ha az ítélet meghozatalakor már 18. életévét betöltötte. Ennek szabálya tehát enyhült az 1961-es törvényhez képest, amely még ugyan a javító-nevelő munkát tartalmazta, ám kiszabásának az elbíráláskor 16. életévét betöltött fiatalkorúval szemben volt helye. A szabadságvesztés büntetést a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében kell végrehajtani, ami lehet fiatalkorúak börtöne vagy fiatalkorúak fogháza. Börtönfokozatba kerül a fiatalkorú, ha a büntett miatt kétévi vagy ennél hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélik, illetve ha az egyévi vagy ennél hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélt fiatalkorú visszaeső vagy szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően szándékos bűncselekmény miatt javítóintézeti nevelésre ítélték. Minden egyéb esetben a fiatalkorúak

fogházában helyezik el. A javítóintézeti nevelés a Btk. megalkotásakor még mindig határozatlan tartamú, de minimálisan egy évnek kell lennie.

Az 1973-as büntetőeljárás kódex a külön eljárások között szabályozza a fiatalkorúak elleni büntetőeljárást. Végre megszületett az a szabály is, hogy „a fiatalkorú elleni eljárásban védő részvétele kötelező”. A tárgyalás nyilvánossága a Be-ben az alapelvek között jelenik meg, korlátozására pedig többek között erkölcsi okokból kerülhet sor. A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések között szól a törvény arról, hogy a tárgyalásnak az a része, amely a fiatalkorú helyes irányú fejlődését károsan befolyásolná, megtartható a távollétében. A Be. teremtette meg a megyei bíróság székhelyén működő helyi bíróság, illetve a Pesti Központi Kerületi Bíróság kizárólagos illetékességét a fiatalkorúak helyi bíróság hatáskörébe tartozó ügyeire nézve. A kizárólagos illetékesség lényege az egységes ítékezés megvalósítása, vagyis hogy egy-egy megyében lehetőleg ugyanaz, rendszeresen fiatalkorúak ügyét tárgyaló bíró járjon el az ilyen esetekben.

Az 1979. évi 11. tvr. előkészítése során a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának elkülönített szabályozása fel sem vetődött. A nyolcvanas évek elején a szabadságvesztésre ítélt fiatalkorúak száma hirtelen nagyon megugrott, így a fiatal fogvatartottak helyzete megromlott. Ugyanakkor a javítóintézetek ebben az időben a büntetési rendszer legvitatottabb tényezői voltak. Bár az 1979-es Bv. Kódex felvette a javítóintézeti nevelést az intézményei közé, azonban számos kiegészítő rendeletre volt szükség ahhoz, hogy működését biztosítsák. A szabályozásban továbbra is a javítóintézeti nevelés hagyományos funkciója a fiatal bűnözői életútjának megszakítása, a káros környezetből való kiemelés és a zárt intézeti, kényszerrel is biztosított nevelési program végrehajtása, valamint: „a fiatalkorú nevelése, oktatása és szakmai képzése által annak elősegítése, hogy helyes irányba fejlődjen és a társadalom hasznos tagjává váljon.”⁶² A kiegészítő rendeletek több olyan, a fiatalkorúak utólagos reszocializációját elősegítő rendelkezést határoztak meg, mint a javítóintézeti nevelés elrendelése esetén személyiségvizsgálat céljából átmeneti intézetben való elhelyezés, korrekciós és pszichopedagógiai csoportok létrehozása. A korrekciós csoportokat a nehezen kezelhető, magatartási zavarokkal küzdő növendékeknek, a pszichopedagógiai csoportokat pedig a pszichopátiás, narkomániás, szuicid hajlamokkal rendelkező növendékek részére alakították ki. A nyolcvanas években az iskolai oktatás mellett a szakmai képzés jelentette az alapvető reszocializációs eszközt.

A „társadalmi beilleszkedési zavarok” összefoglaló néven nevezett jelenségkör elemei már a hatvanas évek elején érzékelhetővé váltak. A kormány a javító-nevelés megreformálásával próbált hatni az eseményekre. A 3.104/1964. sz. Kormányhatározat, látva a kialakult

⁶² Bv. Kódex 105.§ (1) bek.

helyzetet, úgy gondolta, hogy „a javító-nevelés eredményességét mindenképp az egységes szocialista pedagógiai szemlélet alapján lehet biztosítani”. Ennek ügyét a Művelődésügyi Minisztériumra bízták, és célját a reformtervezet kidolgozása során abban látták, hogy „az erkölcsi züllés útjára tévedt, a bíróság által javító ill. gyógyító nevelésre utalt 14-18 éves korú, valamint a közigazgatási úton zártintézeti nevelésre utalt 12-18 éves fiatakorúakat átnevelje, becsületes dolgozókká formálja és visszavezesse abba a szocialista társadalomba, amelyet tettével előzetesen megsértett.”⁶³ Az intézetek szakemberei tapasztalták, hogy a veszélyeztetettség és a bűnözés hagyományos motívumai bővülnek, a társadalom működési zavaraira az eddigiektől eltérő módon válaszolnak a gyermek- és fiatakorúak. Az igazságügyi szakemberek a bűnözéshez vezető okok közül első helyen a családi nevelés hiányosságából, az erkölcstelen ill. rendezetlen családi környezetből, a családi környezet felbomlásából eredő hatásokat említették. Ezenkívül ide sorolták a felnőttek káros hatását: a kettős nevelést, az alkoholizmust, az általános műveltség és az iskolázottság hiányát, a pszichikai okokat, a kalandvágyat és a hetvenes évek közepéig az „ellenséges propagandát” is.

A hetvenes évek második felétől napirendre került az alkoholizmus elleni küzdelem. A nyolcvanas évek elejétől fogva a szakemberek rendszeresen cikkeztek a 14-18 évesek kemény szeszital fogyasztásáról és annak káros következményeiről, így például a bűncselekmények elkövetése esetén. A növekvő gondok álszemérmes kezelésére és a tényekkel való szembenézés keserves voltára a drogok megjelenése, terjedése és ezek hivatalos kezelése a legjobb példa. Az új típusú, a fiatalok körében jellemző illegális drogfogyasztásról beszámoló első jelentések a hatvanas évek végéről valók. A hetvenes évek elején már egyre többen foglalkoztak a fiatalok drogfogyasztásával. Pár évvel később már az érintett szakmák, így a kriminológia, a pszichiátria és a pedagógia is tudomásul vették a probléma fennállását. A kormány azonban 1977-ben megtiltotta annak kutatását, és a kérdés „bizalmas kezelését” ajánlotta. 1978-ban a „kóros szenvedélykeltés” fogalma bekerült a Btk-ba, majd a rendszer válságának elmélyülésével lehetőség nyílt a problémával foglalkozó részletesebb intézkedések meghozatalára. 1986-ban a Legfelsőbb Bíróság a droggal kapcsolatos további szigorításokat vezetett be, 1987-ben pedig lehetővé vált a drogfogyasztók kényszergyógykezelése is.

A családoktól, gyermekvédelmi intézményekből, javítóintézetekből történő szökések, az ifjúsági szubkultúrák és egyéb ehhez hasonló problémák hivatalos kezelése, tudományos kutatása és az eredmények hasznosítása is hasonló képet mutatott. A fiatalkori bűnözés visszaszorítása és a javító-nevelés eredményesebbé tétele érdekében történtek lépések a hetvenes években is, de a gyökeres változás követelésére csak a nyolcvanas évek első felében került sor. Kutatók és

⁶³ Gergely F.: 259-260.old.

más szakemberek emelték fel szavukat az ügy érdekében, a vizsgálatok egymást követték, előrehaladt az intézmények rekonstrukciója, belső szervezetük próbált alkalmazkodni az új nevelési feladatokhoz. Tért hódított a pszichológiai, gyógypedagógiai, kevésbé a pszichiátriai és kriminálpedagógiai szemlélet. Újabb próbálkozások történtek a javító-nevelés megreformálásában, néhol még a tehetséggondozás igénye is felmerült.

A nyolcvanas évek közepéig nem jelent meg Magyarországon olyan mű, amely együttesen s egymással való kapcsolatukban tárgyalta volna valóságunk egyes, tömegessé váló egyre nyugtalanítóbb konfliktusgerjesztő jelenségeit és folyamatait. Csupán külön szálon futó, elszigetelt kutatásokra, az ezekből született tanulmányokra, cikkekre, szociográfiai művekre, a mindennapi élet tapasztalataiból kinövő röpiratokra, irodalmi alkotásokra vagy filmekre, szűkebb körű vagy szélesebb hullámokat vető vitákra lehetett hivatkozni. A jelentkező társadalmi igény és a személyes kezdeményezések hatására a Kormány Tudománypolitikai Bizottsága megbízást adott a beilleszkedési zavarok kutatására. A munkálatok irányítására Koordináló Tanácsot alakítottak. A gyakorlati cselekvés kényszerének súlya alatt párhuzamosan megalakították a 31 tagú Tudományos Tanácsot is a nemzetközi kutatásokból és a hazai tényekből levonható elméleti következtetések összegzésére és a gyakorlati teendők kijelölésére. Az így született szakértői jelentést jóváhagyta a Tudománypolitikai Bizottság Társadalomtudományi Koordinációs Bizottsága és „természetesen” az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközössége is. 1986-ban a Kossuth Kiadónál könyv alakban is megjelent a „Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon” c. tanulmánykötet.

A könyv tárgya azoknak a hazai társadalmi tényeknek a bemutatása és elemzése volt, amelyeket a nemzetközi tudományos irodalom „deviáns viselkedésnek” nevezett. A szerzők⁶⁴tárgyilagosan és komplex módon

⁶⁴ Az egyes fejezeteknek valójában nem szerzői, hanem csak összegzői vannak, a „végső változat felelős megfogalmazói”, akik a nagyobb részeknek egyúttal szerkesztői is hiszen egyes alfejezeteket mások munkásságából emeltek át: Andorka Rudolf, Buda Béla, Donga Katalin, György István, Kolozsi Béla, Moksony Ferenc, Münich Iván, Pataki Ferenc és Vág András.

ismertették a tényeket, azonban az értelmezések terén már óvatosabbak, körültekintőbbek voltak. A könyv leszögezte, hogy a nyolcvanas évek közepéig kialakuló helyzet létrejöttében komoly szerepe volt annak, hogy sokáig takargatták a tényeket, s az elkerülhetetlen szembenézés felkészületlenül érte a társadalmat. A mélyebben fekvő okok feltárásakor rámutatott a szemléleti kiindulópontok tévedéseire, de közben megfuttatta azokat a „tiszteletköröket” is, amelyek nélkül a könyv talán meg sem jelenhetett volna, s ez ellehetetleníthette volna a szükséges gyakorlati intézkedések meghozatalát. Azonban így is leszámolt azokkal a „hurraoptimista” feltételezésekkel, amelyek szerint a szocializmus gazdasági, társadalmi, kulturális változásai automatikusan szűkítik, majd felszámolják a nemkívánatos társadalmi jelenségeket. Ezért a „...közel három évtizedes konszolidált, anyagi és szellemi gyarapodásban gazdag, a mindenirányú társadalmi nyitottság növekedésével járó korszak”-ként értékelt időszakban jelentkező „negatív fejleményeket” részben a hazai hagyományokkal, részben a kor sajátosságaként az egyén kiszolgáltatottabbá válásával magyarázta. Ebből következik, hogy mivel a társadalmi beilleszkedési zavarok egyes megjelenési formáit eddig egymástól elszigetelve kezelték, ezért csak rész-stratégiák alakulhattak ki. Mivel mind a beilleszkedési zavarok jelenségei, mind kezelésmódjuk politikai összefüggésekbe ágyazódnak, kerülni kell a „kérdés tendenciózus túlpolitizálását”, ugyanakkor szükséges a közvélemény folyamatos tájékoztatása. (Ettől még a közösségek öntevékenységének beindulását is remélték.) Óvott a kampányszerűségtől, felhívta a figyelmet a prevenció fontosságára és a toleranciára. Javasolta a felszámolt és/vagy meggyengített intézmények visszaállítását és stabilizálását. A helyzetfelmérés vizsgált részterületei az öngyilkosság, a bűnözés, az alkoholizmus, a mentális zavarok és a veszélyeztetett helyzetben lévő fiatalok problémái. (Elgondolkodtató azonban, hogy a már az illetékesek látókörébe került drogproblémával a kötet egyáltalán nem foglalkozik.) Az alkoholizmus és az öngyilkosság gyakoriságát nyugtalanítóan magasnak, a bűnözés intenzitását viszonylag alacsonynak, gyakoriságát hullámmódonak találták, míg a mentális betegségek esetében – mivel kevés volt az adat -, csak becsülni tudták az emelkedést. Tényként rögzítették, hogy a veszélyeztetett helyzetben lévő fiatalok és az általuk elkövetett bűncselekmények száma gyorsan emelkedik. Statisztikai adatok elemzésével tárták fel ennek okait, s egyik kiindulási pontként a szülők társadalmi beilleszkedési zavarait jelölték meg. Megállapították, hogy a „közösséghiány” és az „értékvákuum”, a társadalmi viselkedésszabályozó rendszerek átalakulása a régi értékek megkérdőjelezéséhez, elvesztéséhez vezetett, újak pedig nem születtek. A halmozottan hátrányos és peremhelyzetbe került fiatalok számának növekedése kölcsönhatásban van a tbz különböző formáival. A megoldást akkor még a szocializmus értékeinek terjedésétől várták, ezért a részmegoldásra tett javaslatok többsége is az illúziók és utópiák körébe tartozott, míg néhány helyes elgondolást a kor viszonyai tettek megvalósíthatatlanná.

A tanulmánykötet legterjedelmesebb fejezete: „Javaslatok és ajánlások a tbz korlátozását célzó gyakorlati tennivalókra, a kívánatos cselekvési irányokra.” Megoldásokat ajánlott a társadalmi makrofolyamatok befolyásolására, kimondta, hogy a tbz növekedése a társadalom történeti és aktuális konfliktusait tükrözi. Az okokat leginkább a mobilitás, a migráció és az életformaváltás következtében kialakult „elgyökértelenedésben” látta, s a megoldást az egyének társadalomba való integrálásában kereste. Ebben szerepet szánt a családnak, az iskolának, a szűkebb és tágabb körben ható társadalmi szervezeteknek.

A könyv jelentősége abban állt, hogy első volt a maga nemében, összegezte a hozzáférhető forrásokat, módot adott a szembenézésre, az általánosításra, a következtetések levonásán túl a megoldások keresésére, a gyakorlati teendők kidolgozására. A riasztó tényekkel való szembesülés arra készítette a szerzőket, hogy ne higgyenek abban és ne hirdessék tovább, hogy a „kommunizmus alapjainak lerakásáig” eltűnik a bűnözés, megszűnik minden deviancia, sőt feleslegessé válnak a kezelésükre létrehozott intézmények. Ezért is tekinthető alaplűnek ez az elsőként megjelenő, és jelentőségéből máig relatíve keveset veszítő alkotás.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BORGOS Anna – ERŐS Ferenc – LITVÁN György szerk.: Mérei Élet – Mű (Tanulmányok Új Mandátum Könyvkiadó 2006.

GEGESI KISS – P. LIEBERMANN: Személyiségzavarok gyermekkorban Akadémiai Kiadó Bp. 1975.

GERGELY Ferenc: A magyar gyermekvédelem története Püski Bp. 1997.

GÖNCZÖL Katalin: Bűnös szegények KJK Bp. 1991.

GÖNCZÖL – KEREZSI – KORINEK – LÉVAY: Kriminológia – szakkriminológia Complex Kiadó 2006.

GYÖRGY Júlia: Az antiszociális személyiség Medicina Kiadó Bp. 1967.

KEREZSI Klára: A védtelen gyermek KJK Bp. 1995.

MÉREI Ferenc – V. BINÉT Ágnes: Gyermeklélektan Gondolat Kiadó Bp. 1981.

POPPER Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása

SZABÓ András: A fiatalok és a büntetőjog KJK Bp. 1961.

VÍGH József: A fiatalok bűnözés és a társadalom KJK Bp. 1964.

VOLENTICS Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció Nemzeti Tankönyvkiadó Bp. 1999.

Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon Kossuth Kiadó 1986.

Schweighardt Zsanett - Törzs Edit
Kriminológia Tanszék
Konzulens: Kerecsi Klára

Kritikai kérdések a helyreállító igazságszolgáltatásban

(Critical Issues in Restorative Justice. szerk.: Howard Zehr, Barb Toews. Monsey, New York. Criminal Justice Press and Cullompton, Devon, UK, Willan Publishing, 2004.)

A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete az elmúlt húsz-harminc évben az angolszász országokból elindulva a büntető igazságszolgáltatási rendszer új paradigmájához vezetett el. Az új, helyreállító rendszer még alakulóban van, keresi helyét, az utóbbi időben egyre inkább elismerve azt, hogy nem veheti át teljes körűen a mai, hagyományos büntető igazságszolgáltatás szerepét, feladatait. Az úton mindenesetre elindultunk, és semmiképpen sem szabad róla letérnünk.

Ez a tanulmánykötet a már több évtizedes gyakorlattal rendelkező angolszász területek (USA, Új-Zéland, Kanada) szerzőinek írásait gyűjti össze. Bár a szemlélet gyakran eltér a kontinentális jogrendszer értékein nevelkedett, a garanciákra, eljárásokra nagy hangsúlyt fektető gondolkodástól, a nagy minőségi különbségű írások mégis érdekesek egymás mellett, hiszen a kötetből egyszerre nyerhetünk bepillantást a gyakorló szakembereket foglalkoztató kérdésekbe, és a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti hátterét meghatározó szociológiai, filozófiai problémákba.

Hogyan és milyen szempontokból kell megérteni a helyreállító igazságszolgáltatást?

Gerry Johnstone⁶⁵

A szerző azt a kérdést teszi fel, hogy valójában mi is a helyreállító igazságszolgáltatás.

Álláspontja szerint ezen kérdésfeltevés egyik módja az, hogy kitaláljuk, mit is szeretnének csinálni a helyreállító igazságszolgáltatást támogatók. Azonban ezzel kapcsolatban is különböző ötletek léteznek. A helyreállító igazságszolgáltatás legtöbb támogatója elsősorban abban érdekelt, hogy

⁶⁵ A University of Hull jogprofesszora az Egyesült Királyságban. Legfrissebb könyvei: Helyreállító igazságszolgáltatás: Ötletek, értékek, viták. és Helyreállító igazságszolgáltatási olvasókönyv: Szövegek, források, szövegösszefüggések. Jelenleg egy helyreállító igazságszolgáltatási nemzetközi kézikönyv társszerkesztője.

kigondolja a büntetssel, vétséggel és esetleg az erőszakkal való elbánás egy újíító szándékú módját. Néhány szószóló azonban sokkal ambiciózusabb. Például Dennis Sullivan és Larry Tifft úgy tartják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás folytatása azt is magába foglalja, hogy elkötelezzük magunkat olyan „társadalmi interakciós minták alkotása mellett, amelyek előmozdítják az emberi méltóságot, a kölcsönös tiszteletet és az azonos jólétet.”⁶⁶

John Braithwaite szerint a helyreállító igazságszolgáltatás nem egyszerűen a büntető igazságszolgáltatási rendszer megreformálásának egy módja, hanem a teljes jogrendszer, a családi életünk, a munkahelyi viselkedésünk, a politikai gyakorlatunk megreformálásának egy módja. A világ igazságszolgáltatási módozatának teljes, holisztikus megváltoztatását vizionálja.⁶⁷

A szerző először arra fókuszál, hogy a helyreállító igazságszolgáltatást mi különbözteti meg a bűncselekményre való reagálás más, jobban megalapozott módozataitól. Ebben a tekintetben is különböző álláspontokkal találkozhatunk:

A helyreállító igazságszolgáltatás mint ítélkezési alternatíva?

Ha az ítélkezés során valakit bűncselekmény elkövetésében bűnösnek találnak, az ítélelhozók a legálisan elérhető tartományból egy vagy több büntetést is kiválaszthatnak. A kortárs nyugati társadalmakban megtalálható a pénzbüntetés, a próbára bocsátás, a közérdekű munka, a börtönbüntetés és néhány helyen a halálbüntetés. A helyreállító igazságszolgáltatás képviselőit lehet úgy értelmezni, hogy egy új választási lehetőséget akarnak hozzátenni ehhez a listához, és bátorítani akarják az ítélelhozókat arra, hogy megfelelő esetekben alkalmazzák is azt. Azt remélik, hogy amint világossá válnak a helyreállító igazságszolgáltatással járó előnyök, a bűncselekmények túlnyomó részében ez fog az ítélkezés rutintípusává válni.

Ezen általános megállapítások után a szerző azt veszi górcső alá, hogy valójában mi is különbözteti meg a helyreállító ítélelket az ítélel más típusaitól? (Számomra az tűnt ki, hogy a retributív ítéleltek képezik az összehasonlítási alapot.)

- Az elkövetőtől elvárják azt, hogy vegyen részt egy találkozóon a sértettel vagy a sértett képviselőjével és esetleg a bűncselekmény többi közvetlen érintettjével, úgymint a sértett családtagjaival, sőt akár a saját családtagjaival is. Az ilyen találkozókon az elkövetők kötelesek tiszteletteljesen meghallgatni a bűncselekmény által érintettek elmondásait, és elvárják tőlük azt, hogy az áldozat

⁶⁶ Critical Issues in Restorative Justice. szerk.: Howard Zehr, Barb Toews. Monsey, new York. Criminal Justice Press and Cullompton, Devon, UK, Willan Publishing, 2004. 387-400.p.

⁶⁷ John Braithwaite: A helyreállító igazságszolgáltatás elvei. In: A. von Hirsch, J. Roberts, A. Bottoms, J. Roach and M. Shiff (eds.), Helyreállító igazságszolgáltatás és büntető igazságszolgáltatás: versengő vagy összeegyeztethető paradigmák. Oxford: Hart. 2003.

összes kérdésére válaszoljanak. Ebben az értelemben véve tehát a helyreállító igazságszolgáltatás annyiban különbözik más ítélkezési módoktól, hogy megkívánja az elkövetőtől a szemtől szembe találkozást azokkal, akiket az ő magatartása sértett, és konstruktív, tiszteletteljes párbeszédet folytasson velük.

- Az elkövetőtől elvárja továbbá, hogy kérjen bocsánatot, és vállalja a jóvátételt. Míg a retributív igazságszolgáltatásban az elkövetőtől elvárják, hogy megfizessen a bűneiért azáltal, hogy fájdalomnak veti alá magát (pl. a bebörtönzéssel járó fizikai és lelki fájdalmak), addig a helyreállító igazságszolgáltatásban pozitív tettekkel az áldozataik hasznára kívánnak lenni a jóvátétel keretében.

- A jóvátétel konkrét módjába pedig nem avatkoznak bele a hivatásos bírák, hanem azt a helyreállító konferencia résztvevői, az áldozat, az elkövető és a többi érdekelt határozzák meg. A fő cél az, hogy a felek megegyezésre jussanak abban, hogy mi legyen az ügy megoldása.

A helyreállító igazságszolgáltatás ezen ismérvek alapján hasonlít az informális, közösségi alapú mediációs eljáráshoz, amelyben egy laikus mediátor arra tesz kísérletet, hogy egy konfliktus részesei között megegyezést hozzon létre anélkül, hogy szorosan kötve lenne az előírt jogi megoldásokhoz. Az egyetlen nyilvánvaló kényszer az, hogy a megegyezés egyik fél emberi jogait sem sértheti, és az elkövető által vállalt egyik resztoratív cselekvés sem lehet oly mértékben punitív, hogy meghaladja azon felső határokat, amelyeket a bíróságok vagy a törvényalkotók az adott bűncselekményfajára alkalmasnak találnak.

Variációk

A helyreállító igazságszolgáltatás mint ítélkezési alternatíva koncepciónak is van néhány variációja.

- Néhányan a helyreállító igazságszolgáltatást diverziós eszközként mutatják be azokra az esetekre, ha az elkövető informálisan beismeri a rendőrségnek vagy más erőszakszervezetnek azt, hogy kriminális cselekmény részese volt, és így nem folytatják le vele szemben a büntetőeljárást, nem kerül bíróság elé. A helyreállító igazságszolgáltatásra kerül sor például rendőrségi figyelmeztetés alkalmazása helyett, ha komolyabb ügyről van szó.

- Egy másik variáció, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás extraként választható azok számára, akik azt igénylik. Például a börtönbüntetésüket töltőket vagy a végrehajtásra várókat meghívhatják, hogy vegyenek részt helyreállító eljárásban annak érdekében, hogy a dolgokat rendbe hozzák még az ítélet letöltése előtt.

A büntető igazságszolgáltatás új modellje?

A fent említett felfogás hasznos kiinduló pont, azonban nem ad adekvát leírást a helyreállító igazságszolgáltatásról. Annak szószólói ugyanis nem elégednek meg azzal, hogy egyszerűen csak egy nagyobb reformot hozzanak létre az ítélkezési politikában és gyakorlatban. A céljuk az, hogy megváltoztassák azokat a feltételezéseket, amelyek napjaink társadalmában a büntető igazságszolgáltatás teljes gyakorlatának alapját képezik. Nevezetesen, a bűncselekményről és a jogról való gondolkodás új mintáját javasolják.

A bűncselekmény új felfogása

Hagyományosan a bűncselekményt kivételes magatartásnak tekintik, ami minőségileg különbözik más káros magatartásoktól. Sőt, a szekularizáció évszázadai ellenére még ma is létezik egy olyan tendencia a közvélekedésben, amely a bűncselekmény azon isteni rend megsértése, amelyet az „égiek” írnak elő az emberek számára. Ezért a bűncselekményt sem lehet egyszerűen úgy elintézni, hogy az elkövető bocsánatot kér azoktól az egyénektől vagy csoportoktól, akiket megsértett, vagy akiknek ártott, helyreállítja a kárt, és megígéri, hogy elkerüli a későbbi jogsértéseket. Gorringe-ra⁶⁸ hivatkozva azt mondja a szerző, hogy a bűncselekményért csak akkor lehet teljesen megbűnhődni, ha az elkövető „tisztító szenvedésen” megy keresztül.

A bűncselekmény ezen hagyományosnak mondható felfogását azért nem tartják megfelelőnek a helyreállító igazságszolgáltatás képviselői, mivel az kizárja az áldozat nézőpontját. A bűncselekményt néhány alapvető – esetleg Isten által sugalmazott – törvény elítélendő áthágásaként fogja fel ahelyett, hogy az áldozat nézőpontjából szemlélné: az áldozat személye elleni traumatikus, dehumanizáló támadásnak fogná fel. Úgy tűnik, az, hogy a jelenlegi büntető igazságszolgáltatás széles körben elismerten figyelmen kívül hagyja az áldozatot, szoros összefüggésben áll a bűncselekmény hagyományos definíciójával.

A másik aggasztó jelenség az, ahogy a hagyományos felfogás mesterséges határokat hoz létre a bűncselekmény körül. Ez elbátortalanítja a társadalmat attól, hogy ezeken a határokon túllépve azokra a konfliktusokra, társadalmi problémákra és társadalmi különbözőségekre fókuszáljon, amelyek valószínűleg hozzájárultak a bűncselekmény bekövetkezéséhez, és amelyekkel adekvát társadalmi válasz keretében foglalkozni kell. Ez elijeszti az embereket attól, hogy azt gondolják, hogy azok a módszerek, amelyeket gyakran emlegetnek, és néha alkalmaznak is a nem bűncselekményként definiált káros magatartás kezelésére – különösen az olyan módszerek, amelyek magukba foglalják egyrésről a

⁶⁸ Gorringe, T. : God's Just Vengeance. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 1996.

bűnbánatot és a restitúciót, másrészt a rosszállás és a társadalmi támogatás kombinációját – helyénvaló lehet a bűncselekményre való reagálás során is.

A helyreállító igazságszolgáltatás védelmezői szerint a bűncselekményt a következő magatartásként kell felfognunk:

- fájdalmat okoz nekünk kisebb részben azért, mivel sérti a kozmikus rendet, és nagyobb részben azért, mivel kézzelfogható kárt okoz az embereknek és a kapcsolatoknak;
- csak akkor lehet helyesen értelmezni, ha úgy tekintjük, hogy szélesebb és mélyebb társadalmi konfliktusokban, problémákban és egyenlőtlenségekben gyökerezik;
- társadalmi választ igényel, de nem szükségszerűen olyat, amelyik minőségileg különbözik attól a módtól, ahogyan mi informálisan és legálisan válaszolunk a nem kriminalizált káros magatartásra.

A jog új felfogása

A büntető igazságszolgáltatásról való hagyományos és helyreállító gondolkodás egyaránt osztja azt a feltevést, hogy a bűncselekmény dühöt és sértődést vált ki – de legalábbis az igazságtalanság érzetét kelti – az áldozataiban és azon társadalom tagjaiban, ahol történik. Továbbá abban is egyetértenek, hogy az igazság nevében valamit tenni kell annak érdekében, hogy csillapítsák az ilyen dühöt és sértődést, és helyreállítsák az igazságérzetet.

A hagyományos felfogás szerint azoknak, akiket bűncselekmény elkövetésében bűnösnek találtak, viszonzásul bűnhődniük kell. Azért, hogy elkerüljük a túlzott erőszakot és a „fogat fogért” erőszakot, ezt a szenvedést az államnak kell kiszabnia, és a tettarányosság és legalitás elveinek kell vezérelnie. A követelmény tehát az állam által kiszabott megtorló büntetés.

A helyreállító igazságszolgáltatás képviselői megkérdőjelezik azt, hogy az állami büntetés akár elegendő, akár hasznos lenne ahhoz, hogy kielégítsük az emberek igazság iránti szükségleteit. Azzal érvelnek, hogy jóllehet az emberek igénylik a megbüntetést, ez azért van így, mivel a büntetés az egyetlen elérhető módszere annak, hogy elérjük a büntető igazságszolgáltatást. Mégis az az uralkodó álláspont, hogy az elkövetők állam általi megbüntetése csak rövid ideig kelti azt az érzést, hogy igazságot szolgáltattak. Hiányzik az, hogy a bűncselekmény áldozataiban hosszan tartóan az igazság érzetét keltené, mivel nem elégíti ki a szükségleteiket. Érvekkel alátámasztott, hogy az áldozatoknak a következő szükségleteik vannak: olyan eljárás, ahol számít az ő véleményük, információ, az ügyekben való részvétel, tisztelet, anyagi és érzelmi reparáció.⁶⁹

⁶⁹ Strang, H.: Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice. Oxford, UK: Clarendon Press. 2002.

Ahhoz, hogy ezek a szükségletek teljesüljenek, valami másra van szükség, mint állami büntetésre; esetleg egy családi csoportkonferenciára (amelyben minden érintett fél, akit a bűncselekmény érintett, találkozik egy körben, hogy megvitassák, milyen módon hatott rájuk, és valamilyen egyezsége jussanak abban, hogyan tegyék rendbe a dolgokat), amit reparatív akciók követnek annak érdekében, hogy kielégítsék az emberek szükségleteit. Sőt, (helyreállító) igazságot nem akkor szolgáltatnak, ha az elkövetővel szemben valami negatív dolgot tesznek, hanem akkor, ha valami pozitív dolgot teszünk annak érdekében, hogy kielégítsük azon emberek szükségleteit, akiknek a bűncselekmény ártott.

Sőt, a helyreállító igazságszolgáltatás védelmezői egyenesen azt követelik, hogy ha egy ilyen eljárás képes az áldozatok és a közösség szükségleteit kielégíteni, akkor a büntetés vonuljon háttérbe. Az elkövetők megbüntetése egyáltalán nem olyan fontos a bűncselekménnyel érintett személyeknek, mint ahogy azt a hagyományosan feltételezik. Az olyan helyreállító eljárások, amelyek helyreállító intézkedéssel zárulnak le, elegendőnek bizonyulnak, és az igazság erőteljesebb, gazdagabb megtapasztalását biztosítják, mint az állami büntetés.

Az igazságfogalom ilyen felfogásának egyetlen akadálya az a mélyen megrögzött idea, hogy a természeti és egyetemesen alkalmazható morális elvek írják elő, hogyan is szolgáltatassunk igazságot. Az állami büntetés olyan ismertté vált, hogy elmulasztjuk észrevenni azt, hogy ez valójában egy társadalmi konvenció, és csak az elmúlt évszázadokban tették magukévá a nyugati társadalmak. A helyreállító igazságszolgáltatás élharcosai éppen ezért azzal érvelnek, hogy a múltban a helyreállító igazságszolgáltatás volt a szabály, és sok társadalom és közösség nagyon jól működött állami büntetés nélkül. A helyreállító igazságszolgáltatást csak akkor tudjuk teljes mértékben értékelni, ha számvetést készítünk annak használatáról a történeti társadalmakban és a kortárs bennszülött közösségekben.

Feszültségek a helyreállító igazságszolgáltatás szívében

Braithwaite és Strang⁷⁰ arra a felismerésre jutottak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásnak nem egy, hanem két koncepciója létezik a szakirodalomban, nevezetesen egy eljárási és egy érték-koncepciója, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás két különböző dolgot igyekszik megvalósítani.

- **eljárási koncepció:** A helyreállító igazságszolgáltatás célja változást elérni azon eljárásban, amellyel a jogsértésre reagálunk. Míg ugyanis a konvencionális büntetőeljárás kizárja az eljárásból a bűncselekménnyel érintetteket, addig a helyreállító igazságszolgáltatás magába foglalja és feljogosítja az összes érdekeltet.

⁷⁰ Braithwaite, J. and H. Strang: Introduction: Restorative Justice and Civil Society. In: H. Strang and J. Braithwaite (eds.), Restorative Justice and Civil Society. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2001.

- **értékkonceptió:** elmozdulás tapasztalható azon értékek terén is, amelyek körülövezik a büntető igazságszolgáltatás során alkalmazott beavatkozásokat, intervenciókat: ahelyett, hogy a bosszúállás és a bosszú utáni vágy vezérelné, a helyreállító igazságszolgáltatást a gyógyítás és a kibékítés szándéka vezérli.

A feszültség természete

Jóllehet Braithwaite és Strang egy jelentős feszültséget ismertek fel a helyreállító igazságszolgáltatás szívében, a szerző, Gerry Johnstone álláspontja szerint helytelenül mutatják be az eljárások és az értékek közötti feszültséget. Az a probléma a különbségtétellel, hogy bár kívánatosnak tarthatunk egy sajátos eljárást nem csak azért, mert valószínűsíthető, hogy valami lényeges következménnyel fog járni, hanem azért is, mivel bizonyos kötelező értékeket közvetít. Ennek alátámasztására az áldozatok szerepére utal a büntetőeljárásban.

A helyreállító igazságszolgáltatás szakirodalmában központi témaként szerepel, hogy az áldozatoknak aktív szerepet kell kapniuk a büntetőeljárásban. A szerző megvizsgálta, hogy mi ezen javaslat rációja.

Egyik lehetséges okként hozza fel, hogy az áldozatok részvétele a büntetőeljárásban számos hasznos következménnyel járhat:

- *Az áldozat szempontjából* mindenképp hasznos, mivel nő a valószínűsége annak, hogy talpra tudnak állni az áldozattá válással járó traumából;
- *A büntető igazságszolgáltatási rendszer szempontjából* is hasznos, mivel növeli annak az esélyét, hogy az áldozat együttműködik a rendszer céljaival azáltal, hogy feltárja sérelmeit, bizonyítékokat szolgáltat stb..
- *A társadalom szempontjából* is hasznos, mivel az elkövetők – különösen a fiatalok – nagyobb valószínűséggel tartózkodnak a bűnelkövetéstől, ha közvetlenül találkoznak egy hűség áldozat szenvedésével, mintha csak hivatásosokkal találkozik, akik egy absztrakt törvényi szabályt juttatnak érvényre.

Véleményem szerint is az a leghatásosabb, ha az elkövető konkrét, empirikus tapasztalást szerez az általa okozott jogsértés következményeiről.

Helyesen kritizálja azonban a szerző ezeket a lehetséges eredményeket. Kérdéses ugyanis, hogy mi történne akkor, ha új kutatási eredmények azt bizonyítanák, hogy nem valószínűsíthetők ilyen hasznos következményei az áldozatok eljárásban történő részvételének, vagy esetleg az ő részvételük nélkül is elérhetőek lennének ezek a következmények.

Johnstone is azt vallja azonban, hogy ezen kételyek ellenére is szükség van az áldozatoknak az eljárásba való bevonására. Ezt azzal a ritkán

kiemelt indokkal támasztja alá, miszerint az áldozatoknak joguk van ahhoz, hogy részt vegyenek a saját ügyükben. Ha egyszer az áldozatok saját konfliktusaik tulajdonosai, ahogy azt már Nils Christie⁷¹ is hangsúlyozta, akkor biztosítanunk kell részükre a „tulajdonhoz való jogukat” még akkor is, ha ez néhány nem kívánatos következménnyel jár. Csak akkor szabad megtagadni tőlük ezt a jogot, ha a jogaik gyakorlása megsérti mások azonos vagy hasonló jelentőségű jogait.

Itt utalhatunk a neves norvég kriminológus, Nils Christie azon megfigyelésére is, miszerint a bűnügy áldozata a mai társadalmakban kétszeresen is vesztes: egyrészt a tétlessel, másrészt az állammal szemben is, mivel kizárják abból, hogy a saját konfliktusában részt vegyen. A napjainkban uralkodó büntető szemléletmód teljesen infantilizálja az elkövetőt azáltal, hogy az állam mint elidegenedett hatalom beépül az elkövető és az ügy másik fontos érdekeltje, a sértett közé. Nils Christie ezt a következőképp fogalmazta meg: „Eltulajdonítják a konfliktusát, s a lopást hivatásosok hajtják végre.”⁷² A helyreállító igazságszolgáltatás erre is nyújt orvosságot.

Ha ezt a pontot megragadjuk, rájövünk, hogy a Braithwaite és Strang által említett feszültség nem az eljárási koncepció és az érték-koncepció között húzódik, hanem két versengő érték-állásfoglalás között: (a) egy olyan eljárás között, amelyben az áldozatok és más érdekelt felek jelentős mértékben részt vehetnek a büntetőeljárásban, illetve

(b) olyan esetmegoldások között, amelyeket arra szántak, hogy inkább helyreállító, mint büntető célokat támogassanak.

A feszültség forrásai

A feszültség azért keletkezik, mivel sok ember hajlamos arra, hogy a büntetést előnyben részesítse a helyreállító megoldásokkal szemben. Ha be is kapcsoljuk a helyreállító igazságszolgáltatásba az áldozatokat és más érdekelt feleket, elkerülhetetlenül beveszünk olyanokat is, akik a büntetés mellett döntenek. Amíg a helyreállító igazságszolgáltatás élharcosai remélik, hogy az eljárás elvezet oda, hogy sok ember belátja a helyreállítás előnyeit a büntetéssel szemben, még sincs arra garancia, hogy az embereket meg lehet győzni. El kell dönteneni, hogy mi kapjon prioritást,

- 1) az a cél, hogy a bűncselekményekkel kapcsolatos mérlegelést és döntéshozatalt áthárítsuk az áldozatokra és az érdekeltekre, vagy
- 2) az a cél, hogy marginalizáljuk a büntetést, és helyreállító intézkedésekkel helyettesítsük büntetőügyekben?

⁷¹ Nils Christie: Conflicts as Property. British Journal of Criminology. 1977.

⁸ Nils Christie: A fájdalom korlátai. Európa Könyvkiadó. Bp., 1991. 146.p.

Büntető alternatíva vagy élet-étosz?

A helyreállító igazságszolgáltatás fő szószólói közül néhányan azt javasolják, hogy a büntető igazságszolgáltatáson kívül is alkalmazható legyen. Szerintük ez a megoldás lehetővé teszi a jogsértések csökkentését a társadalmi-gazdasági szférában, az iskolában, a munkahelyeken, a családi életben és az intim viszonyokban egyaránt.

A szerző álláspontja szerint a helyreállító igazságszolgáltatási mozgalomnak arra a kérdésre kell korlátozódnia, hogyan szálljon harcba a bűnözéssel szemben. Sokkal etikusabb és sokkal hatásosabb, ha a bűnözés elleni küzdelemben a helyreállító igazságszolgáltatást vonultatjuk fel a megtorlóval szemben. Sullivan, Tifft és Braithwaite kivételével a mozgalom hívei mindannyian a hivatalosan akként definiált bűncselekményeket állították reflektorfénybe, és elfordultak a társadalmi sérelmek más formáitól.

Egy vitatott koncepció

A szerző is elismeri, hogy nem ad konkrét választ arra, hogyan is kell a helyreállító igazságszolgáltatást értelmezni, miről is szól igazából.

A közgondolkodásban a bűnről és az igazságról uralkodó felfogással szembeni kihívásnak tekinti Johnstone a helyreállító igazságszolgáltatást, és ezzel messzemenőig egyet is érthetünk. Nagyon komolyan kell vennünk szerinte azoknak az érveit is, akik úgy gondolják, hogy egy olyan mozgalomnak, amelyik igazságos társadalom létrehozására törekszik, csak az egyik, de nem a központi célja a büntető igazságszolgáltatás reformja. A helyreállító igazságszolgáltatás ebben az értelemben egy vitatott koncepció.

Milyen nagy legyen a helyreállító igazságszolgáltatás „sátra”?

Susan Sharpe⁷³

Bevezetés

A helyreállító igazságszolgáltatás az elmúlt tizenöt évben drámaian növekedett, egyszerre több irányban fejlődött. A legismertebb formái - az áldozat-elkövető mediáció, a körök és a konferencia - folyamatosan finomodnak a tapasztalatok eredményeképp, illetve abból a célból, hogy a résztvevők szükségleteit minél jobban kielégítsék.

A helyreállító igazságszolgáltatás még mindig egy fiatal terület, és a változatosság kifejezi a kutatást, tökéletesítést és a helyi sajátosságokhoz való alkalmazkodást. Nagyobb konszenzusra kellene azonban jutni, hogy a

⁷³ Ph.D., leginkább a Restorative Justice: A Vision for Healing and Change . Formerly of Edmonton, Alberta. című könyv szerzőjeként ismert, jelenleg Seattle-ben él, míg Kanadában dolgozik helyreállító igazságszolgáltatási projekteken.

resztoratív igazságszolgáltatás valójában mi is, és a cselekvések milyen széles körét lehet ezen fogalom alá besorolni. A gyors növekedés ugyanis zűrzavarhoz vezetett, ami a hitelesség rovására mehet. Az igazságszolgáltatásért felelős kormányzati tisztviselőknek is biztosítaniuk kell, hogy a bűncselekményekkel kapcsolatban alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatás nem csorbítja a törvényes jogokat, és más módon sem sodorja veszélybe a résztvevőket.

Amiben egyetérthetünk...

A szerzőnő szerint még messze vagyunk attól, hogy egyetértés szülessen arról, mi is a helyreállító igazságszolgáltatás, és hány változatot tud befogadni anélkül, hogy az önazonosságát és az integritását veszélyeztetné. Néhány kulcskérdésben azonban egyetértés uralkodik.

Az alapvető definíció iránti igény

Sok elméleti szakember óva int a határozott definícióalkotástól attól tartva, hogy akkor kizárjuk az újítást és a helyi szükségletekkel szembeni érzékenységet. Mások épp a világos definíció szükségességét hangsúlyozzák arra hivatkozva, hogy a helyreállító igazságszolgáltatást megkülönböztessük a megtorlástól és a rehabilitációtól (Weitekamp), az alternatív igazságszolgáltatási eljárások más formáitól (Rudin) és a rendkívül rossz gyakorlattól (Braithwaite).

A helyreállító igazságszolgáltatás kulcsértékei

Széleskörű egyetértés uralkodik abban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alapvetően jellemezhető bizonyos értékekkel. Ezen értékeket azonban különböző módokon és eltérő mértékben specifikusan fejezik ki az egyes szerzők.

Jóllehet különbözőképp fejezik ki az értékeket, de a helyreállító igazságszolgáltatásnak tulajdonított értékeket az alábbi hét fogalom köré lehet csoportosítani:

- 1. inklúzió** (az érdekeltek bevonása)
- 2. demokrácia**
- 3. felelősség**
- 4. reparáció**
- 5. biztonság**
- 6. gyógyítás**
- 7. reintegráció**

A helyreállító igazságszolgáltatás nagy formátumú egyénisége, Howard Zehr azt mondja, hogy ha egy szóban kellene összefoglalnia a helyreállító igazságszolgáltatás lényegét, akkor az a tisztelet lenne.

Szerinte ugyanis a **tisztelet** mint érték kell, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elveinek alapját képezze, és annak kell irányítania és kialakítania az elvek alkalmazását.

A helyreállító igazságszolgáltatási kontinuum

A helyreállító igazságszolgáltatás kifejezheti a fent felsorolt értékeket részben vagy egészben. Ha részben fejezik ki, akkor lesz ugyan némi resztoratív hatás, de nem lesz teljesen helyreállító az eredmény. Egy adott eljárás és annak eredménye lehet egészben, részben vagy egyáltalán nem resztoratív.

Ami további megdölgést igényel...

A kutatások egyre több információval szolgálnak a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások hatékonyságáról és különböző fajtáiról. Egyre nagyobb számban kirajzolódnak azonban olyan különbözőségek, amelyek a resztoratív gondolkodás egészen eltérő változatait mutatják.

Purista vagy maximalista

Az egyik törésvonalat az képezheti a helyreállító igazságszolgáltatás szószólói között, hogy milyen tágan értelmezzék azt.

A purista modellt képviseli Paul McCold, aki azt vallja, hogy holisztikusan kell megközelíteni a helyreállító igazságszolgáltatást, mivel az egyformán fókuszál az áldozatokra, az elkövetőkre és a közösségekre is, és egyidejűleg akarja kielégíteni szükségleteiket. Ez a helyreállító igazságszolgáltatást kontinuumként szemlélve annak legideálisabb részén, a végén helyezkedik el, azaz teljes mértékben eleget tesz a helyreállító szemléletmóddal szemben támasztott igényeknek. Már csak az a kérdés, hogy vajon ez visszatükrözi-e a helyreállító igazságszolgáltatás egészét, vagy a helyreállító igazságszolgáltatás kifejezés egy szélesebb területet fed le.

Két másik tudós, Gordon Bazemore és Lode Walgrave a maximalista álláspontot képviselik. Eszerint a resztoratív igazságszolgáltatásnak annyi embert kell elérnie, amennyit csak tud, akkor is, ha a körülmények nem éppen ideálisak. Az ő megfogalmazásukban minden olyan eljárás helyreállító, amely alapvetően afelé orientálódik, hogy a bűncselekménnyel okozott kár reparálásával szolgáltassunk igazságot. A fejezet címében szereplő sátozmetaforával élve úgy fogalmazznak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás sátoz alá az áldozatoknak nyújtott szolgáltatások széles választékát befér attól függetlenül, hogy az elkövető bekapcsolódik-e ebbe, vagy egyáltalán ismert-e.

Gyakorlati kérdések

A purista/maximalista distinkció az alábbi kérdéseket veti fel:

- Kit kell bevonni a helyreállító eljárásba? Bele kell az áldozatnak egyeznie a részvételbe? És az elkövetőnek? Mindig szerephez jutnak a közösség tagjai? Helyettesíthetők-e a kulcsszereplők?
- Mindig teljes mértékben önkéntes kell, hogy legyen az elkövető részvétele? Szerepet játszhat itt a kényszer?
- Szerephez juthat-e a büntetés, hogy kifejezésre jusson a közösség rosszallása bizonyos viselkedéssel szemben?
- Szerepet kap-e a nyílt reintegratív szégyen⁷⁴?
- Mennyiben segíti vagy akadályozza az a helyreállító eljárást, ha segítenek előzetesen felkészíteni a feleket?
- Mit foglal magába és mit zár ki a facilitátor szerepe?
- Kinek kell eldönteni azt, hogy az elkövető hogyan ad jóvátételt? Az incidens által leginkább érintett ember? Lehet egy önkéntes a közösségből? Igazságügyi tisztviselők elrendelhetnek helyreállító cselekvéseket?

Ezen kérdések – sőt a lista nem is kimerítő – megválaszolása még inkább megosztja a szakembereket, akik ezáltal még messzebb jutnak a konszenzustól.

A cél azonban nem az, hogy standardizáljuk a helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatot, hanem az, hogy az elmélet és a gyakorlat megvilágítsa a kényes kérdéseket, illetve hogy elmélyítsük az értelmezéseinket, finomítsuk a gyakorlatot.

Bazemore és Walgrave arra figyelmeztetnek, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem csupán a helyreállításról szól, hanem a szélesen értelmezett igazságról is. Nem csak azt kell megválaszolni, hogy mi tesz valamit resztoratívvá, hanem azt is, hogy mi teszi igazságszolgáltatássá.

A helyreállító igazságszolgáltatás társadalmi szerződéses elmélete

Ahhoz, hogy teljes mértékben megérthessük, mi is történik valójában akkor, amikor **a** helyreállító igazságszolgáltatás „működik” – és így megtudjuk azt is, hogy mi elengedhetetlenül szükséges és mi szabadon választható annak gyakorlása közben –, bizonyosnak kell lennünk abban, hogy ugyanolyan jól értjük a helyreállító igazságszolgáltatás igazságszolgáltatási dimenzióját, mint a helyreállító dimenziót.

Igazságszolgáltatási koncepciók

A nyugati kultúrában úgy gondolkodunk az igazságszolgáltatásról mint beavatkozás annak érdekében, hogy megbüntessük és jóvátegyük a törvénysértést. Más kultúrákban azonban egészen más jelentése van. Sok

⁷⁴ John Braithwaite vezette be ezt a kifejezést, a reintegratív szégyen a közösség rosszallásának olyan kifejezéseit jelenti, amelyek az enyhe megrovástól a lealacsonyító ceremóniáig (komoly elítélésig) terjednek, és amelyeket a törvénytisztelő állampolgárok közösségébe való visszafogadás követ.

társadalomban egyensúlyi állapotként értelmezik – egy olyan társadalmi együttműködési rendszer, amely támogatja és előmozdítja a békés együttélést.

A híres politikai filozófus, John Rawls felállított egy átfogó elméletet, az ún. „igazságszolgáltatás mint korrektség”⁷⁵ teóriát. Ez az igazságszolgáltatás politikai koncepciója, amelyet sajátosan a modern demokratikus társadalmaknak szánt.

Az „igazságszolgáltatás mint korrektség” a társadalmi együttműködés fair rendszerén alapul, amelyben:

- Az emberek széles körben elfogadott szabályok alapján irányítják viselkedésüket, amelyek
- fairek és kölcsönösek, mindenkire egyformán vonatkoznak, és a társadalomban mindenki számára egyformán előnyösek, és
- minden személynek egyforma lehetőséget adnak arra, hogy tegyenek valamit a saját jólétük érdekében.

Más szavakkal, társadalmi együttműködés révén hozzuk létre és tartjuk fenn az igazságot, amelyet társadalmi szerződések rögzítenek. Ezek a szerződések egyetértést tartalmaznak arról, hogyan viselkedjünk egymással szemben, és milyen viselkedést várhatunk el egymástól. Az ilyen szerződések létrehozzák a társadalmi együttműködés rendszerét olyan mértékben, amennyire azt a felek önkéntesen tiszteletben tartják az egymás iránti tiszteletből adódóan. Igazságtalanság akkor áll elő, ha valakinek közülünk több szabadsága van, mint a másoknak.

Jogtalanság

Néhány jogtalanság kicsi, könnyen korrigálható, gyorsan elfelejthető, mások komoly és tartós sérelmet okoznak. Lehetnek szándékosak, vagy a véletlen művei. Amikor azt mondjuk, hogy a bűncselekmény alapvetően a kapcsolat megsértése, akkor a társadalmi szerződés megszegésére utalunk.

A jogtalanság felfüggeszti a működő társadalmi szerződést, korlátozza az ember életminőségét és abbéli képességét, hogy kielégítse szükségleteit. Ez az, amiért azt akarjuk, hogy a jogsértéseket jóvátegyék.

A legtágabb értelemben vett igazság

H az igazság a társadalmi együttműködésben rejlik, amely mindegyikünknek segít abban, hogy saját jólétünkre törekedjünk, akkor az a legfőbb érdekünk, hogy interakcióinkat a lehető legfairerbb módon és kölcsönösen támogatóan végezzük. Ez három dolgot foglalna magába:

- ***fenntartó igazság***: ragaszkodva a társadalmi szerződésekhez rögtön korrigáljuk a jogtalanságokat, és interakcióink során figyelemmel vagyunk a fair viselkedésre;

⁷⁵ Rawls, J.: Justice as Fairness: A Restatement. Cambridge, MA: The Bellnap Press Of Harvard University Press. 2001.

- **előmozdító igazság:** bátorítjuk és arra motiváljuk az embereket, hogy tartsák fenn a társadalmi szerződéseket (például a gyerekeknek megtanítsák a felelősséget és az empátiát) és
- **helyreállító igazság:** a jogtalansággal érintetteket a címzettjei, és helyreállítja a társadalmi szerződéseket úgy, hogy mindkét fél fairnek érezze.

Helyreállító igazságszolgáltatás

Ebből a perspektívából szemlélve a helyreállító igazságszolgáltatást úgy tekinthetjük, mint egy olyan fórum, amelyben a társadalmi szerződés megszegés által érintettek átgondolhatják, és együtt dönthetnek arról, hogyan állítsák helyre közöttük az igazságot. Az igazság helyreállítható a következő módokon:

- az áthágott társadalmi szerződés visszaállításával (maguk mögé teszik az incidenst, és úgy folytatják, ahogy a jogsértés bekövetkezte előtt)
- a társadalmi szerződés újratárgyalásával: új feltételeket alkotunk a lehetséges interakciókra
- felbontják a szerződést, és új feltételeket alkotnak annak érdekében, hogy korlátozzák vagy megakadályozzák a jövőbeli interakciókat.

A körülményektől függően ezen három megoldás valamelyike lehet a legmegfelelőbb útja annak, hogy adott felek, adott körülmények között maximális biztonságot és szabadságot érezzenek saját jólétükre törekedve.

Ahhoz, hogy a három megoldás közül körültekintően lehessen választani, a sérelmet szenvedett félnek a következőkre van szüksége:

- Elismerése annak,
 - hogy a szerződés hatályban volt, és a viselkedés megszegte azt – ez egy bocsánatkérés;
 - hogy a szerződésszegés rossz volt – ez a büntudat hihető jele.
- Információ arról,
 - hogyan és miért történt a jogsértés;
 - melyek azok a tényezők, amelyek valószínűvé teszik, hogy a másik fél megtartja a megújított vagy újratárgyalt szerződést

A sérelemokozásért felelős személynek a következő szükségletei vannak:

- Lehetőséget arra, hogy átgondolja a szerződés újrakötését;
- Információ a jogsértés következményeiről:

- A másik fél szempontjából: milyen sérelmeket okozott, és milyen szükségleteket eredményezett;
- Saját maga számára: milyen bizalom, lehetőségek vagy támogatás veszett oda vagy lett kockára téve a jogsértés által.

Mindkét (vagy mindegyik) félnek szüksége van:

- Teljes körű kifejezése annak (beleértve az érzelmi és a spirituális dimenziókat is), hogy a társadalmi szerződés mit jelentett az egyes felek életében, és annak megszegése milyen implikációkkal járt – mindegyik fél megfogalmazza ezt a maga számára, és meghallgatja a másik felet is;
- Annak feltárása, hogy mire van szükség annak érdekében, hogy
 - A felelős fél teljesítse azon kötelezettségeit, amelyeket a jogsértés hozott létre;
 - Mindkét fél biztos lehessen abban, hogy egy megújított vagy kijavított szerződést tiszteletben tartanak.
- Információ arról, hogy a másik fél mit vár el egy visszaállított vagy felülvizsgált szerződésben.
 - Tisztázni a feltételeket, hogy a továbbiakban mihez tartás magukat, hogy mindegyik tudja, mi az elvárt, és mi a megengedett.

Implikációk a helyreállító igazságszolgáltatás számára

Ahhoz, hogy az igazságot helyreállítsák, szükséges, hogy:

- A szerződő felek maguk döntsék el, hogyan állítják helyre közöttük az igazságot a lehetséges mértékig.
- A felek megbeszélnek egymással az incidenst és annak következményeit annak érdekében, hogy körültekintő döntést hozhassanak arról, hogyan állítsák helyre közöttük az igazságot. A szemtől szembeni dialógus lehetővé teszi a legszéleskörűbb információcserét, és segítik azt, hogy mindegyik fél ellenőrizze a másik szándékának őszinteségét az újraszervezésre vonatkozóan. A szükségletek azonban kifejezhetők levelezés és képfelvétel útján is.

Az igazság nagyobb valószínűséggel állítható helyre, ha:

- A felek felkészülnek a találkozásra vagy az egymással való kommunikáció más formájára, mivel ez növeli annak valószínűségét, hogy megkapnak és megadnak minden szükséges információt a másiktól.
- A felek kommunikációját a kölcsönös tisztelet fémjelzi, ami segít növelni mindegyik fél abbéli bizodalját, hogy a másik tiszteletben fogja tartani a közöttük létrejövő új társadalmi szerződést.

A szerző a helyreállító gyakorlatokra úgy tekint, mint amely segít az embereknek abban, hogy visszanyerjék az igazságot a társadalmi szerződéseik révén.

A helyreállító igazságszolgáltatás két kontinuumon nyugszik:

- Az egyik azt tükrözi, hogy a felek új vagy megújított társadalmi szerződésében milyen a korrektség foka.
- A másik a szerződést átható kölcsönösség fokát tükrözi: a tisztelet, empátia, személyes felelősségre vonhatóság és elkötelezettség fokát.

A kettő kombinációja határozza meg, hogy milyen mértékben állt helyre az igazság.

Konklúzió

Osztom a szerző véleményét, miszerint a helyreállító igazságszolgáltatási eljárás során nem történik más a felek között, minthogy alaposan újratárgyalják a társadalmi szerződéseket. Ez olyan információkon alapul, amelyeket a sérelmes cselekményről és annak következményeiről való tanácskozások során szereznek be, és olyan döntéseken, amelyeket ennek során hoznak meg.

Helyesen válaszolt a helyreállító igazságszolgáltatás a megtorló teóriára és az impulzusokra?

Lode Walgrave⁷⁶

Egyetlen társadalom sem maradhat fenn szabályok nélkül és ezen szabályok kikényszerítése nélkül. Ha jogsértés történik, szükség van válaszra annak érdekében, hogy jelezzük, igazságtalan a szabályok áthágása, és hogy tiszteletben tartjuk a szabályokat.

A nyugati társadalmakban több évszázadon keresztül a bűncselekményre való reagálás fő eszköze a közösségi autoritások általi büntetés volt. Az elmúlt évszázadokban azonban megjelent a helyreállító igazságszolgáltatás mint a hagyományos büntető igazságszolgáltatás alternatívája, amelyet olyan kritikák érnek, hogy társadalmilag destruktív.

A megtorlást a büntetés uralkodó filozófiai indokolásaként szemléli, a büntetést pedig a jogszerűtlen magatartás lehetséges helytelenítéseként fogja fel.

A helyreállítást úgy mutatja be, mint sokkal hatásosabb és etikusabb útja bizonyos magatartások rosszallásának, amely fordított megtorlásként is felfogható.

⁷⁶ A Leuveni Katolikus Egyetemen (Belgium) a kriminológia tantárgy professor emeritusa, a fiatalokúak kriminalitásával foglalkozó kutatási csoport vezetője. Az elmúlt években több könyvet publikált a helyreállító igazságszolgáltatásról, főleg annak normatív aspektusairól, pl.: Restorative Justice and the Law.

Büntetés és helyreállítás

Néhány befolyásos szerző úgy vélekedik, hogy túlzott a büntetés és a helyreállítás közötti különbségtétel. Daly például azzal érvel, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elkerülhetetlenül tartalmaz büntető elemeket, és ezért magába kell foglalnia a büntetés azon koncepcióját, miszerint az nem más, mint az állam által a bűncselekményre adott válasz fő tevékenysége. Duff szerint a bűncselekményre adott megtorló válasz nélkülözhetetlen, de azt kombinálni kell a helyreállító törekvések társadalmi konstruktivitásával: „A helyreállító igazságszolgáltatási eljárások nem alternatívái a büntető ‘fájdalomszolgáltatásnak’: saját maguk is azon útkeresés megnyilvánulásai, hogy létrehozzuk a fájdalom alkalmas formáját.”⁷⁷

Sok minden múlik azon, hogy a büntetést hogyan definiáljuk. Ha minden fájdalmas kötelezettséget büntetésként fogunk fel, akkor természetesen a helyreállító szemléletű kezdeményezések többségét is hívhatjuk büntetésnek. A szerző azonban – álláspontom szerint is helyesen – ezeket nem tekinti büntetésnek.

A szándék

A büntetésben három elemet különíthetünk el:

- szigorú bánásmód, jogfosztás;
- összefüggés az elkövetett rosszal;
- annak szándéka, hogy valakire fájdalmat mérjünk, szenvedést okozunk neki.

Jóllehet adott esetben az egyén (pl. egy fiatalokorú) büntetésként éli meg azt, ha az okozott sérelmet jóvá kell tennie, az mégsem büntetés, mivel nem az a cél, hogy szenvedjen. A helyreállító igazságszolgáltatásban a fájdalom csak egy ok arra, hogy lehetőleg csökkentjük a kötelezettséget, nehogy nőjön a fájdalom.

Ezzel szemben a megtorló igazságszolgáltatásnak egyik sarokköve a fájdalom, amelynek szintje növelhető vagy csökkenthető annak érdekében, hogy a büntetés tetтарыosságát elérjük.

Eszközök versus célok

Alapvető különbség, hogy a büntetés eszköz, míg a helyreállítás cél. A büntetést arra használják, hogy általa megerősítsék a jogi és politikai rendszert. Egy hatalmi aktus annak érdekében, hogy kifejezze a rosszallást, és kikényszerítse a teljesítést. A helyreállítás ezzel szemben egy lehetséges kimenetel. A reparáció magába foglalja az áldozatok veszteségeit és a szélesebb társadalmi következményeket.

⁷⁷ Duff. A.: „Restorative Punishment and Punitive Restoration.” In: L. Walgrave (ed.), Restorative Justice And Law. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing. 2002.

A szerző meglátása szerint a büntetés ne a legalkalmasabb útja annak, hogy elérjük a helyreállítást. Kutatások bizonyítják, hogy a fájdalomkózos nagyon is kontraproduktív, és a büntetés ráadásul meg is akadályozza az elkövetőt abban, hogy reparációt és kompenzációt nyújtson.

Kommunikáció

A büntető igazságszolgáltatás legfontosabb funkciója az, hogy kifejezze a társadalmi rosszallást. A büntetésre fókuszálás gátolja a hatékony és konstruktív kommunikációt. Az ítélet ugyan kifejezi a széles értelemben vett közösség rosszallását, azonban nem kommunikál megfelelően a bűncselekmény más kulcsszereplőivel: az áldozattal és az elkövetővel.

Duff egy másik megközelítést javasol a büntetéshez, nevezetesen a mediáció során megvalósuló kommunikációt. A büntető mediáció véleménye szerint büntudatot ébreszt az elkövetőben, ami teherként nehezedik rá. A mediációt itt nem a resztoratív kontextusban értelmezi, hanem egy technikaként arra vonatkozóan, hogy az elkövető morálisan szenvedjen. (Megvalósul tehát a büntetés szenvedéseleme is).

Retribúció (megtorlás)

A büntető jogelméletben számtalan változata létezik a megtorlásnak, de alapvetően mindegyik ahhoz a kanti tételhez nyúl vissza, miszerint a jogsértő magatartás megbüntetése „kategorikus imperatívusz”. Az elkövető a jogsértés tényénél fogva megérdemli a büntetést. A fájdalom mértéke attól függ, hogy az elkövető milyen mértékű illegitim előnyhöz jutott, illetve attól, hogy mennyire elítélendő a bűncselekmény. A rosszallás szükségessége könnyen elfogadható. A normasértés világos elítélése a bűncselekményre adott igazságos válasszal szembeni minimumkövetelmény. Már csak az a kérdés, hogy ez a rosszallás valóban csak szándékos fájdalomkózosással fejezhető-e ki. Sokan ezt a kényszerítő megoldást etikátlannak és a társadalmat bomlasztó erejűnek vélik.

Egy emberi szükséglet

Gyakran emlegetik, hogy a gonosz megbüntetése emberi szükséglet annak érdekében, hogy felülkerekedjünk a sértődésen, és kifejezzük a jó iránti ragaszkodásunkat. Norbert Elias kifejezésével élve a civilizáció egy eljárás arra, hogy megpróbáljuk kontrollálni a spontán erőszakot, és hogy az erőszakot állami monopóliummá tegyük. A szerző szerint a civilizáció következő lépcsője az lehet, hogy csökkentjük magát az állami erőszakot azáltal, hogy a bűncselekmények után nem garantáljuk a fájdalomkózosást. Álláspontom szerint ez helyes, azonban vigyázni kell arra, hogy a

helytelenítés valamilyen formája mindenképp érvényre jusson, nehogy a normánkivüliség érzetét keltsük.

Etikai kötelezettség

Az erkölcsi imperatívusz is az egyesek szerint, hogy a normaszegést büntetés kövesse. Az azonban erkölcsileg erősen megkérdőjelezhető, hogy valóban a büntetés legyen-e a bűncselekményre adott fő reakció, mivel az komoly társadalmi és erkölcsi problémákhoz vezethet.

Tettarányosság

Mivel a megtorló szemlélet a múltban elkövetett jogsértésekre fókuszál, a büntetés is az elkövetett bűnnel arányos. A helyreállító igazságszolgáltatásban kételkedők éppen azt kifogásolják, hogy mivel az a szükségletek és sérelmek helyreállítása révén jövőorientált, nem biztosít megfelelő alapokat a proporcionalitásnak.

Ezzel szemben kijelenthető, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásban is megjelenik azonban egyfajta tettarányosság. Ez nem a megtorlásból ismert „just desert”, azaz az éppen megérdemelt büntetés, hanem az ún. „just due”, azaz a bűncselekmény érintettjeit éppen megillető szolgáltatások köre.

Valóban igazságos és okszerű határok között kell tartani a bűncselekményre adott választ. Azonban nincs okunk azt feltételezni, hogy csak a büntető megtorlás jelenthet a jövőbe tekintő beavatkozást.

Helytelenítés és büntetés

Azt a mindent eldöntő kérdést teszi fel a szerző, hogy egyáltalán kell-e büntetnünk ahhoz, hogy kifejezzük a szemrehányásunkat? Erre egyértelműen nemmel válaszolhatunk. A szemrehányás ugyanis tisztán szimbolikus módon is kifejezhető. A büntető utat inkább annak megelőző hatása miatt szokták választani. A megelőzést pedig a megtorló szemlélet hívei szerint az elrettentéssel éri el, azonban tudjuk, hogy ez nem mindig így van. Inkább a morális gondolkodást kell megváltoztatni, mint büntetni.

A helyreállító eljárások sokkal alkalmasabbak arra, hogy kifejezzék az erkölcsi rosszallást, és kiköveteljék a megbánást, mint a hagyományos büntető szankciók. Az elkövetők ugyanis átérezheti áldozataik szenvedését, és érzelmileg megértik a norma lényegét. A sérelmet és a szenvedést állítják középpontba, az áldozattá válást kezelik központi kérdésként, és óriási lehetőség van a kommunikációra.

Rosszallás, helyreállítás és társadalmi erkölcs

A helyreállító igazságszolgáltatás célja, hogy a lehető legteljesebb mértékben helyreállítsa a bűncselekmény által okozott sérelmet, szenvedést és társadalmi nyugtalanságot. Erre az informális, tanácskozó

jellegű eljárások a legmegfelelőbbek, amelyek minden olyan személyt félként vonnak be, akire kihatással volt a cselekmény. A helyreállító igazságszolgáltatás olyan elveket követ, amelyeket a szomszédsági, iskolai, családi konfliktusfeloldásban, sőt még a nemzetközi békéltetésben is használnak.

A helyreállító igazságszolgáltatás kulcsfogalmai a következők:

- bizalom;
- részvétel;
- támogatás.

Olyan erényekkel van felruházva, mint:

- tisztelet;
- szolidaritás;
- aktív felelősség.

A helyreállító igazságszolgáltatást azért is támadják a megtorlás hívei, mivel nem áll szándékában fájdalmat okozni. A tapasztalatok szerint azonban nagyobb megelégedettséget mutatnak a resztoratív eljárások résztvevői, mint a hagyományos, és az újabb bünelkövetés veszélye is kisebb, de legalábbis biztosan nem nagyobb. A legsúlyosabb bűncselekmények is kezelhetők resztoratív módon. (Ezen a téren nekem azért merülnek fel kételyeim. Nem valószínű ugyanis, hogy a súlyos erőszakos bűncselekmények áldozatai óhajtanak találkozni az elkövetővel.) A társadalmi életre és a közbiztonságra sincs azonban negatív hatással a helyreállító igazságszolgáltatás, a közösség általában támogatja az elterjedését.

Kérdéses azonban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás képes-e teljesíteni a megtorlás funkcióit.

Helyreállítás mint fordított megtorlás?

A megtorlás az alábbi ismérvekkel bír:

- világosan kifejezi a jogsértő magatartással szembeni szemrehányást;
- jelzi az elkövető felelősségét;
- az egyensúlytalanság úgy áll helyre, hogy visszafizeti az elkövetőnek azt a szenvedést, amelyet ő okozott a bűncselekménnyel.

A helyreállító igazságszolgáltatás pedig világosan kifejezi a társadalmi tűrőképesség határait.

Jóllehet a megtorló és a helyreállító szemlélet is a bűncselekménnyel szembeni rosszallást fejezi ki, a különbség mégis az, hogy a resztoratív teóriában a rosszallás gyökerei a társadalmi kapcsolatokban gyökereznek, nem az elvont erkölcsi vagy jogi szabályokra utalnak, hanem arra a kötelezettségre, hogy tiszteletben tartsuk a társadalmi élet minőségét.

Alapvető különbség továbbá, hogy a büntető megtorlás a felelősség passzív koncepcióján alapul: a retribúció során az elkövető mások által konfrontálódik a felelősségével, és alá kell vetnie magát azon

következményeknek, melyeket a büntető igazságszolgáltatási rendszer ró rá. A helyreállító igazságszolgáltatási viszont aktív felelősségkonceptióra épít: az elkövetőnek aktívan hozzá kell járulnia a bűncselekmény negatív következményeinek reparálásában. Míg a passzív felelősség csak retrospektív, azaz kizárólag a múltba tekint, addig az aktív felelősség a múltba és a jövőbe egyaránt tekint.

Az is figyelemre méltó és a megtorlás elleni érvként felhozható megállapítás, hogy az csak növeli a világunkban jelenlévő sérelmeket, ha a bűnelkövető által okozott sérelmet úgy akarjuk ellensúlyozni, hogy újabb sérelmet okozunk neki is. Ezáltal a szenvedés megduplázódik, de egyenlően eloszlik. A helyreállítás viszont nem a szenvedés megduplázásával hoz létre egyensúlyt, hanem a szenvedés elsimításával.

Konklúzió

Néhány közös vonás is felfedezhető meglepő módon a helyreállítás és a megtorlás között:

- kifejezetten helyteleníti az elfogadhatatlan magatartást;
- a felelősséghez fordul mindkettő;
- megkísérli helyreállítani az egyensúlyt.

A legfőbb különbség abban foglalható össze, hogy a megtorló szemléletben kötelező a jogszerűtlen magatartás helytelenítésének kifejezésére a szándékos fájdalomkózosás. Ez egy olyan elv, amit a helyreállító szemlélet biztosan nem fog tudni magáévá tenni. A könyv ezen fejezetei is tudatosíthatták bennünk, hogy még számtalan szürke folt van a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati térképén egyaránt. Hosszú időnek kell még elteltie ahhoz, hogy a megtorló szemléletű igazságszolgáltatáson szocializálódott egyének hátat tudjanak fordítani ezeknek a filantrópoknak egyáltalán nem nevezhető megoldásoknak. Reménykedhetünk azonban abban, hogy a felnövekvő generációkat sikerül „megfertőzni” ezekkel az új nézetekkel, és előbb-utóbb a jogrendszerünkbe is befogadjuk a helyreállító igazságszolgáltatási technikákat. Ehhez persze alapos felkészülés szükséges.

II. rész

A kötet második része a helyreállító igazságszolgáltatás különböző szereplőinek nézőpontjából vet fel kérdéseket és kritikát.

1. A bűncselekmények sértettjei

Az **ötödik fejezetben** Mary Achilles⁷⁸ arra keres választ, hogy vajon a helyreállító igazságszolgáltatás meg tud-e felelni az áldozatok elvárásainak. Egy korábbi cikkében már felhívta a figyelmet arra, hogy a resztoratív programok és szakemberek túlságosan tettes-orientáltak, a

⁷⁸ Gyakorló áldozatsegítő szakember, a Pennsylvania-i (USA) Áldozatsegítő Szolgálat vezetője.

figyelem pedig egyre jobban a megsértett közösségre terelődik, ami veszélyezteti az áldozatok tényleges érdekeinek érvényesülését.

Mit jelent számára a helyreállító igazságszolgáltatás? Zehr és Mika tanulmányára⁷⁹ hivatkozva a következőkből indul ki: a bűncselekmény emberek és interperszonális kapcsolatok alapvető megsértése, és ez kötelességeket és függelmi viszonyokat teremt, valamint hogy az igazságszolgáltatásnak lehetőséget kell teremtenie az elszenvedett sérelem orvoslására, az okozott kár jóvá tételére.

Achilles szerint *külön kell választani az áldozatok igényeit és az arra adandó válaszokat az áldozatvédő szervezetek, szakemberek, tágabban pedig a közösség által felállított elvárásoktól*. Az áldozatok igényei sokfélék lehetnek: személyes biztonság, az érzelmek kifejezése, kibeszélése, elismerés, részvétel az eljárásban, megfelelő információhoz jutás, stb. A legfontosabb feladat az, hogy meghalljuk a sértettek valódi igényeit, és olyan rendszer jöjjön létre, amely képes az áldozatok valódi kívánságaira reagálni. Ez pedig nem biztos, hogy minden esetben az elkövetővel való személyes találkozás. Achilles szerint az áldozatokra egyre nagyobb nyomás nehezedik, a jelenlegi rendszer azt sugallja, a sértett akkor viselkedik „jól”, ha nyitott, és kész a mediációra, ha pedig ezt nem teszi, kevésbé jogosult igazságot keresni. Szerinte, az áldozatoktól semmiképp nem várható el, hogy a közösség érdekeit szem előtt tartva, akarattal ellenére elfogadják a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit, és, hogy a személyes biztonságra való igényt, az elkövető megbüntetésére iránti vágyat feladják az elkövetővel való személyes találkozás kedvéért. Egy program önmagában attól, hogy lehetőséget biztosít az elkövető és az áldozat találkozására, és közöttük különböző formában megvalósuló közvetítésre, még nem lesz resztoratív.

Achilles óva int attól, hogy az áldozatok szempontjából a hagyományos, retributív igazságszolgáltatási rendszert egyszerűen rossznak, a helyreállító szemléletet pedig jónak tekintsük. Az ilyen szemlélet megfelelnek arról, hogy a retributív rendszer is sokféle lehetőséget biztosít az áldozat igényeinek kielégítésére. A kérdés tehát az, hogy hogyan tud a büntető igazságszolgáltatás rendszere az áldozat igényeire resztoratív módon reagálni. Ehhez, Achilles szerint, az szükséges, hogy az áldozatsegítő szervezetek egymással együttműködve, egy nyelvet beszélve kell dolgozzanak. Bár a szerző érdekes kérdéseket vet fel, azok megválaszolatlanok maradnak, s a cikk végkövetkeztetése is inkább tűnik saját áldozatsegítő kollégáinak küldött üzenetnek.

Lorraine Stutzmann Amstutz⁸⁰ **az áldozatsegítő szervezetek és a helyreállító igazságszolgáltatás szervei közötti kapcsolatot** a gyakorlati szakember szemével elemzi. A kapcsolat, bár javul, még nem nevezhető jónak, s erre többek között a szerző által is vezetett Listening Project mutatott rá. A projekt keretében több állam gyakorló

⁷⁹ Zehr, 2002:64-69. o.

⁸⁰ A helyreállító igazságszolgáltatás területén 1984 óta dolgozik, jelenleg a Mennonite Central Committee US Office on Crime and Justice igazgatója.

áldozatsegítő, illetve a helyreállító igazságszolgáltatás területén dolgozó szakemberét, valamint bűncselekmények áldozatait hallgatták meg tapasztalataikról. Kiderült, hogy a két terület szakemberei sok téves információval, feltevással élnek egymás munkájával kapcsolatban. Az áldozatsegítő szolgálatok ugyan elismerték, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a hagyományosnál kiegyensúlyozottabb módon reagál a bűncselekményre, illetve az elkövető és az áldozat igényeire, de még mindig túlságosan elkövető-orientáltak látják az eljárást. Fény derült arra is, hogy a terminológia használata és a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmának jelentése sem pontos, többen a mediációt azonosítják csak azzal. (Azt már csak én teszem hozzá, hogy ezzel a jelenséggel a könyv tanulmányainak olvasásakor is találkozhatunk.)

A problémák feltárása után közös megbeszéléseket és workshopokat szerveztek a két szervezet munkatársai között, amelyeken konkrét javaslatokat fogadtak el a hatékonyabb együttműködés, a jövőbeli jobb munkakapcsolat érdekében. Így, javasolták, hogy kölcsönösen vegyenek részt egymás képzéseiben, biztosítsanak a másik szervezet számára bemutatkozási lehetőséget a szakmai napokon, konferenciákon, egyáltalán, igyekezzenek jobban megismerni a másik szervezet munkáját, és arra úgy tekinteni, mint amely a saját, áldozatokkal végzett, vagy a helyreállító igazságszolgáltatás jegyében folyó munka kiegészítő eleme lehet. A legfontosabb tanács mindkét szervezet részére az, ami a resztoratív szemlélet jegyében minden kapcsolat, konfliktus megoldási alapja: beszélni, beszélni, beszélni, és meghallgatni a másik felet is. A válasz ugyan frappáns, de az elméleti szakember kíváncsiságát kevésbé elégíti ki.

A nyolcadik fejezet szerzője, Heather Strang⁸¹ is **az áldozatok szükségleteivel és a helyreállító igazságszolgáltatásban betöltött szerepükkel** foglalkozik. Alapgondolata az, hogy hibás az a nézet, amely szerint a sértettek által érzett düh és a bosszú érzése ellentétes a helyreállító szemlélettel, az ilyen sértettek esetében pedig nem lehet a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit alkalmazni. Bűncselekmények áldozataival kapcsolatos kutatások alapján meghatározza, hogy melyek a sértettek legfőbb elvárásai, majd arra igyekszik választ adni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás hogyan tud eleget tenni ezeknek az igényeknek. Nézzük, melyek ezek az igények:

- *Kevésbé formális eljárás, amelyben a sértett érdekeit is hangsúlyosabban veszik figyelembe* – A bíróság előtti eljárással szemben a resztoratív eljárásoknak a sértettek aktív résztvevői, és ez utóbbi személyes érzéseik, álláspontjuk kifejezésére is alkalmasabb.
- *Részvétel lehetőség az eljárásban* – Az elkövetőre annak a személynek a személyes részvétele van hatással, akinek a cselekményével kárt, sérelmet okozott, ezért a sértett részvétele

⁸¹ Kriminológus, az ausztráliai National University RJ Központjának igazgatója. Fő kutatási témája az áldozatok által elszenvedett érzelmi sérelmek és az RJ ezzel kapcsolatos lehetőségei.

nem csak lehetőség, hanem a helyreállító igazságszolgáltatás elengedhetetlen feltétele.

- *Több információ mind az eljárásról, mind annak kimeneteléről* – A helyreállító igazságszolgáltatás eljárásaiban a sértett aktív szereplővé válik, de természetesen csak akkor, ha ezzel a lehetőséggel élni kíván.
- *A sértettre is tekintettel lévő, fair eljárás* – Több kutatás bizonyítja (pl. Umbreit, 1994; McCold és Wachtel, 1998; Strang, 2002), hogy a sértettek tisztesség eljárás iránti igényét a helyreállító igazságszolgáltatás az esetek több mint 85%-ban kielégíti.
- *Anyagi jóvátétel* – Bár a sértettek egy része az anyagi reparációt csak mint gesztust tartja fontosnak, az okozott kár valamilyen formában történő jóvátétele szinte minden megállapodásnak része. Braithwaite és Shapland kutatásai bizonyítják, hogy az elkövetők is nagyobb arányban tesznek eleget a megállapodásban foglalt jóvátételi kötelezettségnek, mint a bíróság által elrendelt esetekben. Másfelől, a sértettek is szívesebben fogadják el a kártérítést magától az elkövetőtől, mint valamilyen állami alapból, s igényeik is jóval realisabbak, mint a bíróság előtti kártérítési eljárások során.
- *Megbánás és bocsánatkérés az elkövető részéről* – Vizsgálatok sora jutott arra a megállapításra, hogy ez az anyagi károk orvoslásánál is fontosabb az áldozatok számára. A bíróság előtti eljárás során még a tényleges megbánást tanúsító elkövetők esetében is szinte elképzelhetetlen a szemtől-szembe történő bocsánatkérés aktusa. A megbocsátás pedig nem csak az elkövetőnek, hanem a sértettnek is lelki megnyugvást jelent.

Strang ezek után az áldozatok érzelmeivel kapcsolatban jut érdekes megállapításra. Véleménye szerint teljesen normálisak az áldozat intenzív negatív érzelmei, az hogy, dühös, és az elkövető megbüntetését kívánja. A helyreállító folyamat lehetőséget ad arra, hogy a sértett kifejezze ezeket az érzelmeket, sőt, az elkövetővel is közölje érzéseit. Éppen ezek az érzések azok, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás érzelmi erejét adják, ezek azok, amelyek valódi hatással lehetnek az elkövetőre, és amelyek az eljárás folyamán oldódnak és elvezetnek a bocsánatkérés elfogadásához és a sértett megnyugvásához.

Sokan azért bírálják a helyreállító igazságszolgáltatást, mert alkalmazása esetén nincs helye az elkövető megbüntetésének. Valójában, a helyreállító szemlélet inkább a jövőbeli bűnelkövetés megelőzésére koncentrál, de az is igaz, hogy a bocsánatkérésen túl valamilyen további kötelezettség vállalása, az áldozat, vagy a közösség javára teljesített szolgálat egyrészt a büntetés funkcióját is ellátja, másrészt a bocsánatkérés és megbánás gesztusát is hitelesebbé teszi. A helyreállító igazságszolgáltatás rendszerében azonban ennek csak a megállapodás keretein belül lehet helye.

A bűncselekmények sértettjeinek érdekeivel foglalkozik a hatodik fejezet is. Susan Herman⁸² a bűncselekményre adott válasz egy új paradigmáját, vagy legalábbis gondolati konstrukcióját vázolja, a **büntető igazságszolgáltatás ún. párhuzamos rendszerét**. Abból indul ki, hogy bár a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei kedvezőbb helyzetet teremtettek az áldozatok számára, még ez a rendszer sem elégíti ki minden igényüket. A következő kritikákat fogalmazza meg ezzel kapcsolatban:

A helyreállító igazságszolgáltatás csak a sértettek egy kis csoportja esetében alkalmazható – mivel eleve magas a látencia, kevés a felderített bűncselekmény és még kevesebb az ismert elkövető, valamint az egyéb jogszabályi korlátok miatt is, az esetek néhány százalékában alkalmazható csak resztoratív eljárás.

A helyreállító igazságszolgáltatás eljárásai elkövető-orientáltak – mivel az eljárás előfeltétele, hogy az elkövető elismerje felelősségét és részt kívánjon venni az eljárásban. Az áldozat személyes részvétele viszont nem feltétlenül szükséges a helyreállító eszközök alkalmazásához.

A helyreállító igazságszolgáltatás nem jelent megoldást az áldozatok számos problémájára – Herman szerint az áldozatnak sokkal sokoldalúbb, több eszközzel rendelkező és hosszú távú segítségre van szüksége.

A helyreállító igazságszolgáltatás nem ad teret az állam szerepvállalásának annak érdekében, hogy a sértettnek segítséget nyújtson az újrakezdésben – Herman úgy érvel, hogy csak az állam rendelkezik az összes szükséges erőforrással az áldozat hosszú távú, összehangolt segítésére, és a társadalom rosszallását, valamint az áldozattal érzett szolidaritását is ő tudja a leghitelesebben kifejezni.

Amit Herman javasol, az a bűncselekményre adott reakció, az igazságszolgáltatás megkettőzése, két, egymással párhuzamos rendszer kialakításával. A bűncselekmény elkövetése után az egyik ág, - a büntető igazságszolgáltatás -, az elkövetővel, míg a másik a sértettel foglalkozna, s a két rendszer között mint létrafokok a létra lábai között helyezkednének el a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei. Az áldozatokkal foglalkozó rendszer alapelemei a következők lennének:

1. A bűncselekmény megtörténte után az elsődleges szempont az áldozat biztonságának garantálása legyen, ezzel is csökkentve a további viktimizáció veszélyét.

2. Az államnak minden sértett számára azonnali támogatást kell biztosítani a károk enyhítésére. Fontos, hogy ez ne csak bizonyos cselekmények áldozatai számára, hanem minden sértett esetében elérhető legyen.

3. Lehetőséget kell biztosítani az áldozat számára, hogy elmondhassa a nyilvánosság előtt, hogy mi történt vele, milyen hatással voltak rá a történetek és mire van szüksége ahhoz, hogy az élete visszatérjen a régi mederbe.

⁸² A Washington D.C.-beli (USA) National Center for Victims of Crime (a Bűncselekmények Áldozatainak Országos Központja) igazgatója, egyetemi tanár.

4. Szakembereknek egyéni tervet kell készíteniük minden áldozat számára a szükségleteknek megfelelő állami, civil, vagy egyházi szolgáltatások igénybe vételére. Biztosítani kell azt is, hogy az állami szervek soron kívül kezeljék az ilyen igényeket.

A párhuzamos rendszer további lényegi eleme, hogy a két folyamat időben is párhuzamosan zajlik, és az áldozat érdekeinek érvényesítése külön válik a büntető igazságszolgáltatás céljaitól, valamint a felderítés eredményességétől vagy az elkövető hozzáállásától.

E párhuzamos rendszer, véleményem szerint, ismét az állam felelősségét helyezné előtérbe, amely tehát lépésekre kényszerül, ha a sértettet nem tudta megóvni attól, hogy bűncselekmény áldozatává váljon. Nem teljesen világos viszont, hogy hogyan is működnek a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei, hogyan közvetítenek a két rendszer között. Végül az sem elhanyagolható szempont, hogy a helyreállító eszközök térhódításának egyik oka a büntető igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás költségessége volt, amely költségek viszont eltörpülnének a fent vázolt párhuzamos rendszer forrásigényéhez képest.

2. A bűncselekmények elkövetői

Mi lehet a szerepe a büntetésnek és a szabadságvesztésnek a helyreállító igazságszolgáltatás rendszerében? A kérdésre Russ Immarigeon⁸³ próbál választ adni cikkében, amelyben a helyreállító igazságszolgáltatás diverziós eszköz szerepét hangsúlyozza. Abból indul ki, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem felel meg azon ígéretének, hogy alkalmazása csökkenti, idővel pedig kiváltja majd a szabadságvesztés büntetéseket. Több olyan, a nyolcvanas évektől kezdve napjainkig végzett kutatásra hivatkozik, amelyek alátámasztják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit legtöbbször olyan cselekményekkel vagy elkövetőkkel kapcsolatban alkalmazzák, amelyek esetében egyébként sem lenne valószínű a szabadságvesztés büntetés kiszabása. A szabadságvesztés-büntetés hatékony kiváltására csak az új-zélandi megoldást tartja alkalmasnak, amelyben minden fiatalos elkövető esetében családi csoportkonferencia előzi meg a bírósági eljárást, amelyre, és ezzel együtt büntetés kiszabására, így lényegesen kevesebb esetben kerül sor. A kutatások másik fontos tanulsága, hogy a börtönökben zajló helyreállító programoknak nincs befolyása a büntetés tényleges hosszára sem. Mik lehetnek azok az okok, amelyek e két jelenséghez vezettek? Immarigeon – a teljesség igénye nélkül – négy lehetséges okot sorol fel:

- a helyreállító igazságszolgáltatás definíciójának esetlegességét, kialakulatlanságát, valamint azt, hogy a szokásos definíciók egyike sem utal arra, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás diverziós eszköz,

⁸³ Több, a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó folyóirat, hírlevél, könyv szerkesztője és írásainak szerzője (pl. VOMA Connections, Women, Girls & Criminal Justice, Offender Programs Report).

- a közvélemény, a szakma, valamint a politikusok ismereteinek hiányát,
- a végrehajtás nehézségeit, valamint
- a helyreállító igazságszolgáltatás tényleges diverziós hatására vonatkozó kutatások hiányát.

Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy óvakodni kell attól, hogy a resztoratív módszereket kísérletképpen alkalmazó büntetés-végrehajtási intézetek munkája alapján a létező, és sok ismert hátránnyal járó szabadságvesztés-büntetést is már a helyreállító igazságszolgáltatás eszközének tekintsük, a helyreállító igazságszolgáltatás pedig ne a diverziós lehetőségeket, hanem a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának szociális szerepvállalását erősítse.

A Barb Toews⁸⁴-Jackie Katounas⁸⁵ szerzőpáros az elkövetők szempontjából teszi mérlegre a helyreállító igazságszolgáltatás rendszerét. A nézőpont már csak azért is hiteles, mert Katounas húsz éves bűnözői múlt után, egy sértettel való személyes találkozása után tudott változtatni életén, és azóta mediátorként dolgozik Új-Zélandon, Toews pedig büntetés-végrehajtási intézetekben vezet resztoratív programokat.

Véleményük szerint a helyreállító igazságszolgáltatás kulcsa **az elkövető-központú megközelítés**, amely jelenleg még nem érvényesül a gyakorlatban. Elismerik, hogy az eljárásnak az áldozatok igényeit is szem előtt kell tartania, de csokorba szedik azokat az elvárásokat, amelyek az elkövetők felől érkeznek, mivel ezek figyelembe vétele nélkül a helyreállító igazságszolgáltatás nem töltheti be az elméletileg egyenlő súlyú felek közötti konfliktusfeloldó folyamat szerepét. Nézetük szerint fontos, hogy az eljárás lehetőséget biztosítson arra, hogy az elkövetők saját nézőpontjukból beszéljenek a történekről, kifejezhessék bűnbánatukat és sajnálatukat, legyen, aki ezt meghallgatja, megéri és elfogadja. Fontos továbbá, hogy az elkövető lehetőséget kapjon az okozott sérelmek tényleges jóvátételére is. Ugyanakkor, a létező eljárások legfontosabb hibájának azt tartják, hogy azok nem veszik figyelembe az elkövetők sajátos életútját, azoknak a közösségeknek az íratlan szabályait, kommunikációs elvárásait, ahonnan a bűnelkövetők jönnek, és azt a tényt, hogy gyakran ők maguk is többszörösen viktimizálódtak életük során. Fontos megérteni, hogy az elkövetők szocializációjában gyakran teljesen más az erőszak, a bizalom és egymás elfogadásának helye és szerepe, mint a többségi társadaloméban. Ha a resztoratív eljárás nincs tekintettel erre az eltérő háttérre, nem válhat a bűnelkövetők számára is elfogadható eszközzé. Úgy vélik, az elkövetők igényeinek felismeréséhez hosszú út vezet, amelyet azonban minden, e területen dolgozó szakembernek szükséges végigjárnia ahhoz, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás valóban hatékony eszközzé válhasson. A cél

⁸⁴ 1992 óta dolgozik a helyreállító igazságszolgáltatás területén, szabadságvesztés büntetésüket töltő elítéltek számára szervezett helyreállító programokat vezet, valamint publikál a témában.

⁸⁵ 138-szor elítélt bűnelkövető, aki egyik bűncselekménye sértettjével történt, az élete fordulópontját jelentő találkozást követően a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legfontosabb új-zélandi élharcosa, gyakorló szakembere. Jelenleg büntetés-végrehajtási intézetekben zajló helyreállító programokat vezet.

eléréséhez, néhány gyakorlati tanácson túl, komolyabb útmutatóval azonban a cikk szerzői sem szolgálnak.

A kötet egyik legizgalmasabb cikkében Gabrielle Maxwell⁸⁶ és Allison Morris⁸⁷ a helyreállító igazságszolgáltatás elméletét alapvetően meghatározó **szégyen-elmélettel száll vitába**. John Braithwaite⁸⁸ szégyen elmélete szerint – nagyon leegyszerűsítve – meg kell különböztetni a megbélyegző és a megtartó, reintegratív megszegyenítést, amely utóbbi a helyreállító eljárásokban érhető el, és az elkövető kirekesztése, megbélyegzése nélkül segíti elő a bűncselekmény másokra gyakorolt hatásának felismerését. A megtartó megszegyenítéshez vezető eljárásokban nem az elkövetőt, csak tettét ítélik el, így lehetőség nyílik arra, hogy a szégyen kiváltása, a megbánás, és ezt követően a sértett megbocsátása az elkövető befogadásához vezessen. Fontos, hogy a szégyen érzése itt nem valamely hatósággal szemben alakul ki, hanem azokkal kapcsolatban, akiket a cselekmény érintett, elsősorban a sértettel, de ugyanígy az elkövető családjával, közösségével szemben is.

Maxwell és Morris vitatja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alapvető eleme a szégyen. Szerintük a bűncselekményre adott válasz és a megszegyenítés között sem elméleti, sem gyakorlati vonatkozásban nem létezik valódi oksági kapcsolat.

A megszegyenítést mint pszichológiai folyamatot vizsgálva kiemelik, hogy a szégyen sokkal összetettebb jelenség, mint aminek azt sok szerző tekinti, és hangsúlyozzák annak kultúra-, illetve személyiségfüggő jellegét. Több pszichológiai tanulmányra hivatkozva (pl. Miller, Lewis, Nathanson, Olthof, Tangney) arra is felhívják a figyelmet, hogy a szégyen a legtöbbször negatív érzelmeket és magatartásokat szül, gyakori következménye a harag, a gyűlölet, az önpusztítás, ami pedig a helyreállító szemlélettel kapcsolatban sokkal fontosabb, gyakran képtelenné tesz az empátia érzésére. Lehetséges persze, hogy ezek mind a braithwait-i megbélyegző szégyen érzésének következményei, de a szerzőpáros szerint nincs olyan általános módszer, amely alkalmas lenne arra, hogy teljes biztonsággal kizárólag a reintegratív szégyen érzését keltsék fel az elkövetőben. Szerintük a megszegyenítő személy vagy eljárás szándéka, és az eljárás hatásaként érzett milyensége között nem mutatható ki oksági kapcsolat.

További érvük az, hogy nem szabad összekeverni a szégyent előidéző folyamatot, (a megszegyenítést) azzal a hatással, amit ez a folyamat kivált (a szégyennel). Maxwell 1990-ben, majd 1998-ban helyreállító eljárásokban részt vett fiatalokról készített kutatásai alapján arra

⁸⁶ Új-Zélandi pszichológus és kriminológus, fő kutatási területe a fiatalok bűnelkövetők helyreállító igazságszolgáltatása.

⁸⁷ 2001-ig a wellingtoni Victoria Egyetem kriminológia professzora volt, jelenleg szabadúszó kutató. Fő kutatási területe a helyreállító igazságszolgáltatás, jelenleg a felnőtt korú elkövetők esetében alkalmazott helyreállító eljárások hatékonyságával foglalkozik.

⁸⁸ A 2005-ben, a bűnmegelőzési és az emberi jogok érvényesülése érdekében kifejtett kriminológiai elméleti tevékenység honorálására alapított Stockholm Prize-t elsőként John Braithwaite-nek ítélték oda a „reintegratív szégyen”-elmélet kidolgozásáért.

következtetésre jutottak, hogy a szégyen érzése teljesen független lehet mások cselekedeteitől, külső hatásoktól, vagy magától a megszégyenítő eljárástól. Azt viszont elismerik, hogy a megbélyegző megszégyenítés és az ismételt bünelkövetés között tényleges kapcsolat mutatható ki.

Maxwell és Morris szerint – a fent említett kutatások tapasztalatai alapján, – a további bünelkövetés megelőzéséhez a szégyennél sokkal fontosabb az empátia és a megbánás érzése, amelyhez a helyreállító eljárások egészen biztosan elvezethetnek. A szerzők osztják tehát Braithwaite azon kijelentését, hogy „a megszégyenítés veszélyes játék”, ezért hasznosabbnak tartanak, ha a szégyen-elmélet helyett a hangsúlyt az empátiára helyezné a helyreállító igazságszolgáltatás elmélete.

3. A közösség

A **közösség helyreállító igazságszolgáltatásban betöltött szerepéről** elmélkedik Paul McCold⁸⁹. A közösség szerepének meghatározása mind a helyreállító igazságszolgáltatás elmélete, mind gyakorlata számára az egyik legnagyobb kihívás. Míg a '70-es években a gyakran önkéntes, egyszerű állampolgár mediátor az egész társadalmat, a **makroközösséget** képviselte, az újabban alkalmazott konferencia-modellek már a tényleges ismerősöket, családot, barátokat involválják, a közösség fogalma ezekben az esetekben tehát már csak a **mikroközösséget** jelenti. A makro- és a mikroközösség eltérő embercsoportot és eltérő igényeket, szükségleteket jelent. McCold szerint a helyreállító igazságszolgáltatás mindkét csoport igényeinek megfelelhet, de ehhez szükséges az eltérő igények pontos meghatározása, valamint az, hogy a figyelmet ne az eljárás kimenetelére, eredményére összpontosítsuk, hanem magára a folyamatra.

A mikroközösség szempontjából a bűncselekmény egy bizonyos személlyel kapcsolatos eset, amely komoly érzelmi reakciókat vált ki az érintettek közül. A makroközösség a bűncselekményre ennél általánosabban, a biztonságérzet csökkenésével reagál. A bűncselekményre adott eltérő reakciók eltérő válaszokat igényelnek. A mikroközösség számára a helyreállító igazságszolgáltatás elsődleges célja az elkövető cselekményével okozott károk (értve ezalatt anyagi és érzelmi károkat is) helyreállítása, jóvátétele. A makro közösség elvárása a bűnözésre mint jelenségre adandó megfelelő válasz, az elkövető jövőbeli bünelkövetésének megelőzése. A helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlatára vonatkozóan megállapítható, hogy míg a mikroközösség az eljárásra, a folyamatra koncentrál, a makro közösség számára fontosabb az eljárás kimenetele, a ténylegesen nyújtott jóvátétel módja, és olyan esetekben is kiegyezik a jóvátétellel, ha az nem a sértett felé, hanem

⁸⁹ Kriminológus, kutató, a Helyreállító Igazságszolgáltatási Gyakorlat Nemzetközi Kutatóintézetének (Betlehem, Pennsylvania, USA) kutatási igazgatója.

például a közösség javára történő munkavégzésként, adományként valósul meg.

McCold ezután felvázolja a **szükséglet alapú helyreállító igazságszolgáltatás elméletét**. Ebben a lehetséges szereplők két körét különíti el, majd hosszú táblázatokban gyűjti össze e szereplők lehetséges sérelmeit, az ebből fakadó igényeket és az igényekre adható válaszokat. Az **elsődleges szereplők** közé tartoznak azok, akiket a bűncselekmény érzelmileg érintett: az elkövető, a sértett és közvetlen környezetük, a barátok, családtagok. A **másodlagos szereplők** körébe tartoznak a szomszédok, a különböző állami szakemberek, döntéshozók. Míg az elsődleges szereplők közé tartozók közvetlen sérelmükre speciális igényekkel reagálnak és aktív válaszokat várnak, amelyre a legjobb módszer az, ha őket is bevonjuk az eljárásba és a konfliktusrendezés folyamatába. A másodlagos szereplők körét nem érte közvetlen kár, igényeik általánosak, legfőbb elvárásuk annak kimondása, hogy ami történt, az elítélendő, hogy megfelelő lépések történtek a bűncselekmény elkövetése után a további esetek megelőzésére, hogy az elkövetőt felelősségre vonják a tettéért, és hogy a megsértett kapcsolatok helyreálltak. A másodlagos szereplők legfontosabb feladata ebből következően az, hogy biztosítsák, segítsék a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek alkalmazhatóságát minden olyan esetben, amikor az alkalmasnak tűnik az elvárásaik teljesítésére.

McCold szerint tehát a helyreállító igazságszolgáltatás jövője a mikro-közösségek, a közvetlen érintettek eljárásba történő bevonásában rejlik. És mivel a makro közösség családok szövédékeiből áll, az ő igényeinek megfelelő eljárás áttételesen a makro közösség igényeit is kielégíti. Ugyanakkor nem világos, mi az a mechanizmus, ami a mikroközösségekben történteket a makro közösség számára közvetíti.

Érdekes George Pavlich⁹⁰ írása a közösség fogalmának helyreállító igazságszolgáltatásbeli értelmezéséről, a **közösség fogalom központi szerepének veszélyeiről**. A közösség fogalmát sokan sokféleképpen közelítik meg, érthetnek alatta pl. földrajzi, vér szerinti, világnézeti, érdeklődésbeli közösségen alapuló emberek csoportját, de a közösség felfogható az emberiség valamely kollektív harmóniáját, az elveszett Paradicsomot felidéző szimbólumként is. A közösség eltérő értelmezésén túl minden, a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó szakember egyetért abban, hogy a közösség pozitív kategória, a közösség tagjainak részvételével zajló csoportkonferencia pedig lehetőséget ad a bűncselekmény újfajta kezelésére, a jóvátétel megvalósulására, tágabb értelemben pedig a demokratikus eszközök mindennapi alkalmazására (Braithwaite, 2002).

Pavlich a közösségi alapú megközelítés előnyének tartja, hogy az figyelembe veszi, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatban nem csak az

⁹⁰ Szociológus, a kanadai Alberta Egyetem tanára és kutatója. Több, a helyreállító igazságszolgáltatás elméletével, társadalmi, filozófiai vonatkozásaival foglalkozó könyve, írása jelent már meg.

egyéni felelősség játszik szerepet, mivel minden egyén mások viselkedésére válaszul cselekszik. Pavlich tehát előtérbe helyezi a közösségi szemléletet a neoliberális individualista megközelítéssel szemben.

Derridára és Baumanra hivatkozva Pavlich abban látja a veszélyt, ha a közösséget valamilyen rögzült képződménynek fogjuk fel, mivel az olyan közösségformáló érték kategóriák mint a viszály, a háború, a felsőbbrendűség, totális rendszer kialakulásához vezethetnek el. A közösség olyan módon definiálja magát, hogy meghatározza, kik tartoznak hozzá, és kik nem. Univerzális közösség tehát nem létezhet, mivel – kimondva vagy kimondatlanul – a közösség mindig mások kirekesztésén alapul. Az, hogy a kirekesztés milyen mértékű, és a közösség milyen eszközöket használ annak megvalósítására, elég a XX. század totális rendszereire gondolnunk. Pavlich tehát a közösség fogalom használatában a totális, egyeduralomra törekvő közösségek lehetőségét sejtí, és ezért tartja veszélyesnek a bűncselekményre adott válasz közösségi alapú megközelítését.

Amit ő javasol, az a „vendéglátás” eszméje. A vendéglátó úgy üdvözli vendégét, és engedi be közösségébe, hogy mégsem teszi lehetővé, hogy a vendégséget a vendég irányítsa, vagyis, hogy a vendég a közösség részévé váljon. Vendég marad, de nem kívülálló, hiszen az arra alkalmas keretek között őt is befogadják. Pavlich pedig azt hangsúlyozza, hogy fontos megértenünk, a közösségnek nem csak tagjaival kapcsolatosan van felelőssége, hanem azokkal szemben is, akik nem részesei annak.

Ann Skelton⁹¹ és Cheryl Frank⁹² a **helyreállító igazságszolgáltatás és az emberi jogok, valamint büntetőeljárás garanciák viszonyát** boncolják. Sorra veszik először azokat a jogokat, amelyeket a büntetőjog jelenlegi anyagi és eljárási szabályai biztosítanak. Említésre kerül az ártatlanság vélelme, a védelemhez való jog, a jog a független bíróság előtti eljáráshoz, a fegyverek egyenlőségének elve, az arányosság, a kétszeres eljárás tilalma, a jogorvoslathoz való jog. A felsorolásból látható, hogy a fair eljárás elvei elsősorban a terheltet védik. A csaknem 25 éve egyre inkább előtérbe kerülő áldozatvédelmi törekvéseket két irányzatra osztják a szerzők: az egyik irányzat a garanciális szabályok közül az áldozatok számára hátrányos szabályok megváltoztatását szeretné elérni, a másik az áldozatok segítésére, információval való ellátására helyezi a hangsúlyt.

E bevezetés után a szerzők sorra veszik, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás milyen veszélyeket rejt az áldozatokra és az elkövetőkre nézve, illetve a tágabb emberi jogok érvényesülésére.

Az áldozatokkal kapcsolatban kiemelik, hogy sok esetben sérülhet az önkéntes részvétel elve, az áldozatok nem jutnak elégséges

⁹¹ Az 1980-as évek vége óta a gyermek- és fiatalkorú elkövetők büntetőeljárásbeli jogaival foglalkozik a Dél-Afrikai Köztársaságban.

⁹² A Cape Town-i Egyetem (Dél-Afrikai Köztársaság) kriminológiai intézetének kutatója, valamint az Open Society Foundation dél-afrikai büntetőjogi programjának igazgatója, fő kutatási témája a bűnmegelőzés.

információhoz, nem mindig lehet a személyes biztonságukat biztosítani és az eljárás is elkövető-központúnak tűnik. További probléma a jogorvoslathoz való jog biztosításának hiánya. Az áldozat szempontjából fontos, hogy ne zárják ki igényének polgári eljárásban történő érvényesítési lehetőségét, ez viszont az elkövetők szempontjából vethet fel garanciális kérdéseket.

Az elkövetők jogai közül sérülhet

- az önkéntesség elve – mivel az elkövető tudatosan a „kisebb rosszat” választja, de így elveszíti az ártatlanság vélelméből és a hallgatáshoz való jogából eredő előnyöket,

- az arányosság elve – mivel itt a cselekmény következménye bármilyen megállapodás lehet, amibe a felek beleegyeznek, függetlenül a bűncselekmény súlyától, az elkövető előéletétől stb. Hosszú távon ez oda vezet, hogy nagyon hasonló cselekményekért teljesen eltérő jogkövetkezmények születnek, egyrészt a resztoratív eljárásokban, másrészt összehasonlítva az ilyen megállapodásokat a bíróságok által alkalmazott jogkövetkezményekkel. Kérdés az is, lehet-e valamilyen garanciális maximumot beépíteni a megállapodás tartalmával kapcsolatban, vagy lehetséges-e a megállapodást külső kontrollnak alávetni, illetve, hogy van-e jogorvoslati lehetőség a megállapodás megkötése után.

- a kétszeres eljárás tilalma – mivel a megállapodás létrejöttének hiányát a bíróság esetleg súlyosbító körülményként értékeli.

- a védelemhez való jog – bár több országban engedélyezett a jogi képviselők részvétele, több szakember (pl. Braithwaite) megállapította, hogy ez inkább hátráltatja, mint segíti a resztoratív eljárást, mivel a jogi képviselők nem ismerik a mediációs eljárás alapjait és nem a helyreállító szemlélet alapján gondolkodnak.

Szó esik még a fiatalok elkövetők helyzetéről és a helyreállító igazságszolgáltatás „net widening” hatásáról is. Ez utóbbi azt a veszélyt veti fel, hogy nem csak azok a cselekmények terelődnek el a hagyományos útról, amelyekre a resztoratív rendszert kitalálták, hanem azok a cselekmények is, amelyeket korábban egy egyszerű megrovással lezártak volna, vagy akár a bizonyítottság hiánya miatt szüntettek volna meg.

Az emberi jogok tágabb köréből - rengeteg szakirodalmi hivatkozással - az emberi méltóság és az önkéntes részvétel elvének sérülékenységét, valamint a társadalmi, gazdasági, kulturális, faji különbözőségekből származó egyenlőtlenség problémáját érintik a szerzők.

A cikk végén javaslatokat is közölnek a felvetett problémák kezelésére. Két út létezik, az egyik garanciákat építene a resztoratív eljárási szabályokba, a másik a helyreállító igazságszolgáltatás eljárásának sztenderdizálásában látja a megoldást. Ehhez jelenthetnek segítséget az ENSZ és az Európa Tanács vonatkozó ajánlásai. Ugyanakkor megjegyzi a szerzők, hogy minél több és részletesebb szabállyal alakítjuk ki a helyreállító igazságszolgáltatás sztenderdjeit, annál nagyobb a veszélye annak, hogy éppen az új megoldás lényegét veszítjük el.

III. rész

Kormányzat és rendszerek

Kormányzat - állam – rendszer

E három szó más és más reakciót kelt az emberekben. Néhányan olyan entitásokra, vezetőkre és szövetségesekre gondolnak, akik azon munkálkodnak, hogy létrehozzák a társadalmi harmóniát és igazságosságot. Mások számára ezek a szavak elnyomást és olyan struktúrákat jelentenek, amelyek lerombolják a társadalmi harmóniát, és akadályozzák az igazságosságot. Mindenesetre a kormányzat és az ahhoz kapcsolódó rendszerek napi szinten befolyásolják életünket.

Következésképp a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati szakemberei sem kerülhetik el az állam és annak rendszereinek hatását a restoratív igazságszolgáltatás filozófiájára és gyakorlatára. Abban azonban még nincs konszenzus, hogy az állami beavatkozás hogyan történjen.

Alapvetően két álláspont ütközik egymással:

I. az állami beavatkozás maximalizálása

- A büntető igazságszolgáltatási rendszer facilitátoraként az állam a lehető legjobb helyzetben van annak érdekében, hogy átvegye a vezetést a helyreállító igazságszolgáltatás értékeinek és elveinek adoptálásában. Ennek birtoklása nélkül nem történhet igazi változás. A rendszert belülről kell megváltoztatni.
- A rendszer hivatásosai változást óhajtanak, és a helyreállító igazságszolgáltatás az értékek, elvek és utak szívesen látott készletét kínálja ahhoz, hogy több humanitást vigyen a munkájukba. Támogatni és bátorítani kell a beavatkozásukat.
- A rendszer hivatásosai igen alkalmasak arra, hogy munkájuk során alkalmazzák a helyreállító igazságszolgáltatást. Nem ellenségek, és képesek új szakismereteket és utakat megtanulni annak érdekében, hogy társítsák őket alkotóelemeikkel.
- Az állami beavatkozás területén legújabbán tapasztalható hullámvész a főáramba sodorta a helyreállító igazságszolgáltatást azáltal, hogy szélesebb körben hozzáférhetővé tette. A törvényhozás afelé halad, hogy elősegítse a helyreállító megközelítéseket. A helyreállító igazságszolgáltatás nem rejtőzhet véka alá.

II. az állami beavatkozás minimalizálása

- A büntető igazságszolgáltatási rendszer egyik facilitátoraként az állam túlságosan belegyökeresedett a jelenlegi értékeibe és elveibe, ami a helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlat útjába áll. Az ő bevonásával nem fog igazi változás történni. Kívülről kell, hogy kihívás, szembesítés érje a rendszert.
- A rendszer hivatásosai kooptálni fogják a helyreállító igazságszolgáltatást, mivel a rendszer értékeinek és elveinek húzóereje túl erős ahhoz, hogy ellenálljon. A rendszer integritása érdekében a beavatkozásuknak minimálisnak kellene lennie.
- A rendszer hivatásosai nem alkalmasak arra, hogy helyreállító igazságszolgáltatási szakemberek legyenek. Ők olyan rendszerben dolgoznak, amely befolyást gyakorol rájuk, azonban korlátozza abbéli képességüket, hogy mesterségüket integritással gyakorolják.
- A jelenlegi hullámvás az állami beavatkozás területén a helyreállító igazságszolgáltatást „McDonaldizálta”, hozzájárult a megnövekedett félreértésekhez, és a helyreállító igazságszolgáltatást múló szeszélyé változtatta, a politikusok hóbortjának tárgyává.

Mi az állam szerepe a helyreállító igazságszolgáltatásban?⁹³

Az 1990-es évek elején Haitiban bekövetkezett politikai összeomlás erőteljesen kihangsúlyozta az állam szerepének fontosságát az igazságszolgáltatás területén. Azokon a területeken, ahol a helyreállító igazságszolgáltatást bevezették a szélesebb értelemben vett béketeremtő stratégia részeként, rövidesen a bűncselekményre reagálás egyetlen elérhető rendes eszközévé vált. Ennek azonban csak hézagpótló és az államhoz viszonyítva kiegészítő szerepet szántak addig, amíg az állam ismét megerősödött.

Az állam szerepe a helyreállító igazságszolgáltatás területén valójában a civil társadalom kérdése is. A civil társadalom elősegíti a társadalmi tőke növekedését, a társadalmi entitások abbéli képességét, hogy felismerjék és használják a saját emberi, gazdasági és intellektuális forrásaikat annak érdekében, hogy a közösségi problémákat megszólítsák.

Az államnak a helyreállító igazságszolgáltatáshoz fűződő viszonyában sokrétű szerepe lehet: támogató, erőforrást nyújtó, végrehajtó, a minőségi joggyakorlat biztosítója – sőt még tettes is. A tettes szerep különösen jelentős, mivel ritka az olyan állam, amelyik egy vagy más alkalommal nem vált át a minden állampolgár jogainak garantálójából

⁹³ Vernon E. Jantzi: szociológia-professzor a Keleti Mennonita Egyetemen. Az elmúlt években a helyreállító igazságszolgáltatás és a civil társadalom kapcsolatát vizsgálta. Segített kidolgozni a Keleti Mennonita Egyetemen a konfliktus-transzformációs programot.

legalább néhány specifikus állampolgárcsoport kizsákmányolójává, velük visszaélővé.

Az állam mint támogató

Az állam támogató szerepe abban fejeződik ki, hogy törvényes kereteket biztosít a helyreállító igazságszolgáltatási alternatíváknak és struktúráknak annak érdekében, hogy a bűncselekményre való reagálás során a felelősséget bizonyos mértékben áthárítsa a közösségre. Ez az állam egyik legfontosabb szerepe a resztoratív igazságszolgáltatásban.

Ezt Új-Zéland nagyszerűen példázza, ahol 1989-ben a gyermekekről, fiatakorúakról és családjaikról szóló törvény maori hagyományokból kiindulva nemzeti szinten is bevezette a helyreállító igazságszolgáltatás elveit és eljárásait a büntető igazságszolgáltatás területén.

Latin-Amerika több államában is átalakították a büntető igazságszolgáltatási rendszert, és bevezették a büntető mediációt, ezáltal olyan intézkedést hoztak, amely megalapozza a helyreállító igazságszolgáltatás jogi alapját, de nem hoztak létre helyreállító elveken alapuló, a rendszer egészét átfogó programot.

Új-Zélandon az 1989-es törvény hatására az állam kiépítette a családi csoport konferenciára alapozva a fiatakorúak igazságszolgáltatásának új rendszerét, ahol az elkövető és az áldozat szűkebb és tágabb családja is aktívan szerepet kap az állam mellett a bűncselekményre való reagálásban. A helyreállító igazságszolgáltatási eljárások törvényes közösségi cselekvésekké váltak szemtől szembe szinten, de az olyan komplexebb társadalmi szerveződési szinteken is, mint tartomány, törzs, nemzet. Az eljárásjogban is változásra volt szükség. A 2002-es új eljárási törvény arra kötelezi a bírót, hogy az ítélet meghozatala előtt vegyék számításba a resztoratív eljárások eredményét még akkor is, ha azok nem az állami rendszeren belül történtek. A helyi szinten törvénybe iktatott helyreállító technikák segíthetnek abban, hogy esetleg változás következzen be regionális és nemzeti szinten is.

Az állam mint erőforrást nyújtó

Világszerte problémát okoz a helyreállító igazságszolgáltatási programok erőforrásainak hiánya. A nemzeti törvényhozásnak megvan az az előnye, hogy a törvényhozás általában pénzeszközt is rendel a program megvalósítására. Az erőforrás-biztosító szerep lehetővé teszi az állam számára, hogy jelentős befolyást szerezzen és tartson fenn a minden programot illetően vagy közvetlen finanszírozás révén, vagy magánbefektetőkkel szerződve az államilag engedélyezett programok megkönnyítése érdekében. Jóllehet a helyreállító igazságszolgáltatási programok többségét legnagyobb részben az állam támogatja, sem az ne szükséges, hogy minden gyakorlati szakember állami alkalmazott legyen, sem az, hogy ők elsődlegesen az államnak legyenek felelősek. Új-Zéland

vegyes modellt vezetett be, ott ugyanis az állam határozza meg a standardokat, és az köt szerződéseket a helyi szolgáltatásnyújtó csoportok gyakorlati szakembereivel annak érdekében, hogy elősegítse a helyreállító konferenciákat. Ezek a csoportok számtalan olyan helyreállító tevékenységet alkalmazhatnak, amelyet aztán az állam nem felügyel közvetlenül, tehát így biztosíthatják az állammal szemben a magánszektor visszacsatolását.

Az állam mint végrehajtó

Kanadában, Új-Zélandon, Ausztráliában, az Egyesült Királyságban, Írországban, Franciaországban és Spanyolországban egyaránt végrehajtanak helyreállító igazságszolgáltatási programokat. Anyagilag ezek a programok nagyobb valószínűséggel tarthatók fenn, ha közvetlenül az állam irányítja őket. A helyreállító igazságszolgáltatási programokkal szembeni kritikaként hozzák fel, hogy egyszerűen egy másik elérhető eszközzé válnak az állam számára az igazságszolgáltatásban, és a nem állami szereplők marginalizálódásához vezet. Egy másik aggodalom, hogy ezek az intézkedések a legkevesbé képesek arra, hogy előkészítsék, magukba foglalják és erősítsék a civil társadalmat. A programok az irányú képessége, hogy hozzájáruljanak a civil társadalom megerősítéséhez, egyre inkább korlátozott, mivel nehéz összhangot elérni a közsféra bürokráciái és a közösség társadalmi erői között. Az összhang megteremthetősége részben attól függ, hogy az állam vajon rövid távú, szűken definiált célokat követ a jogsértések feltárásában, vagy pedig a büntető igazságszolgáltatást egy átfogó törekvés részének fogja fel, amelynek célja, hogy megváltoztassa a bűn, egyenlőtlenség és marginalizáció gyökereit.

Az állam mint a minőségi joggyakorlat biztosítója

A helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlat minden szinten dinamikus, folyamatosan fejlődik, és alkalmazkodik a helyi sajátosságokhoz és kihívásokhoz. Gyakran nyomás éri azonban a hatékonyság és a költségek oldaláról. Az állam a minőségi joggyakorlás garantálójaként és ösztönzőjeként szolgálhat. Ezt támogathatják olyan cselekvések, amelyek célja, hogy széles körben előmozdítsák a helyreállító gyakorlatot, illetve a feleket arra bátorítsák, hogy beszélgetésbe kezdjenek egymással, és együtt kiderítsék, mit tanult a közösség, és ez miképp hat a gyakorlatra. Kanadában a helyreállító igazságszolgáltató közösség együttesen kialakított egy chartert a gyakorlati szakemberek számára, amely rögzíti a standardokat.

Az állam mint tettes

A nemzetek története bővelkedik olyan állam által elkövetett jogsértésekben, mint a genocídium, rabszolgaság, etnikai tisztogatás,

apartheid, a nők kizsákmányolása, erőszakos kitelepítés és internálás, hogy csak néhányat említsünk. A nemzetek tipikusan elismerik ezeket a tényeket, de ritkán tanúsítanak megbánást, és ritkán adnak restitúciót biztosítva azt, hogy a sérelem negatív nemzeti örökséggé váljék.

Az új-zélandi kormány is elismerte a maorikkal szemben a gyarmati időkben tettesként elkövetett jogsértéseket és a történelem során a különböző csoportokkal szemben elkövetett jogfosztásokat. A legnagyobb kérdést az veti fel, hogyan lehet az állam egyszerre a jogsértés egyik részese és ugyanakkor a helyreállító igazságszolgáltatási eljárás során facilitátor. Természetesen a nemzeti szintű jogsértés esetén, amely gyakran emberek millióit érinti, a helyreállító igazságszolgáltatás nem funkcionálhat ugyanúgy, mint individuális vagy egy közösségi szintre fókuszálva.

Az államnak a helyreállító igazságszolgáltatáshoz való viszonyában a két véglet az „állam mint támogató”, illetve „az állam mint tettes”- szerep. Nemzeti szinten az áldozatok lehetnek etnikai, vallási, faji csoportok, az elkövetők pedig olyan széleskörű formális szervezetek, mint a katonaság, a nemzeti kormányok, vallási felekezetek. Egyéni szinten, a családok és szomszédok körében is működik a helyreállító igazságszolgáltatás. Jóllehet az elvek relatíve állandóak minden szinten, a gyakorlat mégis szignifikánsan eltérő. Például a „konferenciázás” egyéni áldozatokkal, elkövetőkkel és az ő támogató csoportjaikkal a társadalom primer szintjén tipikus gyakorlat lehet, komplexebb területeken azonban nem kormányzati szerveket, bizottságokat is bevonnak, néhány esetben pedig formális bíróságokat is.

Az állam tettes-szerepe megköveteli azt is, hogy az állami törvényhozás tartalmazzon reparációs és szimbolikus elemeket is a gazdasági restitúción felül. Minél komplexebb a társadalmi szerveződés foka, annál fontosabbá válnak a szimbolikus és rituális elemek, mivel makroszinten nincsenek jelen azok a személyes érzelmek, amelyekkel a szemtől szembeni individuális szinten találkozhatunk.

Nyilvánvaló, hogy a kormánynak szerepet kell kapnia a helyreállító igazságszolgáltatásban. Legfőbb kérdés azonban, hogy milyen típusú legyen ez a szerepvállalás a közösségi kezdeményezésekhez viszonyítva. A szerző „csupán” arra a megállapításra jut, hogy ezen kérdések megválaszolása folyamatos párbeszédet igényel a kormányzat és a civil társadalmi szektorok között.

Szerletics Antal
Állam- és Jogelméleti Tanszék
Konzulens: Takács Péter

Friedrich Nietzsche államról, jogról, politikáról

1. Bevezetés

Kevés olyan ellentmondásos képviselője van a filozófia történetének, mint Friedrich Nietzsche. Jogelméletének és politikai filozófiájának feltérképezése azért különösen nehéz, mert - az általános vélekedés szerint - Nietzsche nem rendelkezik önálló, koherens politikai filozófiával.⁹⁴ A politikáról és az államról alkotott nézetei morálfilozófiájába ágyazottan, annak szoros következményeképpen jelennek meg. Az államra és a jogra vonatkozó szöveghelyek az egész életműben, szórta helyezkednek el. A vizsgálat másik nehézségét az életműhöz kapcsolódó értelmezések és félreértelmezések, elsősorban a náci ideológiával való kapcsolat adja.

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy – elsősorban, de nem kizárólag – Nietzsche kései műveire támaszkodva bemutassam az állammal és joggal foglalkozó legfontosabb szöveghelyeket. Ennek érdekében elsőként Nietzschevel, mint politikai gondolkodóval és filozófiájának legjelentősebb interpretációs sémáival foglalkozom. Igyekszem bemutatni, hogy a nietzschei életmű, a legismertebb és nem alaptalanul domináns szélsőjobboldali értelmezés mellett egyéb értelmezéseket is kapott a huszadik század során. Ezt követően, az arisztokratikus radikalizmus és a perfekcionizmus fogalmait középpontba állítva, Nietzsche államelméletével és jogfelfogásával foglalkozom.

2. Nietzsche, mint politikai gondolkodó

Nietzsche a bismarcki Németország időszakában élt és alkotta meg műveit. Tizenhét éves volt, amikor Bismarck hatalomra került és 1889-ben, éppen egy évvel azelőtt vesztette el elméjének épségét, hogy a

⁹⁴ Stanford Encyclopedia of Philosophy. Brian Leiter: *Nietzsche's Moral and Political Philosophy*.
<http://plato.stanford.edu/entries/nietzsche-moral-political/#4> (2008.11.24.)

Vaskancellárt menesztették hivatalából. Nietzsche sohasem vállalt aktív politikai szerepet: ahogy filozófiájában sem a politikum volt a meghatározó, úgy a valós életben is meglehetősen apolitikus személyiség volt. 1866-ban ugyan egy rövid ideig támogatta a Nemzeti Liberális Párton keresztül Bismarckot a német egység létrehozásában, de az 1870-es évektől az újonnan született Német Birodalom kritikusrává vált, amelyet elsősorban az erkölcsi züllés és a klasszikus értékek megtagadása miatt ostromozott – ilyen értelemben tehát nacionalizmussal egyáltalán nem vádolható.⁹⁵ 1869-ben porosz állampolgárságáról is lemondott és hivatalosan hontalanként élt egészen haláláig. Nietzsche a modern német államiságban a kultúra teljes hanyatlását látta:

„A németek ma már unják a szellemet, a németek bizalmatlanok a szellemmel szemben, a politika felzabál a szellemi dolgokhoz szükséges minden komolyságot – »Deutschland, Deutschland über alles« – attól tartok ez volt a német filozófia vége. [...] A kultúra és az állam [...] kibékíthetetlenül szemben állnak egymással: a kultúrállam afféle modern ötlet csupán.”⁹⁶

A szűklátókörű nacionalizmus helyett Nietzsche több helyütt is egy pán-európai egység mellett foglal állást:

„És végül, amikor [...] egyesíteni lehetett volna Európát, politikai és gazdasági egységet lehetett volna teremteni, akkor a németek »szabadság-harcaikkal« az értelmétől, a Napóleonban testet öltött értelem csodájától fosztották meg Európát – ez a legkultúraellenesebb kór és esztelenség, ez a nacionalizmus [...] ez a kisállamiság, ez a kispolitika.”⁹⁷

A nacionalizmus elutasítása mellett Nietzsche több helyütt durva kirohanásokat intéz az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szemben.⁹⁸ Ez egyrészt szélsőséges ateizmusából, másrészt abból a meggyőződéséből fakad, hogy az egyházak és azok vallási előírásai ugyanúgy a modern kor elhibázott termékei, mint a fennálló erkölcsi szabályok. Nietzsche nacionalizmus- és vallásellenessége, pán-európai meggyőződése, és az objektív erkölcsi rend lehetőségét tagadó

⁹⁵ Úgy tűnik, hogy Richard Wagnerrel való barátsága is politikai okok miatt romlott meg: “Én egyvalamit soha nem tudok megbocsátani Wagnernek; hogy lealacsonyodott a németekhez – hogy birodalmi német lett... Ahol Németország megjelenik, ott a kultúra számára fű nem terem.” Friedrich Nietzsche: *Ecce Homo – Hogyan lesz az ember azzá, ami*, (1994) 44. oldal.

⁹⁶ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner*. (2004) 51. oldal.

⁹⁷ Friedrich Nietzsche: *Ecce Homo – Hogyan lesz az ember azzá, ami*, (1994) 122. oldal.

⁹⁸ A legátfogóbb kereszténység-kritikát Az Antikrisztus című műve tartalmazza. Ennek utolsó fejezetében a következőket írja: “Elitélem a kereszténységet, a legszörnyűbb vádakat emelem a keresztény egyház ellen, amit egy vádló valaha is az ajkára vett. [...] A kereszténységet az egyetlen nagy átoknak, az egyetlen nagy s legbensőbb romlottságnak, a bosszú egyetlen nagy ösztönének nevezem, mely számára nincs olyan eszköz, amely kellően mérgező, titkos, alvilági és kicsinyes lenne [...]”. Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus*, (2007) 113. oldal.

perspektivista morálfilozófiája szemben áll a nemzetiszocialista tanokkal. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy a nácik a gazdag német filozófiai hagyományból, Kant, Hegel vagy Leibniz helyett éppen őt választották ideológiájuk megalapozójául. Filozófiájának több olyan vonása van, amelyek csábítóak lehetnek a totalitárius eszméket követőknek, például az "übermensch" vagy a "hatalom akarásának" koncepciója.

A nácik mindent megtettek azért, hogy Nietzsche-t a náciizmus hivatalos ideológusaként állítsák be.⁹⁹ Szövegeit újraszerkesztették és kiemelték belőle azokat a részleteket, amelyek a nemzetiszocialista eszméknek megfeleltek, míg a nem megfelelőkről gondosan hallgattak. Filozófusaik, Alfred Baeumler és Alfred Rosenberg vezetésével, olcsó antológiákat állítottak össze és kommentárokat adtak ki, hogy minél szélesebb körben terjesszék a fasiszta tanokat. Az egyik legismertebb kiadvány Heinrich Hartle kézikönyve, a *Nietzsche és a nemzetiszocializmus* volt.

1945 után három különböző megközelítésmód mutatható ki a Nietzsche-irodalomban.¹⁰⁰ Az első megközelítés tagadja, hogy a nácik értelmezése az eredeti szövegekből következhetne, és mélyen hallgat Nietzsche-nek a náci ideológiára gyakorolt hatásáról. Olyan nem-náci interpretációt kíván nyújtani, amit mindenképpen helyesnek és univerzálisan érvényesnek tekint. A második megközelítés a nietzschei tanok radikális indetermináltságát hirdeti: eszerint ezeknek a homályos tanoknak nem létezik egyetlen helyes olvasata sem. Karl Jaspers már 1936-ban kifejtette, hogy a náci álláspont, de annak ellentéte egyaránt igazolható Nietzsche művei alapján. Hasonlóképp érvel Jacques Derrida is. A harmadik, ún. "dialektikus" reakciót a nemzetiszocializmus interpretációjára Theodor Adorno és Max Horkheimer fejtette ki *A felvilágosodás dialektikájában*. Eszerint Nietzsche filozófiája és annak náci értelmezése egyaránt történeti szükségszerűség, a Felvilágosodás által kialakított történeti szituáció eredménye. Nietzsche a modern kor válságának hírnöke, amely válság a hitleri diktatúra szörnyűségeiben teljesedik ki. A Felvilágosodás a dialektikus fejlődés során szükségszerűen önmaga ellentétébe, önmaga tagadásába fordul át.¹⁰¹

Bármelyik megközelítésmódot is fogadjuk el a három közül, tény az, hogy Nietzsche művei nyitottak az interpretációra: rossz kezekbe kerülve olyan "robbanóanyagot" alkothatnak, amely szörnyű pusztítást tud véghezvinni – szellemi és végső soron fizikai értelemben egyaránt.

⁹⁹ Keith Ansell-Pearson: *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*, (1994) 30 oldal.

¹⁰⁰ Charles M. Yablon, *Nietzsche and the Nazis: the Impact of National Socialism on the Philosophy of Nietzsche*, 24 *Cardozo Law Review* 739 (2003).

¹⁰¹ Megemlítenő, hogy Nietzsche hatása kimutatható több liberális szerzőnél is. Richard Rorty például átveszi Nietzsche azon gondolatát, hogy az igazság pusztán fikció és a modern embernek abszolút értékek vagy örök igazságok nélkül, plurális értékrend mentén kell megkonstruálnia saját életét. Keith Ansell-Pearson: *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*, (1994) 165. oldal.

Nietzsche tisztában volt filozófiájának forradalmi és ellentmondásos voltával. Ahogy azt az *Ecce Homo* című művében megjövendölte:

„Ismerem sorsom. Nevemhez egykoron valamiféle szörnyűség emléke fog tapadni – egy krízisé, melyhez hasonlót nem ismert a Föld, a legsúlyosabb lelkiismeret-kollízióé és szakításé mindazzal, amit eddig hittek, követeltek és szentesítettek. Én nem ember vagyok, én dinamit vagyok.”¹⁰²

A történelem sajnálatos módon igazolta e sorokat.

3. Nietzsche a modern államról és politikáról

Nietzsche korai és középső korszakában az állam széthullását vizionálja, amelyet a modern demokráciák kialakulásával és a társadalom atomizációjával hoz összefüggésbe. Szerinte fel kell ismerni azt, hogy a modern korban eltűnik a feltétlen autoritásba és az objektív igazságba vetett hit. A vallás háttérbe szorulásával a modern társadalmakból kiveszik az a tradicionális tekintély, ami korábban legitimálta az állami berendezkedést. A vallás alapvető funkciója az, hogy vigaszt nyújtson az embereknek olyankor, amikor az állam képtelen a polgárait megóvni a kártól és szenvedésektől, ezáltal pedig stabilizálja az állami berendezkedést. A tradicionális tekintély háttérbe szorulásával a jog működése is megváltozik.¹⁰³ Az alapvető különbség a kései művekhez képest az, hogy Nietzsche ekkor még optimista és hisz abban, hogy a demokrácia képes a kultúra terjesztésére, ami a jó állam megőrzésének előfeltétele.¹⁰⁴ A demokrácia meggátolja a két legveszélyesebb despotikus ideológia, a nacionalizmus és a szocializmus terjedését, emellett függetlenséget, kreativitást és kulturális fejlődést biztosít. Azt reméli, hogy a szekularizáció végső soron nem az államok romlásához, hanem egy új, toleránsabb és plurális állami berendezkedéshez vezet.

A kései Nietzsche-életműben már sokkal radikálisabb megközelítéssel találkozunk. A demokráciába vetett hitet felváltja egyfajta „arisztokratikus radikalizmus”, amely egy új uralkodói elit kiművelését helyezi előtérbe. Nietzsche úgy véli, hogy csak egy arisztokratikus társadalom képes a modernitás kihívásait (tradicionális értékrend hanyatlása, szekularizáció, társadalmi atomizáció stb.) megfelelően

¹⁰² Friedrich Nietzsche: *Ecce Homo – Hogyan lesz az ember azzá, ami*, (1994) 128. oldal.

¹⁰³ Így ír erről az *Emberi, túlságosan is emberi* című művében: “Where law is no longer a tradition, as is the case with us, it can only be commanded, imposed by constraint, so we have to put up with arbitrary law, which is the expression of the necessity of the fact that there has to be law.” Friedrich Nietzsche: *Human, All Too Human* (1986) 451.

¹⁰⁴ Keith Ansell-Pearson: *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*, (1994) 88. oldal.

kezelni. Az elit despotizmusát azért látja igazoltnak, mert ez végső soron egy magasabb rendű, erényesebb és nemesebb kultúra kialakításához vezet. Machiavelli gondolata kerül előtérbe: az erkölcstelen eszközt szentesíti az elérni kívánt cél. Nietzsche szerint ez a világtörténelem rendje: "[h]a képletben akarnánk kifejezni magunkat, a következőt mondhatnánk: alapjában véve minden eszköz, amelyekkel az emberiséget eleddig morálissá akarták tenni, amorális volt".¹⁰⁵ A "nagy politikának" nem az egyén és a közösség ellentétével, az állam által garantált szabadság mértékével kell foglalkoznia, hanem a hatalom kérdésével. A liberális demokrácia a *Bálványok alkonyában* már egyértelműen negatív megítélésű:

"A demokratizmus mindenkor a szervez erő hanyatló formája volt: [...] a modern demokráciát, a maga se hús, se hal természetével együtt, mint amilyen a Német Birodalom, az állam hanyatló formájaként jellemeztem. Az intézmények létrejöttéhez előzőleg léteznie kell a gonoszságig antiliberális akaratnak, ösztönnek, imperatívusznak; léteznie kell a hagyomány, tekintély, évszázadokra kiterjedő felelősségtudat akarásának, a nemzedék-láncolatok szolidaritásának, előre és hátra *in infinitum*."¹⁰⁶

Nietzsche elitizmusa politikai és morális perfekcionizmussal társul: a legfontosabb feladat egy olyan elitréteg kiművelése, amely kiválósága folytán később az egész emberiség vezetőjévé válhat. A morális nevelés központi jelentőségű Nietzsche kései munkáiban.

"A probléma, amit ily módon felvetek, [...] az, hogy mely embertípust kell tenyészteni, akarni, mint ami magasabb értékű, életrevalóbb s ígéretesebb jövőjű. E magasabb értékű típus már eddig is elég gyakran létezett: de csak úgy mint szerencsés véletlen, mint kivétel, s sohasem úgy, mint akit akartak."¹⁰⁷

A *Zarathustra* utáni művekben a politikai perfekcionizmust fokozatosan felváltja a morális perfekcionizmus. Nietzsche ekkor már úgy véli, hogy a modernitás dekadenciája túl akut ahhoz, hogy politikai eszközökkel kezelhető legyen. A politikai romlás oka egy mélyebb, kulturális dekadenciában keresendő:

"Intézményeink már semmire sem jók: ebben mindenki egyetért. Ám a hiba *bennünk* van és nem az intézményekben. Miután minden ösztönünk eltévelyedett, amelyekből

¹⁰⁵ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner*. (2004) 50. oldal.

¹⁰⁶ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner*. (2004) 85. oldal.

¹⁰⁷ Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus*, (2007) 10. oldal.

intézményeink keletkeztek, intézményeink most kicsúsznak a kezünkéből, mert már *mi* nem vagyunk elég jók nekik.”¹⁰⁸

Ráadásul ebből a dekadenciából a kor filozófusai, maga Nietzsche sem mutathat kiutat, hiszen ugyanannak a dekadenciának a termékei, amely ellen hadat kellene viselniük:

”A filozófusok és moralisták részéről öncsalás, hogy már azzal kitörnek a *décadence-ból*, hogy hadat viselnek ellene. [...] *[M]egváltoztatják* a kifejeződését, de nem semmisítik meg magát a dolgot.”¹⁰⁹

A hanyatlásból való kiutat, ahogy az a *Zarathustrából* nyilvánvalóvá válik, az ember feletti ember kiművelése jelentheti. Az értékvesztett modernitás korában azonban ez akadályokba ütközik, a ”fölmagasló emberek” lépten-nyomon a meg nem értés falába ütköznek.

”» Ti fölmagasló emberek – így pislog vaksin a csőcselék -, nincsenek fölmagasló emberek, mind egyenlők vagyunk, éppolyan az egyik, mint a másik ember, isten előtt – mind egyenlők vagyunk! «Isten előtt! – Csakhogy meghalt már az isten. A csőcselék előtt pedig nem akarunk egyenlők lenni. Ne menjetek hát a piacra, ti fölmagasló emberek!”¹¹⁰

A modern állam a *Zarathustrában* a Felvilágosodás dekadenciájának *par excellence* megtestesítőjévé válik. A fölmagasló ember csak az államon kívül, az államon felül létezhet, hiszen az állam (és annak velejárói, a ”csőcselék”, a ”piac”) visszahúzza, korlátozza kiteljesedését.

”Az állam a leghidegebb szörnyeteg minden hideg szörnyetegek közül. Hideg még a hazugsága is; és szájából ez a hazugság kígyózik elő: »Én, az állam vagyok a nép.« [...] Államnak azt nevezem, ahol mindenki méregivó, jók és hitványak egyként: állam az, ahol mindenki elveszejt magát, jók és hitványak egyként: állam az, ahol a lassú, közös öngyilkosság neve – »élet«. [...] A nem felesleges ember ott kezdődik csupán, ahol véget ér az állam: ott kezdődik a szükségszerű ember dala, az egyszeri és pótolhatatlan ének. Ott, ahol az állam véget ér – nézzétek hát, testvéreim! Avagy nem látjátok-e a szivárványt és az embert felülmúló emberhez vezető hidakat?”¹¹¹

¹⁰⁸ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner.* (2004) 87. oldal.

¹⁰⁹ I. m. 22. oldal.

¹¹⁰ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra,* (2001) 340. oldal.

¹¹¹ I.m. 62. oldal.

4. Nietzsche jogfelfogása

A jogelmélettel foglalkozó tudósok többsége a jog normatív megközelítését helyezi előtérbe az ontológiai megközelítés helyett. Arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyenek kell lennie egy igazságos, helyes jogrendszernek, de azt elmulasztják megvizsgálni, hogy valójában, ontológiai értelemben mi a jog. A normatív megközelítés dominanciája abból az előfeltevésebből fakad, hogy a jog sajátos társadalmi és politikai célokat szolgál és ezek tükrében felvázolható az elérni kívánt, ideális jogrendszer képe.

Nietzsche számára ez a megközelítés a modernitás közvetlen következménye.¹¹² A pozitivista - normativista jogtudósok a jogot tudományos vizsgálódáson keresztül megismerhetőnek tartják. A jog a modern korban alárendelődik a tudományoknak: tradicionális tevékenységből megismerhető tudományos tárggyá válik. Nietzsche posztmodern filozófiájának egyik vonása, hogy elutasítja a tudományos igazság jogkeletkeztető jellegét. A törvényhozás számára nem tudományos tevékenység, hanem művészet, ami magasabb szinten áll a tudományokhoz képest. Illúzió azt gondolni, hogy a tudomány által módszeresen megadhatóak a jog céljai és az igazságos jogszabályok: a törvényalkotás esztétikai tevékenység, ami a tudománynál sokkal spontánabb és ösztönösebb.

Fontos distinkció Nietzschénél a törvény (Gesetz) és a jog (Recht) megkülönböztetése. A Gesetz a pozitív, kinyilatkoztatott törvényeket, míg a Recht a magasabb rendű szabályokat jelenti, amelyekből a pozitív törvények – legalábbis a modern korban - az érvényességüket merítik (természetjog, isteni kinyilatkoztatás, vallási előírások). Nietzschénél a Recht és a Gesetz közti viszony megfordul: a pozitív törvény elsőbbséget élvez a joggal (jogosultsággal) szemben, amely elveszíti kitüntetett szerepét.

„Ám az igazán kiemelkedő fontosságú cselekedet a *törvényhozás*, mindannak parancsoló hatályú kijelentése, ami a legfőbb hatalom szerint megengedett és jogos, illetőleg tilos és jogtalan. [...] Ennek megfelelően »jog« és »jogtalan« csak a törvény hatályától kezdve létezik. [...] Jog és jogtalan *önmagában* véve egyszerűen értelmetlen, *önmagában* valamely sérelem, erőszak, kizsákmányolás, tönkretétel természetesen nem lehet »jogtalan«, hiszen maga az élet *lényegileg*, éppen az

¹¹² Roger Berkowitz: *Friedrich Nietzsche, The Code of Manu, and the Art of Legislation*, 24 Cardozo Law Review 1131 (2003).

alapvető funkcióit tekintve sérelem, erőszak, kizsákmányolás és tönkretétel vagyis éppen ezek révén működik [...]”¹¹³

Ilyen értelemben Nietzschét a jogpozitivizmus „prófétájának” tekinthetjük.¹¹⁴ A jogpozitivizmus központi tételei összhangot mutatnak Nietzsche filozófiájának bizonyos elemeivel (Gesetz, Wille, Macht, stb.). A pozitív jog (Gesetz) a tételezés által jön létre (wird gesetzt) és érvényesnek tekinthető, ha a kinyilatkoztató akarat (Wille) rendelkezik a létrehozására vonatkozó hatalommal (Macht). A törvényadás, a törvényalkotás kiemelkedő jelentőségű tevékenység, olyan művészet, amelyet csak a kevés kiválasztott művelhet.

„A *voltaképpeni filozófusok azonban parancsolók és törvényadók*: Ők azt mondják, hogy így legyen! [...] Az ő megismerésük *teremtés*, teremtésük törvényadás, igazságot akarásuk – a *hatalom akarása*.”¹¹⁵

A törvény Nietzschénél ugyanúgy elsőbbséget élvez a joggal szemben, mint a művészet az igazsággal szemben. De mit jelent pontosan a törvényhozás művészete? Milyen művészetten keresztül „tétéleződik” a pozitív törvény? Hogyan zajlik a törvényadás folyamata?

Ehhez meg kell vizsgálnunk azt, hogy mit ír Nietzsche az Antikrisztusban és a Bálványok alkonyában Manu, a legendás indiai törvényalkotó törvényeiről. Nietzsche szerint a pozitív törvény autoritása minden esetben egy „szent hazugságon” alapszik. Ahogy a papoknak, úgy a törvényhozónak is hazudnia kell, hogy a törvényt (Gesetz) az igaz, isteni jogként tüntesse fel (Recht), ezzel autoritást kölcsönözzön számára. A törvényalkotó és a pap a látszat valósággá alakításának művésze.

„A »törvény«, az »isteni akarat«, a »szent könyv«, az »inspiráció« – mindezek csak szavak, melyek azon feltételekhez járulnak, melyek *között* a pap hatalomra jut, s *melyek* révén fenntartja hatalmát [...] A »szent hazugság« - közös dolog Konfuciusznál, Manu törvénykönyvében, Mohamednél és a keresztény egyházban: nem hiányzik Platónnál sem.”¹¹⁶

A törvényhozás művészete tehát a „szent hazugság” művészete, ami a pozitív törvényt a természetes jog folyamányaként mutatja be. Ez teszi lehetővé azt, hogy az olyan törvénykönyvek, mint Manué, kizárólag imperatív jellegűek:

„Egy törvénykönyv sohasem regél hasznosságról, okokról, kazuisztikáról egy törvény előtörténetében: az éppen ezáltal

¹¹³ Friedrich Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*, (1996) 84. oldal.

¹¹⁴ Philippe Nonet: *What is Positive Law?* in 100 Yale Law Journal 667 (1990) 669. oldal.

¹¹⁵ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*, (2000) 89. oldal.

¹¹⁶ Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus*, (2007) 97. oldal.

veszíténé el felszólító hangját, a »neked kell«-t, az engedelmeskedés előfeltételét.”¹¹⁷

A pap-törvényhozó a "szent hazugság" által az isteni kinyilatkoztatás és az ősök hagyományának kettős falát állítja a törvények racionális igazolásával szemben. Nietzsche szerint, amit meg kell akadályozni, az a "még – tovább - kísérletezés, az értékek cseppfolyós állapotának további fennmaradása s az értékek *felülvizsgálata, válogatása és kritizálása in infinitum*". Az igazi törvényhozó a törvény tekintélyét két tétellel alapozza meg: "Isten *adta*, az ősök pedig *élték* azt".¹¹⁸

De milyen alapon igazolható a "szent hazugság"? Mi különbözteti meg Manu Törvénykönyvét a többi, szintén "szent hazugságra" épülő normatív rendszertől (mint például a keresztény moralitás), amelyeket Nietzsche oly hevesen kritizál? Három olyan mozzanatot lehet kiemelni, ami Manu törvényeit a többi törvény felé emeli.¹¹⁹ Először is, "nem mindegy, hogy mi célból hazudunk: hogy megőrizzük vagy elpusztítunk-e vele valamit".¹²⁰ Nietzsche szerint a keresztény moralitás destruktív, míg Manu törvényeinek célja az volt, hogy megőrizzék, fenntartsák a hindu társadalom hierarchiáját. Másodsor, a keresztény erkölcs célja az emberek megszelídítése volt, de hasonlóan az állatszeliédítéshez, ez is csak az idomítottak legyöngítéséhez, megrontásához, megbetegítéséhez vezetett.

"Aki tudja, mi történik a menázsokban, az kételkedik abban, hogy az állat ezáltal megjavulna. Legyöngítik csupán, kevésbé ártalmassá teszik, a félelem, a fájdalom [...] hatására beteg állattá válik. – Nem áll másként a helyzet a megszelídített emberekkel sem, akiket a pap "javított meg". [...] Ehhez aztán értett az egyház: legyöngítette, megrontotta az embert, de igényt tartott rá, hogy azt hirdesse: »megjavította« őt...".¹²¹

Manu törvényei a szeliédítéssel szemben a tenyésztés morálját hirdetik: az erős megszelídítése helyett a gyengéket, a kiteszítottakat kell szolgásra tenyészteni. Ez talán a nietzschei gondolatok leghátborzongatóbbja. A Törvénykönyv szerint a csandalákat, az érinthetetleneket le kell gyöngíteni és meg kell betegíteni a hierarchia fenntartása és a lázadás elkerülése végett. Ezt különféle egészségügyi szabályok biztosítják:

" [...] [A] csandaláknak engedélyezett egyedüli táplálék a fokhagyma és a hagyma legyen, [...] ugyancsak tilalmas

¹¹⁷ I.m. 100. oldal.

¹¹⁸ I.m. 101. oldal.

¹¹⁹ Roger Berkowitz: *Friedrich Nietzsche, The Code of Manu, and the Art of Legislation*, 24 Cardozo Law Review 1131 (2003).

¹²⁰ I. m. 104. oldal.

¹²¹ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner*. (2004) 47. oldal.

számukra a mosás valamint a *mosakodás*, [...] vizet nem meríthetik folyókból, forrásokból vagy tavakból, [...] csak a hullákról lehúzott rongyokat viselhetik.”¹²²

A harmadik, legfontosabb mozzanat, ami igazolja Manu Törvénykönyvének magasabbrendűségét, Nietzsche szerint abból származik, hogy az általa létrehozott kasztrendszer nem konstituálja, hanem pusztán leképezi a társadalom természetes rendjét.

“A *kasztrendszer*, a legfőbb, domináló törvény, csupán valamely *természeti rend*, egy elsőrangú természeti törvényiség szankciója, mely fölött semmiféle önkénynek, semmiféle “modern eszmének” nincs hatalma. [...] A természet – s *nem* pedig Manu – választja el egymástól a túlnyomórészt szellemi típusúakat, azokat, akik főként erős izomzatúak és erős temperamentumúak, s a harmadik típust, akik sem az egyikben, sem a másikban nem tűnnek ki, a középszerűeket; [...]”¹²³

Az indiai kasztrendszer tehát egy mesterséges, a “szent hazugság” által kialakított rend, ami azonban természetes célokat szolgál. Abból a megfigyelésből alakult ki, hogy a természetben három (az érinthetetlen csandalákkal együtt négy) típusú ember van. A legfelső kasztot a szellemi típusú, spirituális emberek alkotják. Őket nevezi Nietzsche a legkevesebbeknek, akiket, mint a legtökéletesebbeket, különféle előjogok illetnek meg: például a jóság, a szépség és a boldogság előjoga. A jogok egyenlőtlensége előfeltétele annak, hogy egyáltalában legyenek jogok: egy jog szükségszerűen előjog. A rangban második helyen az erős testfelépítésűek, a harcosok kasztja áll. Ők a jog felvigyázói, a rend és a biztonság pártfogói, a szellemiek végrehajtói, akik az uralkodás munkájában minden durva dolgot levesznek amazok vállairól. A társadalom gerincét a középszerűek kasztja alkotja. Nietzsche szerint minden ember tudja és elfogadja a helyét a kasztrendszerben, nem kíván képességein felüli kihívásokba kezdeni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a középszerűség rosszabb a középszerűnek, mint a kiválasztottság a kiválasztottnak. “ Ne becsüljük le a középszerűek előjogait! Ahogy feljebb jutunk, az élet egyre keményebbé válik – megnő a hidegség, nő a felelősség. [...] A középszerű embernek szerencsés dolog középszerűnek lenni; az egy dologban való virtuozitás, a specializáció természetes ösztön.”¹²⁴

¹²² I. m. 48. oldal.

¹²³ Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus*, (2007) 101. oldal.

¹²⁴ I. m. 102. oldal.

5. Összegzés

Dolgozatomban megkíséreltem áttekinteni Nietzsche politikáról, államról és jogról alkotott elképzeléseit. A vállalkozást nehezítette, hogy Nietzsche nem rendelkezik önálló, koherens politikai filozófiával: ahhoz, hogy feltárhassuk a releváns szöveghelyeket, szinte az egész életművet fel kell dolgozni. A Nietzsche interpretáció szintén rendkívül heterogén. Művei a szélsőjobboldali ideológiától kezdve egészen a posztmodern liberális elméletekig jelentős hatást gyakoroltak az utókorra. Azt gondolom, hogy Nietzsche filozófiájának megítélésénél egyetérthetünk mind a radikális indeterminizmus, mind az Adorno ill. Horkheimer - féle dialektikus megközelítéssel. A Nietzsche szövegek erősen interpretáció-függőek, sokszor még a saját elméleti rendszeren belül értelmezve sincs egyetlen domináns olvasatuk. Az is igaz ugyanakkor, hogy Nietzsche filozófiája, mint a posztmodern kritika előfutára, a modern kor terméke, a modernitás válságára adott szükségszerű reakció volt. Nietzsche egy életérzés, a modernitás válságához kapcsolódó életérzés kifejezője, ami később, a huszadik században bontakozott ki teljesen. Ebben az értelemben Nietzsche meghaladta korát és osztozott – talán egészen máig osztozik – a meg nem értett zsenik sorsában. A zsenialitást pedig, ahogy mondani szokták, sokszor csak egy hajsza választja el az őrülettől.

Felhasznált irodalom

Keith ANSELL-PEARSON: *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)

Roger Berkowitz: *Friedrich Nietzsche, The Code of Manu, and the Art of Legislation*, 24 *Cardozo Law Review* 1131 (2003)

Daniel W. CONWAY: *Nietzsche and the Political* (London: Routledge, 1996)

Frederick M. DOLAN: *Nietzsche's Gnosis of Law*, 24 *Cardozo Law Review* 757 (2003)

Friedrich NIETZSCHE: *Adalék a morál genealógiájához* (Budapest: Holnap Kiadó, 1996)

Friedrich NIETZSCHE: *Az Antikrisztus* (Máriabesnyő - Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2007)

Friedrich NIETZSCHE: *Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner* (Budapest: Holnap Kiadó, 2004)

Friedrich NIETZSCHE: *Ecce Homo – Hogyan lesz az ember azzá, ami* (Budapest: Göncöl Kiadó, 1994)

Friedrich NIETZSCHE: *Így szólott Zarathustra* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001)

Friedrich NIETZSCHE: *Human, All Too Human* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986)

Friedrich NIETZSCHE: *Túl jón és rosszon* (Budapest: Matúra, 2000)

Philippe Nonet: *What is Positive Law?* 100 *Yale Law Journal* 667 (1990)

Stanford Encyclopedia of Philosophy. Brian Leiter: *Nietzsche's Moral and Political Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/nietzsche-moral-political/#4> (2008.11.24.)

Charles M. YABLON, *Nietzsche and the Nazis: the Impact of National Socialism on the Philosophy of Nietzsche*, 24 *Cardozo Law Review* 739 (2003)